

Fem essäer om kommunikation och rätt

Per-Anders Forstorp

2011

Kontaktadresser:

Skolan för datavetenskap och kommunikation

KTH

forstorp@kth.se

&

Institutionen för studier av samhällsutveckling och kultur (ISAK)

Linköpings universitet

per-anders.forstorp@liu.se

ISBN: 978-91-7393-218-9

Förlag: Linköping University Electronic Press, www.ep.liu.se, ep@ep.liu.se

Länk till publikationen:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-65398>

Detta verk skyddas enligt lagen om upphovsrätt (URL 1960:729).

Upphovsrätten ägs av Per-Anders Forstorp, 2011.

Abstract

Kommunikation och rätt är ett ständigt aktuellt ämnesområde i såväl den vardagliga som den offentliga debatten och det är ett ämne där många har mycket bestämda synpunkter. Det kan exempelvis gälla frågor om vad man får och inte får säga i vissa rättsliga, politiska eller sociala sammanhang, hur man får säga vissa saker och framförallt hur man inte får säga dessa, samt frågor om vem eller vilka som har rätt att uttrycka någonting överhuvudtaget. Det handlar om rätten till det egna uttrycket och om normer för kommunikation men även om hur normer för interaktion i allmänhet kommuniceras. Inte minst syns detta intresse inom populärkulturen med det massiva publikstöd som finns för nästan allting som har med kriminalitet och rätt att göra, vare sig det tar formen av litteratur, film och TV eller datorspel. I denna samling essäer adresseras flera av dessa frågor på ett teoretiskt och empiriskt sätt. De teorier som berörs sträcker sig från Austin och talaktsteorin, till Bourdieu, Foucault och vidare till Lévinas. De empiriska områden som behandlas är olika situationer där paradoxer lyfts fram: t ex rättsliga situationer där ord står mot ord eller politiska situationer där man kan fråga sig rättvisan i att använda vissa ord. Den tänkta publiken för denna bok är människor som i sina studier, sin forskning eller i sin yrkesutövning kommer i kontakt med frågor om kommunikation och rätt och som vill ta del av några aktuella teoretiska och empiriska reflektioner. Essäerna presenterar inte forskningsresultat i den meningen att de leder till konkreta slutsatser och handfasta råd om hur man bör göra i vissa situationer, utan syftar snarare till att gå in i några olika debatter för att ställa frågor, presentera tolkningar och utveckla vilka problem som aktualiseras i dem. Värdet av ett sådant tillvägagångssätt blir troligen tydligast för den som vill bilda sig och fördjupa sin kunskap inom området.

Innehåll

Inledning.....	7
1. Det juridiska fältet. Critical Legal Studies, Foucault och Bourdieu.....	11
Inledning	11
Critical Legal Studies	11
Foucault och den juridiska diskursen	15
Bourdieu och det juridiska fältet	19
Avslutning.....	23
2. How to Do Things with Law	25
Introduktion	25
Från logisk positivism till Ordinary Language Philosophy	28
How to do things with words.....	31
How to do things with law.....	35
Austin och performativitet inom kommunikationsetnografi och kultursociologi.....	39
3. Rättvisa ord (eller orättvisa): En liten guide till Per Schlingmanns nyspråk.....	43
Kan språket vara rättvist?	43
Teorier om ord och rättvisa	44
Rättvisa enligt Per Schlingmann	48
Diskussion	55
4. När ord står mot ord: Om kommunikativa undantagstillstånd	59
Inledning	59
1 Ord mot ord och sexualiserat våld	61
2 När ord står mot ord i kultur, politik, vardagsliv och vetenskap	65
3 Teoretiska perspektiv på kommunikation och rätt	76
5. Mot en asymmetrisk social aritmetik, Lévinas och rättens utmaningar	85
Rättens utmaningar.....	87
Lévinas om etik och kommunikation.....	89
Mot en asymmetrisk social aritmetik	97
Referenser	101

Inledning

Kommunikation och rätt är ett ständigt aktuellt ämnesområde i såväl den vardagliga som den offentliga debatten och det är ett ämne där många har mycket bestämda synpunkter. Det kan exempelvis gälla frågor om vad man får och inte får säga i vissa rättsliga, politiska eller sociala sammanhang, hur man får säga vissa saker och framförallt hur man inte får säga dessa, samt frågor om vem eller vilka som har rätt att uttrycka någonting överhuvudtaget. Det handlar om rätten till det egna uttrycket och om normer för kommunikation men även om hur normer för interaktion i allmänhet kommuniceras. Sådana frågor kan aktualiseras i nästan vilket vardagligt eller formellt samtal som helst (eller i vilken text eller diskurs som helst) och kan alltså ses som en integrerad aspekt av kommunikationen mellan människor. I olika skeden av ett samtals inre dynamik kan sådana frågor vid vissa tillfällen pocka på klargöranden, exempelvis när parterna i ett samtal upplever att de är oense om de grundläggande villkoren för sin interaktion. Eller när en tredje part träder in och försöker styra upp det som har blivit ett kommunikativt dödläge. Inte minst syns detta intresse inom populärkulturen med det massiva publikstöd som finns för nästan allting som har med kriminalitet och rätt att göra, vare sig det tar formen av litteratur, film och TV eller dataspel.

Kommunikation och rätt är även ett aktuellt ämne inom flera forskningsområden, inte minst inom det breda tvärvetenskapliga området där man studerar kommunikation mellan människor (ibland också mellan människor och maskiner) vare sig detta sker inom discipliner som lingvistik, litteraturvetenskap, medie- och kommunikationsvetenskap, pedagogik, retorik, sociologi, visuell kultur, etc. I växande utsträckning förekommer intresse för kommunikation och rätt även inom juridik och rättsvetenskap trots att vi i Norden inte har någon särskilt lång tradition av detta. Ämnet rättsinformatik med dess nordiska spridning bör dock nämnas som en disciplin där många frågor om kommunikation och rätt aktualiserats i synnerhet, men inte enbart, i anslutning till ICT. Med tanke på hur många viktiga frågor i samhället som har med kommunikation och rätt att göra så borde detta fortsättningsvis bli en allt synligare del av den rättsvetenskapliga traditionen med avtryck både i grundutbildning och i forskning.

Essäerna i denna samling har sina utgångspunkter i flera olika projekt som jag varit involverad i under den senaste tioårsperioden, det gäller bland annat projekten ”Samtal som moral och samtal som moral” och ”Samtal i samhället: på vems villkor?”. Några av dessa texter är redan publicerade samtidigt som andra legat nästan färdiga i sina datorfiler, kanske i väntan på just detta tillfälle då det tycks motiverat att samla dem i en gemensam publikation. Denna samling kan ses som en intervention i ämnesområdet men den gör förstås inte anspråk på att vara heltäckande som en motsvarande handbok skulle vara. Ambitionen har inte varit att åstadkomma en regelrätt introduktion till ämnet och dess grundläggande frågeställningar utan att presentera några utvalda analyser av det stora antal delområden som fältet utgörs av. Ett av de projekt som utgör ett avstamp för dessa

essäer är forskningsområdet rätt och litteratur ("law and literature") i vars inspirerande nordiska nätverk jag medverkat under några år. Nätverket har huvudsakligen befolkats av nordiska forskare inom litteraturvetenskap och rättsfilosofi. I viss utsträckning har även forskare inom juridik och rättsvetenskap medverkat. Mitt sätt att närma mig till området skiljer sig en del från vad som varit det huvudsakliga perspektivet och detta får implikationer för bägge begreppen, såväl rätt som litteratur. Utifrån en samhällsteoretisk utgångspunkt vill jag, för det första, se hur "rätt" kan uttryckas som ett intresse för social ordning, för hur denna sociala ordning kan upprätthållas, hur den manifesteras i olika sociala praktiker och hur den reproduceras kulturellt och socialt. Under min medverkan i nätverket har jag även, för det andra, känt en strävan bort från litteraturen, inte för att jag är ointresserad av detta eller ser det som irrelevant, utan för att så många frågor som ställs inom området snarare kunde ställas inom det område vi kunde kalla rätt och medier eller, vilket jag har valt att kalla det, rätt och kommunikation. Som kommunikations- och medieforskare kändes detta inte som något problematiskt steg att ta. I samtliga dessa essäer försöker jag således gå bortom det rådande paradigmet inom "rätt och litteratur" för att lyfta fram ett bredare fält som intresserar sig för kommunikation och mediering av social ordning. För att något ytterligare precisera mina forskningsintressen inom detta område vill jag peka på följande tre aspekter. För det första, ett intresse för normativa praktiker och social ordning så som det äger rum inom flera olika samhälleliga områden, t ex inom religion, rätt, medier och populärkultur. Sådana praktiker kan studeras empiriskt (jfr. nedan) men förutsättningen för sådana studier kan även aktualiseras från teoretiska och metodologiska perspektiv. I min doktorsavhandling (1992) fokuserade jag exempelvis på villkoren för kommunikation i några religiösa gemenskaper i Sverige i slutet av 1980-talet. I andra projekt har jag fokuserat på villkoren för det offentliga samtalet och frågor som har med kommunikation och moral att göra. För det andra är jag intresserad av sådana praktiker för social ordning som äger rum både i formella och informella sammanhang. Alltså inte bara det som äger rum i institutionaliserade rättsliga kontexter utan även det som äger rum i icke-institutionaliserade sådana eller t o m i sådana kontexter som allmänt inte räknas som rättsliga. För det tredje vill jag närma mig ett studium av dessa frågor som utgår ifrån kommunikation som en helt och hållet grundläggande aspekt av mänsklig interaktion och existens. Intresset för kommunikation i olika sammanhang står i en viss spänning till dominerande moral- och rättsfilosofiska synsätt och kan även teoretiseras på ett delvis nytt sätt. I synnerhet vill jag göra detta med utgångspunkt från den litauisk-franske filosofen Emmanuel Lévinas för att därmed bidra till utvecklingen av nya perspektiv inom studiet av moral, rätt och kommunikation.

I denna samling förekommer essäer som bygger på konkreta data hämtade från aktuella politiska debatter eller debatter i medierna. Det finns också andra essäer som försöker ställa mer teoretiska frågor. Sammantaget leder detta inte just här och nu till presentationen av en egen elegant och koherent teori om hur allting som har med kommunikation och rätt att göra hänger ihop – kanske är jag rentav skeptisk mot möjlig-

heten att åstadkomma en sådan syntes – utan dessa essäer kan mer ses som byggstenar och inspel till en fortsatt diskussion.

Den tänkta publiken för denna bok är människor som i sina studier, sin forskning eller i sin yrkesutövning kommer i kontakt med frågor om kommunikation och rätt och som vill ta del av några aktuella teoretiska och empiriska reflektioner. Essäerna presenterar inte forskningsresultat i den meningen att de leder till konkreta slutsatser och handfasta råd om hur man bör göra i vissa situationer, utan syftar snarare till att gå in i några olika debatter för att ställa frågor, presentera tolkningar och utveckla vilka problem som aktualiseras i dem. Värdet av ett sådant tillvägagångssätt blir troligen tydligast för den som vill bilda sig och fördjupa sin kunskap inom området.

Jag vill tacka deltagarna i det Nordiska nätverket för rätt och litteratur för spännande möten och diskussioner. I synnerhet vill jag nämna Karen-Margrethe Simonsen och Leif Dahlberg för att de möjliggjort att jag kunnat medverka vid olika nätverkstillfällen. Inför förberedelsen av denna essäsamling så har jag haft nytta av att konsultera några kunniga personer för revideringen av kapitlen, tack till Moa Forstorp, Håkan Gustafsson, Anna Krakus och Marianne Winther-Jørgensen. I den mån mina essäer kan läsas som ett bidrag till kommunikationsforskningen så kan det huvudsakligen härledas till det inspirerande intellektuella stöd och förtroende som visats mig av Viveka Adelswärd och Per Linell.

Ingen av essäerna återges exakt så som de tidigare har varit publicerade eller presenterade utan justeringar har alltid skett för att få dem att passa in i den valda formen. Den första essän om det juridiska fältet har i en delvis annorlunda version tidigare varit publicerad i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2003 (nr. 3, s. 16-32). Den andra essän, "How To Do Things With Law", är den engelska titeln till trots skriven på svenska. Denna essä har tidigare presenterats vid det Nordiska nätverket för rätt och litteratur vid dess möte i Oñati, Spanien 2006. Den tredje essän är nyskriven för denna samling men har som sin förutsättning en bok om de nya moderaternas "extreme makeover" som jag är medförfattare till (Forstorp & Palmer 2006). Den fjärde essän presenterades första gången vid konferensen Kulturstudier i Sverige vid ACSIS i Norrköping 2005 och har tidigare inte publicerats. I en annan version och på engelska föreligger den med rubriken "Your Words against Mine: States of Exception in Popular Legal Culture" i boken *Courting the Media: Contemporary Perspectives on Media and Law* redigerad av Geoffrey Sykes (2010). Den avslutande essän om Lévinas har i en annan version varit publicerad i *JFT. Tidskrift för juridiska föreningen i Finland*, nr 6, s. 727-744, 2005.

1. Det juridiska fältet. Critical Legal Studies, Foucault och Bourdieu

Inledning

Benämningen *det juridiska fältet* betecknar att lagen och rätten är någonting mycket mer än bara bokstav, text och litteratur.¹ Det juridiska fältet innefattar också aktörer och aktörsgrupper, tolkningar, institutioner, lokaler, traditioner, titlar, auktoriteter, processer och regler, för att bara nämna några viktiga kategorier. Flera av dessa kategorier är av ett kommunikativt slag. Förvisso ingår i detta fält även de mer typiska kommunikativa kategorierna (bokstav, text, litteratur, etc.) men fältet kan inte reduceras enbart till dessa aspekter. Varken lagen eller rätten kan sägas enbart utgöras av texter.

Att använda den mer övergripande benämningen, det juridiska fältet, för analysen av rättspraktiker innebär ett steg i en samhälls- och kulturanalytisk riktning, där frågor om rättens tillblivelse, legitimitet, objektifiering och kommunikation i en vidare bemärkelse kan studeras. Olika frågor kan ställas till det juridiska fältet: Hur kan man förstå rätten? Hur skapas rätten? I vilken mening är rätten skapad? Hur blir rätten accepterad och trovärdig? Hur blir rätten objektiv och neutral? I vilken mening är rätten kommunikativ?

Studier av legitimitet, makt, normer och normativitet tillhör kärnområdena i analysen av kultur, politik och samhälle. Det finns därför många spår att följa i dessa vetenskaper för att ge bidrag till en förståelse av det juridiska fältet. I denna essä skall jag titta närmare på tre samtida tanketraditioner (varav två förknippas med enskilda tänkare) – Critical Legal Studies (CLS), Foucault och Bourdieu - där dessa frågor ställs.² Likaså är studiet av kommunikativa konventioner och diskurser i olika institutionella sammanhang ofta lokaliserat till det juridiska fältet. Även här finns det många spår att följa för den som vill fördjupa sig.³ Studier av rättens kulturella variationer, dvs. de antropologiska, kulturanalytiska och sociologiska frågor som kan ställas, ger ytterligare underlag för att förstå det juridiska fältets olikartade praktiker i tid och rum.⁴

Critical Legal Studies

Critical Legal Studies (CLS) är en kritisk inriktning inom den nordamerikanska rättsvetenskapen som har sina rötter i 1960-talets radikala politiska och sociala aktivism.

---

¹ I en tidigare version har denna essä publicerats med samma rubrik i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2003 (nr. 3, s. 16-32).

² Andra självklara utgångspunkter för ett sådant studium är den tyska traditionen i rättsfilosofi och rättssociologi med utgångspunkt från Benjamin och Frankfurtskolan (Adorno, Marcuse, Horkheimer, Habermas (1996)). Här bär även nämnas dekonstruktionen (Derrida 1992) som haft stor betydelse för diskussionen inom CLS i Nordamerika.

³ Några sådana spår kan följas genom diskursanalytiska studier av 'legal discourse' och juridisk praktik, exempelvis hos Atkinson & Drew (1979), Gumperz (1982) och Jacquemet (1996).

⁴ Några klassiska antropologiska och sociologiska studier av juridisk och normativ kultur är Garfinkel (1967), Gluckman (1965) och Malinowski (1926).

Detta rotsystem har förstås viktiga förgreningar bakåt till marxistisk och nietscheansk maktanalys långt före 1960-talet. Denna kritiska inriktning syftar till att utmana och omvärdera normer och kriterier inom den rådande rättsteorin och –praktiken. Gentemot den förhärskande synpunkten att rätten kan ses som en neutral och värderingsfri verksamhet hävdar dessa att rätten i grunden och genom sina praktiker vilar på rådande maktförhållanden i samhället. Rätten finns till för att stödja de grupper och klasser som har skapat denna ordning och dessa maktförhållanden. Rätten kan ur CLS-perspektiv ses som en samling antaganden, fördomar och teorier vars främsta uppgift är att legitimera och återskapa maktfördelningen i samhället, vilket mer konkret betyder att de mäktiga och förmögna i samhället använder rätten som ett instrument för förtryck samtidigt som ett redskap för att bevaka sina privilegierade platser i makthierarkier. Rätten ses därför som en politisk verksamhet i betydelsen att den syftar till att bevara den bestående (och orättvisa) maktfördelningen. De som försvarar den aktivistiska agendan inom CLS fokuserar rätten som ett område att förändra i syfte att skapa ett mer jämlikt samhälle.

CLS startade officiellt 1977 på en konferens vid University of Wisconsin (Madison) men flera av dess ledande deltagare hade en tidigare bakgrund som aktivister inom medborgarrättsrörelsen och i proteströrelserna mot Vietnamkriget på 1960-talet. De aktivister som vid denna tidpunkt startade sin juridikutbildning fann de rådande paradigmen otillräckliga och började istället tillämpa filosofier, idéer och teorier hämtade från juridikens utkanter, som exempelvis samhällsteori, politisk filosofi, ekonomi och kommunikation, för att aktualisera dessa inom rättens område. Med CLS växte det juridiska fältet från att vara en relativt snäv men sofistikerad tradition för tolkning av texter till att bli en plats för att studera maktens gestaltning och institutionalisering. Under de senaste tjugofem åren har CLS som kritiskt paradigm fått ett skiftande mottagande: från att vara aktivistiskt och ”ovetenskapligt” till att bli en accepterad och institutionaliserad del av den vidgade förståelsen av rätten. Några kända CLS-teoretiker i den första generationen är Roberto Mangabeira Unger, Robert Gordon, Morton Horwitz, Duncan Kennedy och Katherine MacKinnon.⁵

CLS som en riktning inom rättsvetenskapen är en nordamerikansk företeelse men dess rötter är, som redan antytts, kopplade till de europeiska teoretiska inspirationerna, alltifrån Nietzsche, Marx och Weber till Frankfurtskolan och poststrukturalismen. Det finns även nordamerikanska rötter till CLS, i första hand inom den skolbildning som kallas rättsrealism och som under ett tidigare historiskt skede, 1920 och -30-talen, och under påverkan av den pragmatiska traditionen inom filosofi och politisk teori revolterade mot samtidens rättsteorier och strävade efter att ge mer uppmärksamhet åt rättens sociala kontexter, en tidig variant av det juridiska fältet. Att det inte finns någon direkt europeisk motsvarighet till CLS kan förklaras på flera sätt. Det har att göra med olikheter ifråga om utbildningen av jurister och rättstraditioner men framförallt olikheter i synen på rättens

---

⁵ Se samlingsvolymerna av Ashe & Leonard (1995), Boyle (1992) och den grundläggande boken av Unger (1986).

disciplinära hemvister, där acceptansen av ett rättssociologiskt synsätt har ett djupare fundament i den europeiska traditionen. Att CLS till namnet saknas i Europa skall därför inte tolkas som att det där saknas kritiska inriktningar inom rättsvetenskapen. Denna kritik har andra former och går under andra benämningar. Idag är det en global rörelse.

CLS innehåller flera underavdelningar som var och en för sig återspeglar differentieringen av de kritiska paradigmen under de senaste decennierna. Mellan dessa underavdelningar återfinns olikartade och ibland motstridiga synsätt. Inom feministisk rättsteori studeras vilken roll genus spelar i rättstolkning och –traditioner. Critical Race Theory (CRT) har som sitt fokus studiet av etniska relationer och diskriminering i rätten (Delgado 2001). En annan underavdelning betonar den politiska ekonomin och den ekonomiska kontexten för rättspraktiker. Postmodernistisk CLS kan sägas vara samlingsnamn på ett antal heterogena rättskritiska perspektiv som alla har det gemensamt att de utnyttjar teorier och metoder hämtade från (postmodernistisk) makt-, text- och diskursanalys. Några gemensamma teoretiska fundament för de olika inriktningar som tillsammans utgör CLS är bl. a. följande: rätten är inte neutral och värderingsfri; rättens innehåll, logik och struktur är ett resultat av maktrelationer; rätten är moralisk och politisk; rätten är ett sätt för de dominerande grupperna att legitimera orättvisor i namn av rättvisa; rättens betoning på det individuella ansvaret är en strategi för att dölja dessa maktrelationer.

Att med sådana utgångspunkter kritisera rättssystemet kan tyckas omöjliggöra ett samtidigt praktiskt utövande inom detta rättssystem. De jurister som har CLS som en av sina utgångspunkter i sin rättsteori och –praktik har därmed en roll som påminner om ateisten som undervisar i teologi. Från denna kritiska utgångspunkt ser man det dock som en resurs att inte vara ”troende” i relation till rättssystemets (eller teologins) absoluta anspråk; det är ju denna position som gör det möjligt att kritisera maktanspråken. Men dessa CLS-jurister kan samtidigt, av de mer konventionellt ”troende”, betraktas som heretiker som kränker tilltron till de gemensamma rättsfundamenten och därmed även till rättsstaten.

Några teoretiska aspekter av det juridiska fältets föränderlighet har lyfts fram som särskilt betydelsefulla för en kommunikativ analys. Dessa har att göra med tolkning, historia och subjekt vilket gör att de knyter an till de dominerande kritiska paradigmen inom humaniora och samhällsvetenskap sedan efterkrigstiden (jfr. även avsnitten om Foucault och Bourdieu nedan). För det första identifieras mångfalden av texter i det juridiska fältet och texternas mångtydighet. Texterna ses här inte enbart som kommunikativa artefakter utan är invävd i olika slags relationer med aktörer och institutioner. Historiskt och institutionellt sett präglas givetvis detta fält av en strävan att minimera denna mångtydighet i syfte att åstadkomma tolkningsmässiga resultat i form av avslut och slutpunkter. Denna strävan efter tolkningsmässig ”stängning” (*closure*) står ofta i konflikt till texternas konstitutiva mångtydighet, där mångtydigheten snarare än entydigheten är något som kännetecknar användning av texter. Inom CLS bejakas denna öppnande mångtydighet som samtidigt innebär en vilja att inte slutgiltigt ”stänga” eller låsa olika tolkningar av texter. För det andra betonas de historiska förloppen och

förändringsprocesserna som gör att rättspraktiker alltid kan förstås i ljuset av sin samtid och de behov och strävanden som då föreligger. De mångtydiga texternas ”stängning” kan ses som ett resultat av de villkor och behov som kännetecknar särskilda historiska skeden. Det juridiska fältet är därför alltid föränderligt både i egenskap av sina mångtydigheter och i egenskap av sin historiska dynamik. För det tredje knyter CLS an till kritiken av det rationella subjektets påstådda koherens och stabilitet. Precis som texterna och den historiska situationen för tolkning i grunden är instabila är också subjektet mycket mindre sammanhållet och rationellt kalkylerande än vad rättsteorin, i likhet med stora delar av den konventionella kultur- och samhällsvetenskapen, hittills antagit. Subjektet är inte den rationella varelse, kapabel till att representera det universella förnuftet under vägledning av generella lagar, som man ofta räknar med. Individen är en konstitutivt instabil konstruktion som skapas av komplexa och motstridiga källor bestående av ideologier, sociala praktiker och maktrelationer.

Med en mer konkret tillämpning av dessa tre teoretiska aspekter på det juridiska fältet leder detta till en rad analytiska strategier som tillsammans avser att realisera en agenda för CLS i vilken rättsutövningen ses som ett instrument för (radikal) social förändring. För det första, att visa hur rättsdoktriner och –principer kännetecknas av obestämbarhet (*indeterminacy*) i kommunikativ, historisk och subjektmening (jfr. ovan), samt att visa hur en uppsättning tolkningsprinciper kan ge olikartade eller motstridiga resultat. För det andra, att göra historiska, socioekonomiska och psykologiska analyser av rättspraktiker för att visa hur särskilda grupper och institutioner drar systematiska fördelar av dessa för sin egen vinning. För det tredje, att visa hur företrädare för rättsanalysen och rättskulturen strävar att mystifiera de utomstående och förhålliga sin neutralitet genom att abstrahera och generalisera resultaten så att dessa framstår som legitima och som resultatet av absolut opartiska förhandlingar. För det fjärde, genom att visa fram nya eller tidigare marginaliserade sociala visioner och argumentera för att dessa realiseras i rättspraktiker och politiska processer. Denna vilja att se rätten som ett redskap för social och politisk förändring syns särskilt hos Unger (1998) som vill avvärja makthierarkier och privilegier genom att påvisa dem i dess egenskap av ”perversioner” som uppstått i den juridiska processen och som kommit att hota grundläggande demokratiska värden. Med begreppet ”empowered democracy” strävar han att revoltera mot synen på rätten som politiskt neutral och istället återföra rättens kraft till det politiska systemet som ett positivt redskap för förändring. I CLS-analyser framstår det juridiska fältets mest typiska kommunikativa ideal, den rationella och neutrala diskursen, som en social kraft som vinner auktoritet och legitimitet genom att anspela på sin naturlighet och neutralitet.

Om nu rätten kan sägas vara varken neutral eller generell, hur kan den då vara giltig för en heterogen grupp människor inom exempelvis en nation eller federation? Om rätten döljer sociala och politiska maktförhållanden, hur kan då det juridiska fältet uppfattas som annat än en korrumpierad arena för samhällets inflytelserika grupper? Om rätten är ett redskap för dem som har makt, hur kan då rätten vara giltig i ett demokratiskt system? Dessa frågor leder onekligen till en kritik av det juridiska fältet i dess helhet. En sådan

kritisk riktning har, av CLS-perspektivets arga vedersakare, därför också beskrivits som ett hot mot rättsstaten och som en subversiv uppmuntran till underminering av respekten för rätten. När diskussionen når sådana amplituder kan vi också förstå vilken kraftfull provokation CLS har utgjort för den juridiska hegemonin i Nordamerika. CLS-perspektivet har av dess kritiker framställts som ett förenklat, cyniskt och förfelat angrepp på liberala värden och upplysningsideal, samt att deras syfte egentligen är att slutgiltigt döda rätten som en arena för kritisk debatt om sociala ideal och visioner.

Foucault och den juridiska diskursen

Michel Foucault (1926-1984) är en av de sociala och filosofiska tänkare som i hög grad inspirerat CLS-traditionen. När jag nu fokuserar på denne som en företrädare för europeisk rättskritik så överensstämmer invändningarna mot rättskulturen därför på många punkter men vad jag redan tidigare har visat. Några centrala teman hos Foucault som är relevanta för en förståelse av det juridiska fältet är hans fokusering på kunskap och makt, på normalitet och de sociala institutionernas diskurser och strukturer, samt fokuseringen på hur styrningen i samhället äger rum genom särskilda s.k. styrningsrationaliteter (*conduct of conduct* eller *governmentality*). Hos Foucault synliggörs också de centrala teoretiska aspekter som vi redan stött på hos CLS och som vi då också antydde var centrala för de kritiska paradigmen inom kultur- och samhällsvetenskaperna: kritiken av historiesynen och lanseringen av ett nytt synsätt; synen på textens status i historien; historien och subjektet.

I presentationen av Foucaults bidrag till analysen av det juridiska fältet skall dessa teoretiska aspekter fördjupas genom en selektiv läsning av dennes *Vetandets arkeologi* (1972 [1969]).⁶ Inledningen till boken är särskilt intressant i detta avseende, eftersom den utgörs av en retrospektiv metodologisk introduktion till några av hans tidigare arbeten. Det är i kritiken av de dominerande historievetenskapliga synsätten på historien, texten och subjektet, tre relevanta kategorier för förståelsen av det juridiska fältet, som dennes teoretiska åtaganden blir synliggjorda.

Foucault riktar kritik mot den rationalistiska historiesynen där händelser och begrepp beskrivs som en linjär process bestående av kontinuerliga nyanseringar. Konkret måltavla för kritiken är den konventionella synen på kausalitet, determinering och motsättningar som ingår i historikerns metoduppsättning. Han vänder sig även mot en av de dominerande historiska skolbildningarna i Frankrike vid denna tid, nämligen mentalitetshistorien eller den s.k. Annalesskolan, som med sitt begrepp ”la longue durée” (”de väldiga, orörliga och stumma underbyggnaderna”, Foucault 1972:7) vill förstå en förnuftig kontinuerlig historisk kronologi men i ett mycket långsamt tempo. I mentalitetshistorien liksom i andra former av systematiska och retrospektiva tillrättslägganden ställs historiens traditionella frågor:

---

⁶ Andra centrala texter av Foucault som är relevanta i detta avseende är Foucault (1977, 1980, 1990).

[V]ilket samband kan man upprätta mellan olikartade händelser? Hur skall man kunna upprätta en nödvändig ordningsföljd dem emellan? Vilken kontinuitet sträcker sig genom dem och vilken gemensam innebörd får de till sist, som helhet betraktade? Kan man definiera en totalitet eller måste man nöja sig med att rekonstruera vissa kedjor? (Foucault 1972:7-8)

Denna temporala logik och ”de gamla frågor som den traditionella analysen ställde” (ibid) styr den konventionella historievetenskapens sätt att rekonstruera det förgångna. Inom andra delar av historievetenskapen (idéhistoria, lärdomshistoria, filosofins historia och litteraturhistoria) beskriver man händelserna och dess samband på ett annat sätt. Man överger anspråken på att beskriva de stora enheterna som epoker och århundraden för att istället se på avbrotten

Det är avbrott med mycket skiftande status och natur. Där finns de *epistemologiska handlingarna och trösklarna* som G. Bachelard har skildrat: de avbryter det oändliga hopandet av kunskaper, hejdar deras långsamma mognande och inför dem i en ny tid, avskär dem från deras empiriska rötter och deras ursprungliga motiveringar, renar dem från deras inbillade samrören; därmed ger de den historiska analysen till uppgift, inte att uppleta den stilla begynnelsen eller att oavlatligt gå tillbaka i tiden till de allra första föregångarna, utan att fastställa när en ny typ av rationalitet inträder och urskilja dess mångfaldiga följdverkningar. (Foucault 1972:8. emfas i orig.)

Några andra typer av avbrott som Foucault (ibid:8-9) nämner är ”begreppens förskjutningar och förvandlingar”, ”mikro- och makroskopiska skalor” samt ”rekurrenta återfördelningar”. Tillsammans bildar dessa nya sätt att förstå historiens temporalitet och alternativa former av kausalitet en historia med plats inte enbart för en historia, utan för *flera* historier: “flera olika förflutna, flera former för sammanlänkanden, flera hierarkier av betydelser, flera determinationsnät, flera teleologier för en och samma vetenskap undan för undan som den förändras i nuet” (ibid:9). Att historien kan sägas bestå av “flera olika förflutna” innebär i korthet det radikala i Foucaults historiesyn. Om det är “flera” snarare än en/ett som karakteriserar vår historiska förståelse innebär detta också att den slutgiltiga historien aldrig kan berättas: “denna avslutning som aldrig blir oss given”. Den nya historien handlar inte om tradition och progressiva linjer, utan om gränser och skillnader, om förändringar som i sin tur utgör nya men inte eviga fundament.

[H]ur skall man specificera de olika begrepp som tillåter oss att tänka diskontinuiteten (tröskel, avbrott, snitt, mutation, förvandling)? Enligt vilka kriterier skall man särskilja de enheter man har att göra med: vad är *en* vetenskap? Vad är *ett* verk? Vad är *en* teori? Vad är *ett* begrepp? Vad är *en* text? Hur skall man skilja de nivåer på vilka man kan placera sig och som var och en äger sin egen skandering och sin form för analys: vilken är den rätta nivån för formalisering? för tolkning? för en struktural analys? för att utpeka kausaliteterna? (Foucault 1972:10. emfas i orig.)

En paradox i detta sammanhang innebär att historien stabiliserar men den nya historien upptäcker hela tiden nya diskontinuiteter. Detta sätt att se på historien har relevans för samhällets ideologiska och normativa arbete, så som det exempelvis äger rum inom rättsens fält. En konsekvens av detta är att det inte finns något som är helt rätt när det gäller historien.

Den andra teoretiska aspekt som Foucault i sin introduktion tar upp är synen på texten. Att ifrågasätta dokumentens status, påpekar han, är givetvis inget nytt i historievetenskapen, utan ingår i dess källkritiska metod. Inom historieskrivningen har texten som dokument och källa alltid haft en framskjuten position. Det är genom tolkningen av dessa dokument man har försökt att rekonstruera det förflutna: "dokumentet behandlades alltid som det språk som talades av en numera tystnad röst – som dess bräckliga men lyckligtvis uttydbara spår" (ibid:11). Men detta är inte den huvudsakliga uppgiften för den nya typ av historieskrivning som Foucault vill lansera. Det handlar inte om att tolka dokumenten eller att avgöra om de är sanna utan om att se dokumenten som en kreativ utgångspunkt: "den [nya historien] ser inte längre som sin främsta uppgift att tolka dokumentet ... utan ger sig till uppgift *att bearbeta dokumentet inifrån och att utarbeta det*" (ibid. min emfas). Det han vänder sig emot är synen på dokumenten som ett slags minne eller som en "orörlig materia med vars hjälp historien försöker rekonstruera vad människor sagt eller gjort".

Man måste frigöra historien från den bild av sig själv den så länge funnit behag i och i vilken den har sett sitt antropologiska berättigande, nämligen bilden av ett tusenårigt kollektivt minne som begagnade de materiella dokumenten för att friska upp sina hågkomster; historien består i att bearbeta och begagna en mängd materiella dokument (böcker, texter, berättelser, räkenskapsböcker, handlingar, byggnader, institutioner, reglementen, tekniker, föremål, sedvänjor, osv.) som alltid och allestädes, i alla samhällen utgör antingen spontana eller organiserade former för remanens. Dokumentet är inte det förträffliga verktyget för en historia som i sig själv och med full rätt skulle vara minne; historien är det sätt på vilket ett samhälle skänker status och en utveckling åt en mängd dokument, som det ständigt för med sig. (Foucault 1972:11-12)

Historien teknologiserar det förflutna framförallt genom dess kommunikativa metoder. Historiens dokument förvandlas till "monument", orörliga storheter som ger en relativt statisk bild av det förflutna. Vetenskapen om de stumma monumenten kallar Foucault för arkeologin, men de orörliga spåren, föremålen utan sammanhang och tingen som det förgångna efterlämnat, fick mening först som historiska berättelser. Den nya historien kallar han för arkeologi ("vetandets arkeologi"), nämligen ett kritiskt studium av tiden och "den inre skildringen av monumenten" (ibid:12). Diskontinuiteten snarare än kontinuiteten blir både material och metod för historien och en förskjutning äger rum av det diskontinuerliga; "från att ha varit ett hinder har det övergått till praktiken" (ibid:14).

Den tredje teoretiska aspekten som Foucault tar upp i sin introduktion är synen på subjektet. Detroniseringen eller decentreringen av subjektet är även något som knyter an till den förändrade synen på subjektet som från olika utgångspunkter tidigare har gjorts av Marx, Saussure, Freud och Nietzsche och flera andra. Synen på subjektet hänger samman med de bägge tidigare aspekterna, historien och texten. Den konventionella historiesynen med dess syn på tid som kontinuitet och texter som "monument" har fungerat som ett effektivt skydd för att bevara det privilegierade medvetandets suveränitet.

Den kontinuerliga historien är det oundgängliga korrelatet för subjektets grundläggande funktion: garantin för att allt det som undsluppit honom skall kunna återskänkas honom; vissheten att tiden aldrig kommer att skingra någonting utan att återlämna det inom en återuppstånden enhet; löftet om att subjektet en dag – i form av historiskt medvetande – kommer att på nytt kunna tillägna sig allt det som hålls på avstånd av skillnaderna, att han skall kunna återinrätta sitt herravälde över det och däri finna något man skulle kunna kalla sin boning. (Foucault 1972:18)

Berättelsen om tiden som det kontinuerliga och skapandet av ett rationellt mänskligt subjekt där allt handlande uppstår, utgör, enligt Foucault, två sidor av samma mynt. Bägge dessa aspekter syftar, enligt Foucault, till att rädda subjektets suveränitet. Rationaliteten ses som mänsklighetens *telos* (mål) och tankens historia handlar om bevarandet av denna rationalitet. I kontrast till detta vill Foucault verka för en historia med en "levande öppning" (ibid:19) där begär, sexualitet, språk och myter kan skildras. Denna historia syftar till att sätta alla teleologier och totaliseringar ifråga liksom den syftar till att ifrågasätta normaliseringar och universaliseringar. Foucault avslutar sin introduktion med den självutlämnande bekännelsen: "det finns säkert flera än jag som skriver för att inte längre ha något ansikte" (ibid:24).

Dessa tre aspekter som vi här berört har betydelse för ett Foucault-inspirerat synsätt på det juridiska fältet, eller som han kanske snarare skulle formulera det, den juridiska diskursen. Dessa teman knyter också an till och förutsätter andra viktiga aspekter av Foucaults *oeuvre* som handlar om kunskap och makt, om normalitet och styrning. Med dennes diskursbegrepp kan man förstå det juridiska fältet (diskursen) som en institutionell kontext där villkoren och procedurerna för upprätthållandet av sanningskontrakt är kopplade till maktutövning. Denna kontext är en arena för kamp om sanningen mellan olika grupper och intressen ("conflict talk"), där makten utövas genom förmågan att erövra en auktoritativ röst genom att använda kunskap av olika slag (Jacquemet 1996:10-11). Denna kunskap handlar om det som har varit (historien), om de källor som finns till denna historia (texter, dokument, monument) och synen på de inblandade aktörernas rationalitet och vilja.

Disputants deploy procedures that endow them with better opportunities to talk, establishing certain regions of knowledge as authentic and

meaningful at the expenses of others, and link this authenticity with systems of power that produce, sustain, and reproduce this control over knowledge. (Jacquemet 1996:10)

Denna vilja till sanning är en maktteknologi som bidrar till att formulera villkoren för denna kommunikativa kamp om social ordning och normativitet. Villkoren för att medverka i denna kommunikativa kamp är ojämnt distribuerade i ett samhälle. Foucaults diskursbegrepp och kopplingen mellan kunskap, makt, normativitet och styrning (Foucault 1990; Rose 1989; Dean 1999) i olika diskursiva fält, är alltså en viktig del i den kritiska förståelsen av det juridiska fältets egenskaper.

Bourdieu och det juridiska fältet

Den franske sociologen Pierre Bourdieu (1930-2002) är den tänkare som bokstavligen identifierat just begreppet "fält" för att beteckna ett avgränsat socialt och kulturellt rum där en viss typ av aktiviteter, aktörer, tolkningar och ritualer förekommer. Benämningen, det juridiska fältet, som jag här genomgående har använt mig av, är därför tydligast kopplat till Bourdieus kultursociologiska teori och förtjänar därför en något utförligare presentation.⁷ Bourdieu har tillämpat begreppet fält bl. a i studier av den sociala och kulturella reproduktionen i franska elitskolor, i studier av "homo academicus", i studier av distinktionen (smaken), världens misär, televisionen och nyliberalismen. Dessa studier utspelas oftast i det franska samhället och en del kritiker har frågat sig hur relevanta sådana beskrivningar är utanför denna politiska och kulturella kontext. Terdiman är, i sitt förord till en av Bourdieus viktiga uppsatser, av den åsikten att detta har giltighet långt utöver det franska territoriets gränser. Denna giltighet sträcker sig till alla moderna liberala samhällen.⁸

Bourdieu ser lagen (rätten) som en konstitutiv kraft i samhället. Lagen skapar samhället samtidigt som den är skapad av samhället. Det finns en dynamisk dubbelhet och ömsesidig determinering i denna relation. Han talar om det sociala rummet som ett system av relationer mellan positioner som intas av olika grupper (klasser, yrkesgrupper, fraktioner, intressegrupper, etc.). Ett fält är ett socialt rum där en kulturell kamp om makt och inflytande pågår, det är ett system av relationer mellan positioner bemannade av människor och institutioner (jfr. ovan) som strider om något för dem gemensamt och värdefullt. Fältet som en arena för kamp och herravälde liknar därför Foucaults beskrivning av vad som utgör en diskurs. Rummet är socialt och fältet är kulturellt.

Konsten är ett exempel på ett sådant fält. De människor som rör sig där är konstnärer, kritiker, gallerister, historiker och publik/konsumenter. De institutioner som fältet utgörs av är bl. a museer, gallerier, tidskrifter och kultursidor. Vad man strider om i konstens fält är definitionen och tolkningar av vad som är värdefull eller "god" konst, samt

---

⁷ I ett förord till Bourdieu (1986-1987) ger Richard Terdiman en bra introduktion till dennes *oeuvre* och dennes viktigaste begrepp (811-13). Se även Broady (red.) (1998).

⁸ I "The Force of Law" adresseras explicit även den nordamerikanska rättstraditionen.

om auktoriteten att uttala sig om vad som är värdefullt och gott i termer av estetiska värden i det konstnärliga fältet. På motsvarande sätt kan litteraturen, sporten, modet eller det akademiska livet beskrivas som fält vilka utgörs av strider, institutioner och aktörer. Det kulturella fältets institutioner, regler, kategorier och titlar utgör en objektiv hierarki som producerar och auktoriserar vissa diskurser och aktiviteter. I fältet finns en strävan efter kontroll. Kontrollen erövrar genom konflikter mellan grupper och personer gällande vad som skall räknas som värdefullt inom fälten och hur det skall spridas.

Andra begrepp som Bourdieu använder sig av är olika former av ekonomisk metaforik med utgångspunkt från ordet kapital för att beteckna det som ges värde. Kapitalet kan bestå av både symboliska och materiella tillgångar. Det ekonomiska kapitalet består inte bara av materiella tillgångar utan även av kännedomen om spelregler för hur detta kan och bör användas. Det sociala kapitalet består av det värde som ges olika typer av sociala relationer, exempelvis släktskap, vänskap, skolkamrater och kåranda inom professioner. Som utbildningskapital betecknas själva utbildningen samt kännedomen om spelregler för att maximalt utnyttja denna för det som definieras som en fördel. Vetenskapligt kapital är den "know-how" som behövs för att kunna röra sig framåt och kanske uppåt i universitetens och forskningens belöningsystem och hierarkier. Det kulturella kapitalet utgörs av det kultiverade språkbruket, förtrogenheten med finkultur, eller snarare, med det som av dominerande uttolkare anses vara finkultur. Symboliskt kapital fungerar, kort sagt, i det sammanhang där det får värde. Benämningen kapital passar också mycket bra in vid analysen av det juridiska fältet:

The ability to produce such a discourse is not equally distributed in society. The more knowledgeable and competent a public speaker is, the better the speaker's chance to influence truth allocation. This *cultural capital* (in the form of reputation, impression management, and access to modes of speaking) depends upon sociocultural factors as various as education, taste, social ties, looks, and wealth, which are asymmetrically distributed. (Jacquemet 1996:11. min emfas)

Fältet kännetecknas av de kategorier som nämnts ovan (aktörer, institutioner, kamp) men består även av följande, mer differentierade aspekter: självbilder (aktörernas syn på sig själva); teknologier (mekanismer, teknologier och strategier i kampen om makten); strategier (aktörernas sätt att värna värdet på sitt kapitalinnehav); effekter (sociala effekter av kampen inom fältet); koder (semiotiska repertoarer som bestäms av tradition, utbildning, språk, praktiker, etc.); kampen (inre och yttre); konkurrensfält (strävan att nå högre positioner genom att tillägna sig tillgångar och volymer från fältets dominerande kapitalformer, dvs. ritualer, insatser, erkännandet); autonomi (alla fält har ett visst mått av integritet och självbestämmande).

En särskilt viktig del av fältet kallar Bourdieu för habitus. Habitus betecknar en regelstyrd verksamhet där reglerna reproduceras i en grupp genom vanemässig automatik. Man kan säga att habitus är ett starkare uttryck för socialisering där såväl det ideologiska

momentet som det praktiska utförandet betonas ytterligare. Terdiman kallar habitus för de vanemässiga sätten att förstå, tolka och agera: “the structures constitutive of a particular type of environment produce habitus, systems of durable, transposable dispositions, structured structure, predisposed to function as structuring structures”; “the durably installed generative principle of regulated improvisations” (811-813). Habitus är ett system av dispositioner som tillåter människor att tänka, handla och orientera sig i den sociala världen. Detta betecknar sådant som grundläggande vanor, socialisation i hem och skola, förkroppsligat kapital eller internalisering av en objektiv struktur, en princip för att generera och strukturera praktiker och representationer genom omedveten användning av regler som ett förkroppsligat kapital. Det är bl. a genom habitus som kunskap återskapas, riktade mot värden och attityder, riktade mot att handla i konkreta praktiker. Det är en delvis omedveten och naturaliserad känsla för vad som är rätt (jfr. ideologi).

Det juridiska fältet är fokus för Bourdieus artikel “The Force of Law”. Han beskriver det som “an area of structured socially patterned activity”, dvs. något som både består av struktur och aktivitet (jfr. Giddens centrala begrepp “structuration”).⁹ Det juridiska fältet definieras disciplinärt och professionellt. Man kan gärna beskriva fältet utifrån dess elektromagnetiska egenskaper: ett socialt rum och ett kulturellt fält utövar en kraft på alla som kommer i dess närhet. Denna kraft är inte synlig, den är mystisk och utgör en form av “social magi” som fungerar kraftfullt. Den går heller inte att bortse ifrån. Artikeln “The Force of Law” handlar om krafterna som är verksamma i det juridiska fältet. Det är i detta fält som juridisk auktoritet produceras och utövas. Lagen eller rätten som en social praktik är i själva verket resultatet av alla handlingar i ett fält: maktrelationer som ger det en struktur; kampen mellan tolkningar, kompetenser och auktoriteter; samt det juridiska systemets egen logik.

Det juridiska fältet kännetecknas av en kamp om monopol och herravälde mellan olika aktörer som samtliga har en teknisk kompetens (fast i olika grad och med olika grad av “konsekreering”, ett ord som Bourdieu ofta använder och som närmast betyder en ritualiserad utnämning eller belöning): “The juridical field is the site of a competition for monopoly of the rights to determine the law” (Bourdieu 1986-87:817). Denna kamp äger rum i ett fält, som karaktäristiskt nog, ger en illusion av lagens absoluta autonomi. Vi har sagt att fältet kännetecknas bl. a av en viss autonomi, men det handlar här om ett fält där man gör anspråk på absolut autonomi. Kampen om tillgång till monopolet leder systematiskt till sociala effekter, bl. a till en uppdelning mellan lekmän och professionella i olika kategorier. Denna uppdelning fördjupas av den kontinuerligt pågående rationaliseringsprocessen: “... an ideal for constantly increasing the separation between judgements based upon the law and naive intuitions of fairness”. Ett resultat av en sådan social differentiering är att systemet med juridiska normer strävar att uppfattas som totalt oberoende av maktrelationer. Detta är, enligt Bourdieu liksom för Foucault och CLS, en

---

⁹ Detta är också vad Bourdieu (1977) utvecklat framförallt i *Outline of a Theory of Practice*.

verklighetsillusion som skapas av lagens rationaliseringsprocesser och kommunikativa praktiker. Eventuella makterövringar (segrar) som äger rum genom dominans omvandlas från kamp till "fakta" (eller "truth-believing contracts" (Jacquemet 1996:10)) för att ge intrycket av att detta uteslutande baseras på den inneboende rättvisan i vissa principer, i formuleringarnas koherens och i tillämpningarnas konsekvens. Lagen (rätten) får drag både av moral och av vetenskaplig logik.

It appears to partake both of the positive logic of science and the normative logic of morality and thus to be capable of compelling universal acceptance through an inevitability which is simultaneously logical and ethical. (Bourdieu 1986-87:818)

Vad som skiljer tolkningen i det juridiska fältet från andra former av tolkning i andra fält, såsom exempelvis kyrka, skola och vetenskap, är den praktiska kontexten och målet för verksamheten att komma till beslut som är normerande. Det gäller således att fatta beslut. Som ett förstadium till beslutet äger tolkningar rum, men de gör det inom ramen för "a body strongly organized in hierarchical levels capable of resolving conflicts between interpreters and interpretations" (ibid).

Bourdieu pekar också på det som är särskilt intressant för studiet av den kommunikativa aspekten av det juridiska fältet, nämligen språket som en strategisk resurs. I det juridiska fältet kombineras det vanliga språket med ett systemspecifikt (fält)språk: Detta språk bär spår av neutralitet och opersonlighet och strävar således att vara "över" eller "bortom" enskilda intressen. Han betonar framförallt två kommunikativa strategier som är verksamma för detta syfte: neutralisering och universalisering. Neutralisering som strategi strävar att presentera språket som passivt och opersonligt där de normativa uttalandena inte är knutna till enskilda personer eller intressen. Genom neutraliseringen äger det rum en slags reduktion av aktörerna till ett universellt subjekt. Även bortsett från den universaliserande aspekten av neutralisering, förekommer universalisering som en relativt självständig strategi i dekontextualiserande syfte. Detta innebär sådant som "normaliseringseffekter", "faktualiserande strategier", och "stake inoculation", dvs. strategier där den kommunicerande bedyrar sin ojävighet (Potter 1996). Dessa kommunikativa strategier är resultatet av en strävan efter rationalisering och en "autonomins retorik". För ett kompetent agerande inom det juridiska fältet fungerar det språkliga tillägnet av dess huvudsakliga strategier, den neutraliserande och universaliserande attityden, som en inträdesbiljett.

I det juridiska fältet förekommer dock olika sorters kompetens som konkurrerar inbördes med varandra. Fältets "strukturella fientlighet" kännetecknas således av kampen mellan teoretiker och praktiker, för att inte tala om kampen mellan de olika rollinnehavarna i den dramaturgiska bemanningen. Det finns olika sorters kapital i det juridiska fältet och detta kan även ha betydelse i olika skeden av rättsprocessen. Själva "domen" är en del av rätten som kommunikativ praktik och rationaliseringsprocess. "Domen"

betecknar slutpunkten för en del av processen, men samtidigt början på en annan del av den. I en dom är de etiska förutsättningarna hos aktörerna viktigare än "lagens rena normer". Det mänskliga elementet i lagens tolkning är alltså viktigast, men i det juridiska fältet kallar man detta en "dom" för att ge rationaliseringsprocessen en känsla av symbolisk effektivitet, alltså blir domen en del i en legitimeringsprocess där besluten ges en särskild status som syftar till att särskilja dem från det som är mer godtyckligt.

Lagens (rättens) kraft ("The Force of Law") är verksam genom att man accepterar regler, koder och andra teknologier i fältet. Dessa regler och koder (som är kommunikativa) är ofta outtalade eller betraktade som neutrala och normala ("habitus"). För att kunna förstå lagen, menar Bourdieu, måste man även kunna förstå dessa koder och krafter (jfr. ovan). Analysen handlar om att identifiera dessa i sina dynamiska och empiriska sammanhang. Han menar att jurister inte vanligtvis uppmärksammar dessa krafter, snarare ingår det i professionen att inte göra detta samtidigt som dessa utnyttjas optimalt som en del av professionens repertoar, men Bourdieu hjälper oss att verkligen förstå att dessa har ett reellt inflytande. Sociala rum och kulturella fält är platser för kamp om kontroll, vilka leder till hierarkiska system där professionell prestige och makt blir knuten till subspecialiteter. Hierarkierna i sådana system upprätthålls framförallt genom att förneka dess förekomst. Den professionella kollegialiteten (kårandan) är ett explicit uttryck för motstånd mot implicita hierarkier, men hierarkierna finns där ändå. Det är fruktbart att tala om dolda och öppna hierarkier i kulturella fält. De öppna hierarkierna är exempelvis rollfördelningen och de dolda är förnekandet av de implicita maktrelationerna.

Bourdies analyser av det juridiska fältet utgör en mycket fruktbar ingång för att närma sig studiet av kommunikation, kunskap, makt och moral i rättspraktiker. Dennes begrepp och analytiska repertoarer är mycket väl lämpade för att analysera sådana relativt autonoma sociokulturella fenomen.

Avslutning

I Bourdieus version av det juridiska fältet är rätten illusorisk, på ett liknande sätt som vi tidigare, genom CLS-perspektivet och med Foucaults kritik, sett dessa som analytiska perspektiv för att avvärja makten några av sina samtida och ibland osynliga ansikten. Det finns fler likheter mellan dessa perspektiv som jag avslutningsvis vill peka på.¹⁰ I samtliga dessa perspektiv föreligger en kritik av den vardagliga uppfattningen av rättssystemet som en neutral arena för normering och rättskipning. I stället framstår rätten (det juridiska fältet) som en arena för kamp och maktutövning där ideologi och politik har en högst påtaglig närvaro. Det förekommer också hos dem en kritik av autonomi, neutralisering och universalisering i riktning mot "truth-believing contracts" (Jacquemet 1996:10) som kännetecknande kommunikativa strategier i detta fält där syftet är att dölja

---

¹⁰ Självklart finns det också många olikheter som kunde pekas ut i en annan artikel. Bourdieu pekar på några av de saker som han anser skiljer honom från Foucault i "The Force of Law" (Bourdieu 1986-1987:839).

förekomsten av makt. Hos alla förekommer ett dynamiskt synsätt på ett sådant sätt att rätten alltid ses som en aktiv part i ett ömsesidigt spel mellan olika sociala, politiska och kulturella fenomen ("samhället"). Uttryckt på ett samhällsteoretiskt vis, kan vi säga att alla dessa perspektiv företräder någon form av konstitutiv teori där struktur och aktör är dynamiska parter i ett samspel. Inslaget av makt, kamp och tolkningsföreträde mellan aktörer/institutioner är påtagligt, liksom sätten att avslöja strategier för manipulation, dominans och strategisk styrning.

2. How to Do Things with Law

Introduktion

I undervisningen brukar jag tillsammans med studenterna diskutera ”branding”.¹¹ Ett återkommande exempel som vi gärna brukar uppehålla oss vid - som ofta diskuteras i litteraturen - är Nikes slogan “Just do it!”. Jag fick nyligen anledning att gå tillbaka till J.L. Austins begrepp performativitet för att få perspektiv på Nikereklamen. Bland mycket annat insåg jag att det var exakt 50 år sedan Austin höll sina berömda William James-föreläsningar vid Harvard University.¹² Samtidigt upptäckte jag att ingen hittills tycktes ha uppmärksammat detta lilla jubileum så jag tog också på mig uppgiften att bidra till detta firande i samband med en konferens om rätt och litteratur.

Den brittiske filosofen John Langshaw Austin (1911-1960) hade påbörjat sina studier av det vardagliga språkets grunder redan på 1930-talet. Hans främsta bidrag till den filosofiska skolbildningen Ordinary Language Philosophy (OLP) är föreläsningarna till William James minne som gavs i USA 1955 och som publicerades postumt 1962. Boken *How To Do Things With Words* (Austin 1975 [1962]) är utan tvekan en klassiker inom 1900-talets språkfilosofi. Det kanske viktigaste teoretiska begreppet som lyfts fram av Austin är ”performativitet”, dvs. förutsättningen att en person som gör ett påstående därmed också utför en handling som har potentiella effekter. Begreppet ”performativitet” såväl som andra delar av hans teori har haft stor betydelse inom kunskapsområden som kommunikation, lingvistik, retorik och språkfilosofi. Han är också författare till den bästa fotnot som kanske någonsin har skrivits och som borde inleda alla vetenskapliga arbeten.¹³ Trots Austins intresse för ”det vanliga språket” var han knappast en forskare som hade detta som ett empiriskt intresse, på det sätt som senare utvecklats inom exempelvis diskursanalys och pragmatik där naturligt förekommande samtal utgör underlag för analyserna. Tvärtom tycks de allra flesta av Austins exempel ha formulerats när han satt på puben eller när han arbetade vid sitt skrivbord. Det senare är knappast en ovanlig miljö för kreativitet, kanske inte heller den förra. Denna ”brist” på empirisk känslighet i hans studier har bidragit till att Austins teori om talhandlingar med rätt eller orätt har negligerats bland empiriskt orienterade kommunikationsforskare. Det finns emellertid många goda skäl att återvända till hans föreläsningar för att undersöka performativitetsbegreppet. Inte minst för att undersöka vilken roll rätten spelar i hans språkfilosofi då många av hans exempel på ”det vanliga språket”, hämtade från miljön på puben eller i arbetsrum-

---

¹¹ Denna essä presenterades första gången vid det Nordiska nätverket för rätt och litteratur vid dess möte i Oñati, Spanien 2006.

¹² Föreläsningarna hölls 2005, samma år som jag började fundera på denna text. Austins föreläsningar publicerades första gången 1962 så det råder kanske delade meningar om vilket datum som är det rätta för att fira 50 årsjubileum.

¹³ “Everything said in these sections is provisional, and subject to revision in the light of later sections” (Austin 1975:4)

met, härrörde från rättens område. Vid en omläsning av hans arbete tycks själva begreppet ”performativitet” vara mycket nära knutet till en erfarenhet av lagen och rätten som en arena för kommunikation och handlande. På ett sätt kan man alltså läsa ”how to do things with words” som ”how to do things with law”. Det är denna senare dimension som jag vill undersöka i detta bidrag till en teoretisk diskussion inom området kommunikation och rätt.

Jag vill uppehålla mig ytterligare en stund vid den personliga erfarenheten av Austin. Först och främst ser jag mig knappast som en Austinforskare i den meningen att hans teorier skulle ha en alldeles särskild plats i mitt kommunikationsvetenskapliga panteon. Om någon forskare tar en sådan privilegierad plats hos mig så torde denna tillfalla den litauisk-franske filosofen Emmanuel Lévinas, om vilken jag skrivit några texter varav en inom ramen för kommunikation och rätt (jfr. Kapitel 5 i denna volym). När jag påbörjade mina doktorandstudier i kommunikation vid mitten av 1980-talet hade inte Austin i den forskningsmiljön någon särställning och om någon språkfilosof nämndes så var det oftast Wittgenstein. Det jag då tänkte om Austin var en omständighet kring själva professionen som idag blivit alltmer drabbande för akademiska lärare/forskare, nämligen den oerhört starka förväntan på publiceringsmängd som blivit ett imperativ för att kunna hävda sig i utvärderingssammanhang. Austin skrev knappast några större arbeten under sitt yrkesliv och de texter som idag refereras är postumt utgivna föreläsningar. Vem skulle idag kunna upprätthålla en prestigefylld akademisk tjänst utan att efterleva uppmaningen att publicera sig?

I anslutning till undervisningen om ”branding” sökte jag en förståelse av den performativa dimensionen av Nikes slogan ”Just do it!” (men just den specifika analysen får bli ämne för en annan essä) och efter en läsning av Austins föreläsningar var det några saker som verkligen tilldrog sig mitt odelade intresse. Det tycktes vara liknande saker som intresserar mig hos Lévinas, så det blev nog så att jag läste Austin genom de linser som erbjöds av Lévinas. Några av de saker som intresserade mig var följande. För det första kritiserade Austin den tekniska karaktären hos filosofin som gjort denna till en esoterisk disciplin med en stil som kännetecknas av ”cool, ironic urbanity” (Craig 1998).¹⁴ I motsats till detta bidrar Austin med att även för den filosofiskt intresserade väcka intresset för den otroliga rikedomen i det vardagliga språket. Att han kallar detta språk för ”ordinary language” är intressant men måste förstås kvalificeras närmare. För det andra tycks Austin (och här syns de glasögon som Lévinas erbjuder kanske allra tydligast) uppmärksamma att asymmetrin utgör en grundläggande aspekt av kommunikationen. Han noterar detta först som en aspekt av det performativa men antyder senare att detta är en mer grundläggande aspekt av all språkanvändning, liksom begreppet performativ längre fram i föreläsningarna blir en konstitutiv dimension av språket, inte bara något som inträffar ibland. Detta synsätt strider emot den vanligare synen som gör gällande att symmetri och jämbördigt inflytande i kommunikationsprocesser är att föredra. Jag är inte

---

¹⁴ *Routledge Encyclopedia of Philosophy* (1998) Ed. E. Craig, Vol 7, 143f.

motståndare till sådana jämlikhetsideal och jag skulle heller inte tro att Austin var det, men som en grundläggande del av vår förståelse om människors kommunikation är den symmetriska visionen otillräcklig och alltför idealiserad. För det tredje inkluderar en radikal teori om performativitet inte bara s.k. performativer utan alla sorters talhandlingar (jfr. ovan), således även det som han inledningsvis kallar konstativer (påståenden). Detta innebär att ett påstående (*statement*) inte bara är ett påstående utan också ett ställningstagande (*statement*).

Forskare inom sociologi och statsvetenskap (jfr. nedan) har byggt vidare på Austins begrepp. Jag har redan nämnt att min läsning av Austin sker genom en lins som grundas i Lévinas tänkande, vilket innebär att Austin även skulle kunna läsas ur ett fenomenologiskt perspektiv, i synnerhet som de alla är sysselsatta bl. a med att fundera över talandets villkor. Visst finns det grundläggande skillnader mellan talaktsteori och fenomenologi men en sådan detaljerad jämförande analys får jag gå in på i ett annat sammanhang.

Ytterligare ett motiv för att intressera sig för Austin härrör från kopplingen till en helt annan aktuell debatt som handlar om empiricism och sanningsanspråk. Precis som på Austins tid så finns det idag ett behov av att gå bortom de förenklade uppfattningarna om språkets bokstavliga betydelser och synen på kommunikation som överföring av meddelanden så som dessa förhållningssätt odlas inom vissa riktningar av vetenskapsteorin. Då precis som idag finns ett behov av att komma förbi den scientistiska synen på kunskap och lärande som är förhärskande hos dem som tar på sig rollen av att vara ”vetenskapens publika väktare”. I andra texter (Forstorp 2005) har jag argumenterat för att den logisk-positivistiska position som Austin argumenterade mot på 1950-talet och som bl. a kännetecknas av tron på ett transparent språk och en stark empiricism ännu idag lever och frodas. Ytterligare ett skäl för att idag läsa Austin är således att återkoppla till dennes kritik av den vetenskapsteori som blivit mycket populär i England men som en grupp forskare, bland dem Austin, hade börjat reagera emot.

Det är nu inte alldeles originellt att aktualisera Austin i en rättsvetenskaplig kontext. Redan H.L.A. Hart gör detta tidigt på 1960-talet i sin *The Concept of Law* där han använder sig av Austins talaktsteori för att inventera rättens centrala ord och begrepp. I Europa i övrigt kom receptionen av Austin och OLP ganska sent. På 1970-talet översattes han till franska och fann sin väg till tänkandet hos bl. a Ricoeur och Bourdieu. Hos den senare spelar han en central roll för dennes syn på språk och symbolisk makt (jfr. nedan). En aspekt av performativitet finns också i Derridas kända uppsats *Lagens kraft* (2005 [1994]). På ett kritiskt sätt utgör Austin tillsammans med Searle fokus för kritik i Derridas *Limited Inc* där distinktionen mellan vanliga talhandlingar och de talhandlingar som ”parasiterar” på det vanliga språket dekonstrueras. Även i Tyskland har Austin funnit sin väg till ledande tanketraditioner, låt vara på ett fundamentalt annorlunda sätt. Han har en plats i den s.k. universalpragmatiken hos Apel och Habermas. I USA har bl. a Judith Butler fångat upp Austin och länkat honom samman med både Althusser och Foucault i sin *Excitable Speech. A Politics of the Performative* (1997). Med en sådan högt profilerad reception kan man knappast förneka att Austin funnit sin väg till ledande teoretiker inom området

kommunikation, politik och rätt. Mina inledande smått naiva tankar om att Austin skulle vara obsolet visar sig alltså vara fullständigt obefogade.

Ovanstående uppräknings av "A Plea for Excuses" (Austin 1961 [1956]) som inledande legitimeringar till ett intresse för Austin visar att sådana ursäkter egentligen är helt onödiga. Innan jag går över till att diskutera detta lite mer i detalj vill jag presentera den grundläggande tanke som vägleder min analys.

Som så ofta var denna tanke inledningsvis mycket vag och liknade inte så mycket en färdig hypotes utan mest av allt en intuitiv "hunch". *How To Do Things With Words* är titeln på Austins mest kända arbete inom språkfilosofin som teoretiskt passar mycket bra ihop med den allmänna utvecklingen inom pragmatik som ägt rum inom många olika områden som semiotik, filosofi, sociologi, retorik, antropologi och kognitionsvetenskap för att nämna några. Samtidigt har boken och det tänkande som där presenteras bidragit till den mer generella "linguistic turn" som ägt rum inom humaniora och samhällsvetenskap. Detta är den version som vi oftast får höra.

Men min "hunch" säger mig att *How To Do Things With Words* också är "how to do things with law". Den rättsliga professionen har en privilegierad plats i hans arbete. Många exempel och resonemang hämtas från den rättsliga praktikens område. Rätten är en "community of practice" där dessa teorier *levs* i vardagen om än inte teoretiseras. Austin visar hur praktiker inom det rättsliga systemet har en intuitiv förståelse för hur man hanterar orden (*how to do things with words*). Austins bidrag är inte bara att teoretisera "det vanliga språket" utan också att teoretisera performativitetens funktioner i rättsliga kontexter. Jag vill argumentera för att den rättsliga kontexten, bortsett från hans kritik av en filosofi som formulerats med den "olyckliga dogmatism" som alltid prioriterar verifiering, är en strategiskt viktig resurs för Austin när han formulerar sin teori om talhandlingar. I rättsliga sammanhang är vad som räknas sättet på vilket man hanterar orden, dvs. det är ett erkännande av de kreativa resurserna i det kommunikativa rättsliga arbetet.

Jag är inte säker på att denna iakttagelse är alldeles ovanlig, men bortsett från att göra detta mer explicit så fyller resonemanget också funktionen av att lyfta fram de kreativa dimensionerna i det rättsliga arbetet som kanske i någon mån kontrasterar mot den allmänna uppfattningen att rättens arbete är en form av bokstavstrogen exeges och, i värsta fall, destruktivt ordvrängeri.

Från logisk positivism till Ordinary Language Philosophy

Austin kan placeras i det historiska sammanhang när den filosofiska miljön i Oxford före andra världskriget inspirerades av den logiska positivismen. I korthet handlar Austins plats i detta sammanhang om hur han var med om att bryta denna tradition. A.J. Ayer hade i sin *Language, Truth and Logic* (1936) för en engelsk läsekrets introducerat den logiska positivismen med dess betoning på verifikationism. Endast de språkliga yttranden – bortsett från vissa nödvändiga sanningar och vissa satser i matematik och logik - kan sägas vara meningsfulla som kan utsättas för en verifikationsprocess med vilken de kan

bedömas som sanna eller falska. Verifikationismen som är en process då observationer äger rum innebär att alla andra yttranden som inte kan verifieras, dvs. som inte kan observeras och verifieras, är meningslösa pseudobegrepp. Dessa pseudobegrepp kan fungera i andra sammanhang men enligt Ayer kan de inte spela någon roll överhuvudtaget i filosofi och vetenskap. Ayer betonade konsekvent detta synsätt i alla sammanhang, t ex. i samband med diskussioner inom estetik, etik, metafysik och religion, vilket givetvis gjorde hans ståndpunkt provokativ. I likhet med andra företrädare för riktningen strävade han efter att renodla ett vetenskapligt språk som kunde rensa ut all den subjektivitet på vilka våra tolkningar nödvändigtvis är baserade. Den logiska positivismen innebär bland mycket annat en stark tro på möjligheten att påståenden som grundas i observationer skall kunna renodlas till en form av objektiva sinnesdata för att därigenom kunna fylla en meningsfull funktion i vetenskapliga sammanhang. Sådana sinnesdata är grundläggande för all form av kunskap, menar Ayer.

Austin var jämnårig med Ayer men den senare profilerade sig tidigare i karriären bland annat med sitt ovan anförda arbete. Austin lockades först av den logiska positivismens analytiska klarhet och scientism men besvärades samtidigt av en del av dess konsekvenser, inte minst att stora delar av den vanliga språkanvändningen plötsligt framstod som helt illegitim i vetenskaplig mening. Det vanliga språket framstod som både vagt och meningslöst sedan den logiska positivismen dragit upp gränserna för vad som var acceptabelt.

Efter andra världskriget, då Austin i likhet med många forskare var verksam inom underrättelsetjänsten¹⁵, återvände han till Oxford i en tidsanda som präglades av optimism och ett behov av nya perspektiv. Redan tidigare hade filosofer i England som Gilbert Ryle, G.E. Moore, Ludwig Wittgenstein, Peter Strawson och John Wisdom riktat uppmärksamheten mot det vanliga språket och Austin byggde vidare på dessa men i en egen riktning när han började systematisera sin kritik av den logiska positivismen. Den skolbildning han var med om att utveckla under perioden kallas omväxlande ”Ordinary Language Philosophy” och ”linguistic philosophy”. Austin argumenterade för att det vanliga vardagliga språket mycket väl kan användas för filosofiska och vetenskapliga syften. Det är inte mer ofullständigt eller rörigt än något annat filosofiskt tekniskt språk. Särskilt fäster han uppmärksamheten vid den potential som finns i det vanliga språket att uppmärksamma filosofiska problem som kan vara ett resultat av semantisk förvirring. Han ogillade starkt den tekniska jargongen som fanns hos de logiska positivisterna såväl som den cynism i förhållande till det vanliga språket som de odlade. Denna cynism gällde också de vanliga människorna, menade Austin. Han kritiserade således den akademiska elitismen hos de logiska positivisterna, vilket också som kan ses som ett sätt att göra en omstart efter krigserfarenheterna.

---

¹⁵ Om detta har den spanske författaren Javier Marias skrivit i flera av sina böcker, inte minst i den stora romancykeln *Your Face Tomorrow*.

Ordinary Language Philosophy var en benämning som användes av gruppens motståndare, inte av dem själva. Det innebär en förståelse av världen som i många stycken utgör en parallell till motsvarande teorier inom antropologi och sociologi som betonar olika sätt att forma världen, olika "ways of world making" med filosofen Nelson Goodmans ord. Denna filosofi skall inte ses som något slutgiltigt, utan som en omstart eller med en träffande formulering: "[it] is not the last word, but the first" (Austin 1961:185). Det ses som en kreativ utmaning som inte vänder sig emot filosofin utan som revolutionerar densamma. Denna vändning inom Oxfordfilosofin efter andra världskriget baserades i något vardagligt och igenkännbart men bars likväl fram av dessa stora pretentioner. I den programmatiska skriften "A Plea for Excuses" säger Austin:

Our common stock of words embodies all the distinctions men have found worth drawing, and the connexions they have found worth making, in the lifetime of many generations: these surely are likely to be more numerous, more sound, since they have stood up to the long test of the survival of the fittest, and more subtle, at least in all ordinary and reasonable practical matters, than any that you or I are likely to think up in our arm-chairs of an afternoon – the most favoured alternative method. (Austin 1961:130)

Strax efter krigsslutet påbörjade Austin en serie föreläsningar där han tillämpade sina tankar om det vanliga språket på ett speciellt filosofiskt problem. Detta problem gällde de påståenden vi gör om materiella objekt. Här kritiserar han de logiska positivisternas tilltro till möjligheten att formulera vetenskapligt användbara och meningsfulla sinnesdata och vänder sig explicit mot sin kollega Ayer. Austin ser inte det vanliga språket som mer bristfälligt än något annat utan pekar på att människor är fullt kompetenta att tala om materiella objekt på ett funktionellt sätt. Det vanliga språket är alltså inte sämre än något annat, inte heller är vanliga människor mer ofullkomliga än några andra. Man kan beskriva detta synsätt som ett pragmatiskt förhållningssätt till världen.

En metod som Austin och hans kollegor började använda för att undersöka de filosofiska dimensionerna av det vanliga språket var att inventera listor med ord, talesätt och påhittade dialoger för att förstå hur vissa ord används. Denna inventering bildade sedan grund för försöken att systematisera och generalisera språkanvändningen vilken i sin tur kunde relateras till filosofernas påståenden om språkets funktioner. Det empiriska momentet i Austins arbete, om man alls kan tala om ett sådant, utgörs av dessa gemensamma inventeringar av användningen av ord, som också innebar en lista över de olika sammanhang där orden förekom. Det vore intressant att titta närmare på denna kollektiva metod för pragmatisk inventering, men såvitt jag vet finns inga sådana källor att tillgå för mycket av arbetet tycks ha skett informellt. Inte oväntat ansåg en del filosofiska kollegor denna metod vara en sofistikerad lek med ord, eller med Bertrand Russells ord, en "stenåldersmetafysik".

På samma sätt som de logiska positivisterna hyste en tilltro till filosofins förmåga att renodla ett vetenskapligt språkbruk, så hyste Austin och hans kollegor en tilltro till en

helt omvänd form av renodling. Han tycks säga att om vi bara lyckas befria det filosofiska språket från dess tekniska filosofiska jargong så kan vi äntligen nå fram till ett funktionellt ”vanligt” språk som i sin tur kan revolutionera filosofin. Tendensen till språklig reduktionism och renhet är alltså en gemensam egenskap för de logiska positivisterna och dess kritiker.

För de logiska positivisterna är verifikationsprincipen central. Det är med denna som grund som det blir möjligt att skilja sanna påståenden från falska. Just strävandet efter att kunna identifiera sanningen är en av de starkaste drivkrafterna i denna tradition. Vetenskap handlar i första hand om sanning och de erbjuder en stringent metod för att göra just detta. Den logiska positivismen blev knappast en parentes i vetenskapsteorins historia. Trots att den utsattes för kritik av bl. a Austin efter kriget utgör den i stort sett fortfarande det bärande fundamentet för natur- och teknikvetenskap. De kraftfulla analytiska redskap som de erbjuder utövar än i dag stor lockelse på dem som ser som sin uppgift att skilja sann kunskap och vetenskap från andra kunskapsanspråk (Hess 1993; Forstorp 2005). Austin menade att denna besatthet med sanningen är missriktad och kallade det för det deskriptiva felslutet. Tvärtom menar han att filosofins viktigaste uppgift inte är att identifiera sanningen eller att formulera kriterier på sanna utsagor. Språket innehåller så många fler differentierade funktioner som är en viktigare uppgift att undersöka, t ex varningar, löften och hot. Det är dessa funktioner som han undersöker i föreläsningarna från 1955 med sitt begrepp talhandlingar.

I motsats till Ayer är Austin anti-scientistisk. Varken vetenskapen eller det vetenskapliga språket är en kliniskt ren domän som är frikopplad från människornas, språkets och världens rörighet. All vetenskap bygger på de förutsättningar som möjliggör en förståelse av världen och detta påminner om de insikter som hermeneutikerna har gjort. För att sammanfatta Austins filosofiska utgångspunkter så kan följande tre teoretiska åtaganden anföras: Det ”vanliga” ickefilosofiska språket är inte perfekt men det innehåller alla de distinktioner som kan göras; Filosofin, särskilt i form av den logiska positivismen, missbrukar det vanliga språket som förkastas till förmån för ett mer tekniskt språk; Den filosofiska metoden består i att inventera vokabulärer och lexikon för att undersöka de dimensioner i det vanliga språket som kan användas för filosofiska syften.

How to do things with words

Serien med tolv föreläsningar under titeln *How To Do Things With Words* inleds med följande ord:

What I shall have to say here is neither difficult nor contentious; the only merit I should like to claim for it is that of being true, at least in parts. (Austin 1962:1)

Denna inledning är anmärkningsvärd, särskilt som vi vet att en av de saker som Austin kritiserar hos sina samtida filosofiska kollegor är just deras anspråk på att kunna formulera villkoren för vad som är sant. Nu gör Austin samma sak, men han formulerar det

också med viss försiktighet, dvs. det är sant i alla fall till vissa delar. I ljuset av hans senare framställning kan man se denna mening som en performativ som gäller just sanningen, dvs. sanningen är en funktion som kan framställas i vissa sammanhang givet att vissa villkor gällande det sammanhanget föreligger.

I den första föreläsningen går han direkt rakt på sak och säger att de logiska positivisterna endast arbetar med den typ av påståenden som kan vara antingen sanna eller falska. Han refererar åsikten som, enligt honom, inte sällan formuleras med ”olycklig dogmatism”, dvs. att påståenden måste kunna verifieras. De påståenden som inte kan verifieras är värderingar, dvs. pseudo-påståenden och som sådana helt meningslösa. Viljan att enbart titta efter påståenden som kan motsvara de kriterier som man ställer upp för en viss typ av deskriptiva påståenden kallar han för ”the descriptive fallacy” (Austin 1962:3). Men, erinrar han sig, enligt språkforskarnas beskrivning av grammatiken finns det flera olika typer av påståenden varav några är exempelvis frågor och utrop. Istället för den gängse distinktionen mellan deskriptiva och värderande påståenden vill han föreslå en ny, nämligen den mellan konstateringar och performativer. Den förra kategorin beskriver påståenden som precis just konstaterar någonting, dvs. de är beskrivande. Den senare kategorin beskriver ingenting alls utan utför en handling eller åstadkommer någon form av förändring. Performativerna kan inte dömas efter samma måttstock som deskriptiva påståenden, dvs. de är varken sanna eller falska utan dess funktionalitet kan avgöras genom en bedömning av de omständigheter under vilka de yttras. Dessa omständigheter kan antingen vara gynnsamma eller ogynnsamma. Austin använder begreppen “happy” eller “felicitous” för att ange de förra och “unhappy” eller “infelicitous” för de senare. Austin ägnar mycket uppmärksamhet åt att inventera olika slag av undantag som hindrar påståenden av det performativa slaget att bli “lyckliga”. Dessa villkor handlar om kontexten och ramarna för ett yttrande. Några sådana återkommande omständigheter är att ett yttrande måste yttras av rätt person i enlighet med någon form av etablerad procedur. Genom begreppet performativitet vill han således peka på den kraft och potential som vissa språkliga yttranden har.

Benämningen performativer hämtar han från ordet “perform”, det vanligaste verbet på engelska som används i samband med ordet handling (*action*): ”It indicates that the issuing of the utterance is the performing of an action – it is not normally thought of just as saying something” (ibid:6-7). Andra möjliga termer för att beteckna den handlingsdimension som är förknippad med vissa språkliga yttranden skulle kunna vara ”performatory”, ”contractual”, eller ”declaratory”.

Dessa grundläggande resonemang om olika typer av yttranden och iakttagelsen att vissa av dessa inte primärt kan bedömas med utgångspunkt från sanningsbegreppet har generellt betydelsefulla konsekvenser för sanningsbegreppet. En konsekvens är att man inte längre exklusivt kan hålla sig till det gängse sanningsbegreppet som grundas i förmågan att kunna skilja mellan olika typer av påståenden, sanna eller falska, utan man måste ersätta detta med ett sanningsbegrepp som tar hänsyn till att villkoren och omständigheterna under vilket något sägs kan vara mer eller mindre gynnsamma för dess

funktionalitet. Austin är medveten om dessa långtgående konsekvenser av sitt resonemang och säger att han måste släppa ut några av sina katter på bordet ("and here I must let some of my cats on the table"), vilket är ett annat sätt att säga att han är fullt medveten om att det finns ett oerhört sprängstoff i hans teori. Han frågar sig om "falskhet" verkligen är det mest relevanta kriteriet för att bedöma påståenden som hänvisar till något som inte existerar.

Is not a statement which refers to something which does not exist not so much false as void? And the more we consider a statement not as a sentence (or proposition) but as an act of speech (out of which the others are logical constructions) the more we are studying the whole things as an act. (Austin 1962:20)

Ett påstående som hänvisar till något som inte existerar, vilket tillhör de logiska positivisternas favoritexempel, är per definition ett påstående som är falskt för det kan ju varken observeras eller verifieras. Austin frågar sig istället om inte ett bättre sätt att karaktäriseras sådana påståenden är att säga att de är "tomma". Han menar också att den enhet som vi snarare bör studera i språket är något mer än en mening eller ett påstående, det kan ses som en handling där yttrandet ingår och som bör studeras i sin helhet. Om det vi förenklat kallar påståenden också kan ses som en slags handlingar som vi gör med språket så kan vi även hantera sådana påståenden i den snävare bemärkelsen (konstater) som handlingar. I slutet av den fjärde föreläsningen återkommer han till implikationerna av sin teori för synen på sanningsbegreppet.

In conclusion, we see that in order to explain what can go wrong with statements we cannot just concentrate on the proposition involved (whatever that is) as has been done traditionally. We must consider the total situation in which the utterance is issued – the total speech-act – if we are to see the parallel between the statements and performative utterances, and how each can go wrong. So the total speech act in the total speech situation is emerging from logic piecemeal as important in special cases: and thus we are assimilating the supposed constative utterance to the performative. (Austin 1962:52)

Austins föreläsningar är detaljerade och på sitt sätt filosofiskt tekniska. Hans dröm om att kunna skapa en icke-teknisk filosofisk vokabulär kanske inte helt har realiserats men han har åtminstone rehabiliterat "det vanliga språket". Åtminstone är det svårt att följa hans resonemang i detalj om man inte redan sedan tidigare är van vid filosofisk jargong av vilket slag det än vara må. Dessutom utvecklas och revideras hans teori fortlöpande genom föreläsningarna, men även senare i hans forskning. I den åttonde föreläsningen säger han exempelvis att ett enda yttrande kan innehålla flera olika talhandlingar, något som han inte räknat med under de tidigare presentationerna då varje yttrande, t ex. "You can't do that" eller "Shoot her" relativt enkelt kunde identifieras som antingen tillhörande konstater eller performativer. Den nya begreppsapparat som utvecklas i de senare föreläsningarna identifierar tre olika funktioner som ett och samma yttrande kan

ha: "locutionary", "illocutionary" och "perlocutionary". Det första syftar på själva säga-
gande, handlingen när någonting yttras. Det andra syftar på den handling som yttrandet
innebär i enlighet med någon existerande konvention om hur vissa yttrandet bör sägas.
Det tredje syftar på de effekter som yttrandet kan ha i en speciell kontext när särskilda
villkor föreligger. Att säga exempelvis "There is a bull in the field" kan ses som en
beskrivning av en miljö som bland annat inkluderar ett djur, men det kan samtidigt ses
som en varning till någon som står i närheten och det kan slutligen producera effekten att
denne springer sin väg för att den känner sig hotad.

Den nya nomenklaturen som han inför innebär också ett skifte i synen på alla typer
av påståenden och man kan säga att han nu börjar formulera en generell teori om språk-
kets performativitet. I den elfte föreläsningen formuleras explicit denna utvidgade teore-
tiska insikt:

Once we realize that what we have to study is *not* the sentence but the issuing of
an utterance in a speech situation, there can hardly be any longer a possibility of
not seeing that stating is performing an act. (Austin 1962:139. Emfas i original)

Han undersöker vilka egenskaper det är som konstativerna, de deskriptiva påståendena,
har som performativerna saknar. Detta är intressant eftersom han därmed undersöker
funktionerna av möjliga distinktioner mellan sant och falskt. Även där hamnar han i
identifieringen av ett antal gynnsamma villkor, s.k. "felicity conditions"

It is essential to realize that "true" and "false", like "free" and "unfree", do not
stand for anything simple at all; but only for a general dimension of being a right
or proper thing to say as opposed to a wrong thing, in these circumstances, to
this audience, for these purposes and with these intentions (Austin 1962:145)

Minns hur han inledde sin föreläsningsserie med att säga att det som han önskar sig är att
det han säger, åtminstone till en viss del, skulle kunna uppfattas som sant. Det han slutli-
gen kommer fram till och som han formulerar i citatet ovan är villkoren för att sanning
skall kunna föreligga i ett yttrande. I så fall måste vissa villkor för situationen i dess helhet
där yttrandet fällt föreligga och dessutom på ett gynnsamt sätt. "Sanningen" står för det
som är rätt eller lämpligt att säga i ett visst sammanhang inför en viss publik. Detta
sanningsbegrepp står fjärran från det som de logiska positivisterna försvarar. I explicit
kontrast till pragmatikerna, som i Austins språkbruk inte är desamma som de som stude-
rar språket pragmatiskt (utan snarare Ayer och hans likasinnade), menar han att det som
är sant är det som "fungerar": "The truth and falsity of a statement depends not merely
on the meanings of words but on what act you were performing in what circumstances"
(Austin 1962:145). Den egenskap som konstativerna alltså har, och som performativerna
saknar, är att när man behandlar ett påstående som en konstativ så har man från det
abstraherat bort de bägge andra funktionerna, de illocutionära och de perlocutionära.
Under vissa villkor kan man alltså göra en sådan abstraktion men detta är förrädisk, me-

nar Austin, eftersom en sådan förenkling bygger på en korrespondensteori mellan språk och värld. Sådan enkel korrespondens är enligt talhandlingsteorin inte möjlig. Det är ett ideal, säger han, som kanske någon gång kan realiseras.

How to do things with law

En av de saker som hittills lämnats obeaktat är betydelsen i uttrycket "det vanliga språket". Vad är detta mer än vad vi redan vet att det inte avser att vara, dvs. det tekniska filosofiska språket? Att utreda detta i detalj är en ganska omfattande uppgift som jag inte skall ta på mig här, men jag vill i alla fall peka på att rätten och de juridiska sammanhangen spelar en stor roll när han talar om "det vanliga språket". En första iakttagelse är i så fall att visserligen är rätten en vanlig institution i samhället med vilken många kommer i kontakt antingen som professionella eller som klienter. Men det är likväl en professionell domän som uppfattas som ganska egenartad inte minst till sitt språkbruk. Att enbart peka på rätten som arenan för "det vanliga språket" är otillräckligt men det är relevant utifrån de syften som jag här har när jag presenterar detta för en publik som intresserar sig för kommunikation och rätt. Att undersöka i vilken mening rättsliga kontexter spelar en roll i Austins arbete är ett sätt att diskutera kommunikationens roll i rätten såväl som att säga någonting om vilken roll kommunikationen spelar för rätten som arena för handling. Det senare är ett helt centralt problem i forskning om kommunikation och rätt.

Vi kan ställa många frågor som handlar om "how to do things with law". Hur använder han rätten? Vilka exempel lyfter han fram utöver de som är rent imaginära (t ex. "The king of France is bald") och de som handlar om att gifta sig, att döpas, att slå vad och testamentera? Flera av dessa har visserligen med rätten och ingående av kontrakt och förbund att göra men de två första utspelas i en religiös kontext och de två senare i en ekonomisk. Vilken roll spelar rätten för olika typer av talhandlingar? Vilka talhandlingar är typiska för rätten? Hur kan vi diskutera språkfilosofi i relation till rättsfilosofi med utgångspunkt från Austin? Alla dessa frågor kommer inte att behandlas i det följande, men de tecknar tillsammans en karta som vore värd fortsatt och fördjupad analys.

Några inledande paradoxer och spänningar kan urskiljas med avseende på hur kommunikation och rätt balanseras i hans arbete. För det första handlar hans analys inte i första hand om att förstå kommunikationen i dess dynamiska aspekter som förhandling, kamp eller samspel, utan mer om att klassificera och kategorisera enstaka monologiska yttranden och identifiera dess ceremoniella eller rituella funktioner (andra har tagit vid där, jfr. nedan). Men å andra sidan: när han väl gör den typen av analyser som ju inte är dynamiska-kommunikativa till sin karaktär är det ändå som om han utmanar den monologistiska synen på språket genom att bädda för någonting annat. Paradoxen består alltså i att han genom att kategorisera yttranden pekar på språkets komplexa och dynamiska karaktär trots att detta inte är objekt för hans analys. En ytterligare dimension av denna spänning är att när han hämtar exempel på "det vanliga språket" så gör han detta

från de sammanhang där det är relativt enkelt att urskilja de nödvändiga ”felicity conditions” som måste föreligga och då blir det ofta formella kontexter som får utgöra exempel.

Som en kommentar till dessa spänningar i hans hanteringar av kommunikation och rätt vill jag göra två iakttagelser som visar hur det påverkar vår förståelse av fältet. För det första måste vi undersöka argumentet som Austin gör, nämligen att när vi åstadkommer yttranden *gör* något med språket. Detta sker på olika sätt i olika sammanhang men en av de saker han lyfter fram är ju att språket inte enbart är deskriptivt och påstående, utan att det har eller kan få en dynamisk kraft. Detta förutsätter, menar jag, att språket har en skapande kraft utöver det deskriptiva och förmågan att göra påståenden. Eller uttryckt på ett annat sätt: snarare kan man säga att språket i användning ges en sådan kraft (av aktörerna och sammanhanget) eftersom språket fyller olika funktioner i olika sammanhang. Detta kan faktiskt förändra vår syn på saker och ting men språket eller snarare vår användning av det kan också förvandla konkreta förhållanden. Språket är ett redskap för att åstadkomma förändring. Det har kraft att förvandla det vi kallar verkligheten, något som ofta betonas i marxistisk språkfilosofi t ex hos Volosinov och Williams. Det jag vill försöka säga i denna första kommentar är att när han gör detta med vår syn på språket, så gör han också något med de empiriska fält som han använder som illustrativa exempel på språkets dynamiska aspekter. Att göra något med ord innebär också att man gör något med dessa empiriska fält. Han visar att de empiriska fälten är kontexter som kan förändras av språket när han använder dem som illustrationer till sin dynamiska språkfilosofi och på så sätt visar sig språket fungera just dynamiskt i konkreta sammanhang. Att tillämpa denna teori innebär således att man genom språket gör något med de empiriska fälten som illustreras. Detta kan låta som ett mycket trivialt påpekande: visste vi inte redan ”att göra något med språket” innebär en teori om att språket gör något med dessa verksamheter? Det kanske trots allt inte är ett så trivialt konstaterande, utan ett viktigt teoretiskt erkännande av att vissa funktioner (i exempelvis rätten) inte har förklarats lika bra med andra teorier (och deras implicita språkfilosofier).

För det andra ser vi att jurister och advokater spelar en alldeles särskild roll i hans arbete: de framstår som en profession där det finns en förförståelse om de performativa funktionerna. Det framstår som en yrkesgrupp som intuitivt föregripit vad han här försöker säga och de har t o m en vokabulär för detta. Eller är detta enbart en effekt av att han använder dem som exempel och därmed tillskriver dem en insikt som de själva kanske inte har? Han pekar på att jurister samtidigt även har en tilltro till språkets förmåga att förmedla vad som är sant och falskt. Detta är en paradox som han återkommer till ett flertal gånger. Jurister, advokater och andra rättsliga funktionärer är den yrkesgrupp han oftast nämner och på många sätt kan man säga att hans inspiration till analysen av performativer och talhandlingar kommer ur ett begrundande av språkets funktioner i rätten. Utan rättstraditionen och hans reflektioner av den kanske inte just denna utformning av språkfilosofin hade blivit av. Bilden av rättens medarbetare blir därmed ganska mångfacetterad. Därtill skall vi också lägga en förståelse av dem som Austin inte direkt understryker, men som är en ofrånkomlig del av den allmänna attityden till rättens

funktionärer, nämligen att de också kan ses, i synnerhet förmedlad av amerikansk populärkultur, som opålitliga ordvrängare som kan vända lagen till sin egen eller sina klienters fördel samtidigt som de håller lagen mycket bokstavligt.

Genom dessa kommentarer av spänningarna i hans arbete har jag redan föregripit sätten på vilket denna domän presenteras. Låt oss alltså se lite närmare på hur han ger exempel från rättens område.

Redan på den fjärde sidan i den första föreläsningen nämns jurister och rätten för första gången. Visserligen sker detta i en fotnot till det stycke i texten där han inledningsvis diskuterar den form av yttranden som han avser att analysera. I brödtexten hänvisar han till de lingvister och filosofer som ännu inte lyckats förstå den typen av yttranden som är förklädda (*masquerading*) till påståenden. I noten skriver han: "Of all people, jurists should be best aware of the true state of affairs. Perhaps some now are. Yet they will succumb to their own timorous fictions, that a statement of 'the law' is a statement of fact" (Austin 1962:4). Denna fotnot kan förstås som en första indikation på att rättens funktionärer tycks agera enligt en förståelse samtidigt som de kanske inte har insikt i detta. Detta beror, enligt författaren, på att teorin om talhandlingar ännu inte blivit formulerad, men den kan för den skull vara ett handlingsmönster i vissa sociala sammanhang. Han pekar alltså på att jurister torde ha en medvetenhet om detta, men likväl dukar de under för sin egen "bräckliga fiktion" om att sanningen finns i språket. I sammanhanget pekar Austin alltså på att det finns en typ av yttranden som efterliknar (*masquerading*) påståenden (*constatives*) men som inte är det. Några sidor längre fram i samma föreläsning diskuterar han ordet "operative" så som detta används av jurister. Han spekulerar om "operative" skulle kunna vara ett alternativ till det begrepp han fastnat för, nämligen performativer. Återigen illustreras en intuitiv medvetenhet om den performativa dimensionen genom att hänvisa till juristerna: "... in referring to that part, i.e. those clauses, of an instrument which serves to effect the transaction (conveyance or what not) which is its main object, whereas the rest of the document merely 'recites' the circumstances in which the transaction is to be effected" (Austin 1962:7). Formuleringen är ganska teknik och inte helt lätt att begripa. I en fotnot tackar han professor H.L.A. Hart för denna observation. Det finns dock andra skäl till varför han inte använder begreppet "operative" och det är att det har så många andra betydelser varav en är ett allmänna erkännandet av att när någonting är viktigt i största allmänhet kan det sägas vara "operative".

I början av den andra föreläsningen refererar han till något som han har hört om "the American law of evidence". Enligt denna princip i amerikansk rätt ges andrahandsrapporter om vad någon har sagt status av bevis under vissa villkor. Det villkor som föreligger är att det som någon har sagt inte betraktas som hörsägen utan som någonting denne har *gjort*. Han anför detta som ett exempel på att det i den amerikanska lagstiftningen finns en lyhördhet för skillnaden mellan att säga något och att säga något i betydelsen av att man gör något. I sammanhanget anför han detta för han finner att denna distinktion, med sitt ursprung i rätten, liknar den som han själv försöker göra mellan

konstater och performativer. Man kan spekulera om i vilken utsträckning han inspirerats till sin distinktion av rättens sätt att förstå olika yttrandens status. Under alla omständigheter finner han bränsle för sin teori i rättens praktik.

Längre fram i den andra föreläsningen påpekar han allmänt hur många det är av dessa performativa handlingar som är relevanta för jurister, eller snarare hur det påfallande ofta i den juridiska professionen förekommer performativa yttranden vilket förstås också har att göra med att många av rättens procedurer är konventionaliserade och formella. Ibland har medvetenheten om detta visat sig explicit men ofta har den bara förvirrats av det faktum att jurister samtidigt, i likhet med de logiska positivisterna, tycks anse att påståenden antingen bör vara sanna eller falska, ingenting annat. Han ser alltså juristerna som aktörer i en social praktik där det redan finns en ”tacit” förståelse av det performativa. I professionen finns det också en del begrepp för detta men det har ännu inte förklarats i filosofiska termer och detta är förstås Austins syfte.

I den tredje föreläsningen diskuterar han alla de fall som inte kan förutsägas, dvs. där det är osäkert hur långt en procedur kan utsträckas. Alla procedurer har gränser för sina tillämpningar vilket därmed gör dem vaga att precisera. Det exempel han nämner kan tyckas apart men sätter likväl fingret på punkten: kan man döpa en hund om man anser att denna hund är rationell? Lagen, säger han, innehåller många sådana svåra avgöranden (men kanske inte just exemplet med hunden). Han hänvisar till att juristerna vanligtvis föredrar att tillämpa lagen snarare än att göra den. Detta är en central formulering i hans föreläsningar som pekar på rättens framåtriktade rörelse att ständigt utöva lagen snarare än att styra den. Återigen tycks det som om rättens funktioner utgör exempel på den profession som oftast framförs i exemplen och som omfattar en intuitiv förståelse om performativernas funktion.

I den femte föreläsningen pekar han på de formaliserade sammanhangen och några språkliga kännetecken på de explicita performativerna, nämligen att de ofta formuleras om en tredje person i passiv form: ”You are hereby authorized to pay” och ”Passengers are warned to cross the track by the bridge only” (Austin 1962:57). Han fäster särskild uppmärksamhet vid det lilla ordet ”hereby” (härmed) som, påpekar han, nästan alltid kan inkluderas och som fyller funktionen av att yttrandet (i skriven form) är ett ”instrument of effecting the act of warning, authorizing, &c” (ibid). Ordet ”hereby” ser han som ett kriterium på att yttrandet är performativt. Några sidor längre fram sammanfattar han detta resonemang: “We said that the idea of a performative utterance was that it was to be (or to be included as part of) the performance of an action. (...) There is something which is *at the moment of being uttering done by the person uttering*” (ibid:60)

Jag har visat några exempel på hur rättens område figurerar i Austins arbeten. Huruvida det är rätten snarare än något annat område som inspirerat honom till denna teori kan vi bara spekulera om med hjälp av vetenskapshistoriska studier där hans koppling till de juridiska sammanhangen och personligheterna i Oxford måste utredas. Det som han påstår är att performativiteten i hög grad finns inom rättens område. Ibland tycks aktörerna vara medvetna om detta men de har i regel ingen teoretisk insikt. Detta är

denna teoretiska insikt som Austin vill bidra med i ett sammanhang som i första hand är filosofiskt, men som även har (eller borde ha) implikationer för rätten.

Austin och performativitet inom kommunikationsetnografi och kultursociologi

Mycket av det som redan sagts har helt klart relevans för dem som är intresserade av området kommunikation och rätt. Som jag redan noterat behövs det ingen längre ”plea for excuses” för att påstå detta. Men Austin och hans teori om talhandlingar där rätten spelar en central roll behöver ändå placeras inom ett bredare ramverk som omfattar kommunikation i en vidsträckt mening, således även olika former för mediering. Ett sätt att kontextualisera dennes teori är att identifiera några aspekter av den historiska utvecklingen av den rättsliga professionen med resonemang hämtade från två forskningstraditioner som också fokuserar på kommunikation och rätt, kommunikationsetnografi och kultursociologi.

Med en kommunikationsetnografisk utgångspunkt kan vi kan lite förenklat säga att det finns två grundläggande karaktäristika hos den rättsliga kontexten, å ena sidan dess publika karaktär och å andra sidan dess pretentioner på att vara trovärdig och legitim. Rätten representeras och utövas i offentligheten där “words are exchanged and wills are displayed” (Jacquemet 1996:7). Rättens institutionella och publika karaktär är ett resultat av olika historiska processer som bland annat beskrivits av Habermas och Foucault. Rättens publika karaktär, som inte minst leder till en förväntan på en explicit kommunikativ kultur, är ett viktigt kriterium på dess legitimitet. En osynlig rättsprocess med implicit kommunikation kan inte vara legitim.

Samtidigt finns i rätten en strävan efter att trovärdigt och legitimt kunna uttala sig om någonting som ligger nära sanningen, även om sanningen som objekt inte är rättens huvudsakliga orienteringspunkt. I de kommunikations- och medieringsprocesser som utgör den rättsliga praktiken formuleras normer som tillämpas i syfte att konsolidera och reproducera den sociala ordningen som potentiellt har utmanats genom konflikter. Kommunikativa beteenden bedöms i enlighet med dessa normer för social ordning. “Sanning” kan enligt detta synsätt förstås som en praktik för förhandling som utövas i dessa offentligheter. Interaktionerna inkluderar grupper av deltagare som har ingått ett slags kontrakt som i någon mening bygger på sanningsanspråk (exempelvis måste vittnen intyga att vad de säger är sant). Denna sanning förhandlas fram i kraftfullt ritualiserade kommunikativa sammanhang där det bland annat gäller för de deltagande att förstå de sociala positioner som motiveras av kontexten. Dessa sociala positioner förkroppsligas i offentliga framträdanden.

Konflikter bedöms i rättsliga sammanhang inte huvudsakligen enligt kriterierna “sant” och “falskt” utan genom att bedöma deras grad av effektivitet i relation till normer för social ordning: “evaluating them as effective or ineffective in restoring social order” (Jacquemet 1996:9). Effektiva diskurser uppfattas enligt ett ”truth-believing contract” som ”sanna” även fast de inte är detta. Motstridiga anspråk och synsätt hos exempelvis

parterna i en rättegång kan ur detta perspektiv inte ses som exempel på sant och falskt utan på att de olika diskurserna som parterna framför har olika "truth-building effects". Rätten är en arena som är full av olika villkor, regler och procedurer som styr framställningen av sådana sanningsbyggande kontrakt till vilka olika handlings- och maktaspekter är kopplade.

Att studera kommunikation kring konflikter i institutionella sammanhang enligt dessa förutsättningar leder till ett ifrågasättande av alla teorier om kommunikation enbart som bygger på konsekvens, logik och samarbete. Det finns också olika sociala och lingvistiska faktorer som är i spel och som är ojämnt fördelade mellan parterna vilka också utnyttjar dessa resurser på olikartade sätt. Frågor om hur man interaktivt framställer trovärdighet, hur kunskapen kontrolleras, vilka maktteknologier som utnyttjas och hur den sociala ordningen etableras är bara några av de många komplexa processer som äger rum i sådana kommunikativa konflikter. Det gäller också förmågan att kunna presentera diskurser som framstår som sann- och trovärdiga samt vilka resurser dessa utgör för att tillskriva sanning.

I Bourdieus kultursociologi kritiserar denne på olikartade grunder de lingvistiska teorierna hos både Saussure och Chomsky. Detta sker i det sammanhang när Bourdieu undersöker språkets roll i utövandet av makten. Han kallar denna makt för "symbolisk makt" men det indikerar inte att makten bara äger rum s.a.s. på papperet utan det syftar på att makten äger rum med hjälp av symbolsystem, dvs. med hjälp av språket. I stället vänder sig denne till Austin för att finna en teori som han kan bygga vidare på. Man kan utan vidare säga att Bourdieu med sitt sociologiska perspektiv har väldigt lätt att läsa allt det som Austin skriver om gynnsamma och ogynnsamma villkor i de kommunikativa sammanhangen. I själva verket är ju allt detta även hos Austin en form av sociologi även om han inte använder den disciplinära benämningen. När han pekar på att kontexterna bidrar till att avgöra vad som kan uppfattas som sant eller falskt eller som bestämmer vilken funktion olika yttranden har är detta utan tvivel ett sociologiskt sätt att resonera. Med sitt intresse bland annat för ritualer är det lätt för Bourdieu att identifiera de gynnsamma villkoren för ett yttrande som de villkor som gäller för att en ritual skall kunna genomföras. Det är heller inte främmande för denna att förstå att sådana villkor definieras av historien samt av de institutioner som har makt att definiera de villkor som gäller för kommunikationen i olika sammanhang, t ex. frågorna om tidpunkt, plats och legitima aktörer. Det är intressant att notera, vilket Bourdieu också gör, att ordet "institution" i franskan har en mer aktiv betydelse. Denna finns också i engelskan i form av "institute" och, lite mer avlägset, "investiture". I en kommentar till Bourdieu skriver John B. Thompson att denna institution i den aktiva meningen är: "any relatively durable set of social relations which *endows* individuals with power, status and resources of various kinds" (Thompson 2000:8; *emfas i original*). Personer måste auktoriseras och erkännas som auktoriteter av andra för att de deltagande skall kunna uppfatta de handlingar som utförs som acceptabla. Vi känner igen detta från Austin men det ges hos Bourdieu en mer färgrik beskrivning med känslighet för detaljerna i de specifika kontexterna. Detta

preciseras exempelvis med avseende på vilka kläder de bär, om de har olika frisyrer eller peruker, om de uttrycker sig rituellt och respektfullt. Alla dessa små detaljer i uppförandet utgör bekräftelser på deras auktoritet: "... they are the very mechanisms through which those who speak attest to the authority of the institution which endows them with the power to speak, an institution which is sustained, in part, by the reverence and solemnity which are *de rigueur* on such occasions" (Thompson 2000:9)

Det är således Bourdieu som formulerar den sociologiska vision som Austin börjat antyda i sina föreläsningar. Dessa sociologiska dimensioner väcker förstås inte samma provokationer inom denna disciplin som Austin gjorde inom filosofin med sin teori om talhandlingar. Men Bourdieu säger också att Austin inte till fullo förstått de sociala villkoren för kommunikation. Villkoren för gynnsamma och ogynnsamma yttranden är sociala villkor. Kanske skjuter Bourdieu lite grann över målet när han säger att talhandlingsteorin tenderar att vara lingvistisk eller logisk i en konventionell mening. Sammanfattningsvis ger Bourdieu ett stort erkännande åt Austin och pekar på hur denna verkligen lämnat vägen öppen för andra. Som han själv sade (jfr. ovan) så är detta inte hans sista ord, utan de första. Det centrala som Bourdieu tar till sig är att auktoritet är något som inte finns i själva språket utan något som tilldelas ("*endows*") språket av faktorer som är språkligt externa.

Hur är allt detta relevant för oss idag? Jag tror mig ha pekat på några egenskaper i talhandlingsteorin som gör att denna är förknippad med den rättsliga domänen, låt vara att jag inte försöker härleda teorin från densamma. Jag vill inte se det som en apologetisk analys där jag tar Austin i försvar mot något. Det handlar överhuvudtaget inte om att rehabilitera en bortglömd tänkare (som ju inte alls är bortglömd och därmed inte heller i behov av rehab), utan mer om att undersöka det empiriska fältet rätten och den roll detta spelar för hans teori om talhandlingar. Austins teori ger, för det första, ökad förståelse av vissa funktioner i rätten och den rättsliga kommunikationen. Till exempel vad det innebär att döma, att vittna, att visa, att begå ed, att testamentera, etc. Med sin teori pekar han på det ramverk som binder yttranden till subjekt och som binder yttranden till handlingar (eller snarare, binder dem till varandra) och sammanhang. Kanske kan man i likhet med Butler tala om språkets kraft i termer av dess förmåga till "retning" och att "väcka upp". Butler använder uttrycket "excitable speech" och ordet "excitable" har verkligen många suggestiva konnotationer som på många sätt liknar begreppet performativitet men som huvudsakligen, till skillnad från Austins begrepp, pekar på att talet alltid är utanför vår kontroll. För att sammanfatta det hela kan man säga följande: rätten är ett område där man gör något med språket; enligt denna teori gör man något med (och i) detta sammanhang när man där gör något med språket; de performativa funktioner som finns i rätten finns också i vardagliga sammanhang.

3. Rättvisa ord (eller orättvisa): En liten guide till Per Schlingmanns nyspråk

Kan språket vara rättvist?

Mot slutet av 2008 säger en svensk politiker följande:

En kärnuppgift för politiken blir därför att utjämna livschanser; att se till att alla människor i Sverige, oavsett vilken bakgrund man har, ges lika möjligheter att utvecklas.

En av många intressanta aspekter med detta uttalande är att det vid en första anblick troligen skulle placeras inom den socialdemokratiska eller socialliberala politiska sfären. Om man ser till innehållet så är det en plädering för konsekvent likabehandling: alla människor i Sverige, oavsett bakgrund, skall ”ges lika möjligheter att utvecklas”. Det är ett starkt ideologiskt åtagande baserat i principen om människors lika möjligheter. Politikens ”kärnuppgift” bör utgå från denna princip för att se till så att människor ges ”lika möjligheter” genom att deras ”livschanser” utjämnas. Men var hör detta uttalande hemma på den politiska skalan? Den som har känsligt öra för det samtida politiska språkbruket upptäcker kanske signalorden ”utjämna livschanser” och förstår att detta måste vara hämtat från Alliansen och troligtvis från de nya Moderaterna. Just uttrycket ”utjämna livschanser” användes av Allianspartierna inför valet 2006.

En annan intressant aspekt av detta uttalande är den känsla för orden och dess giltighet som uppstår när man helt riktigt konstaterat att detta uttalande inte gjorts av en socialdemokratisk utan av en (ny)moderat politiker. Är det inte lite märkligt att en moderat politiker kan uttrycka sig nästan likadant som en socialdemokratisk? På något sätt borde det vara tvärtom, i alla fall utifrån vad vi vet om de huvudsakliga ståndpunkterna i den politiska historien under 19- och 2000-talen i Sverige. Principen om människors likabehandling är förvisso en självklar del av grundläggande rättvisepprinciper som går ända tillbaka till Upplysningen, men politiskt sett så har den haft socialdemokratin och vänstern som huvudsakliga förespråkare. Kan man rentav säga att de har mer ”rätt” till en sådan tolkning? Känslan som uppstår när detta uttalande analyseras utifrån ovanstående förutsättningar kanske bäst kan förstås som en form av *semantisk dissonans*. Denna dissonans innebär en förvirring om vad som är vad och vad detta ”egentligen” betyder. Beroende på den egna ideologiska hemvisten kan denna dissonans uppfattas som fräck, innovativ och vågad antingen i positiv eller negativ bemärkelse.

Den svenske politiker som gjorde detta uttalande var Moderaternas partisekreterare Per Schlingmann och det skedde vid partiets Framtidskonvent i november 2008. Schlingmann är en av de centrala personerna i den utveckling som lett fram till de nya Moderaterna (Forstorp & Palmer 2006; Forstorp *et al* 2006; Ekman 2009). Inte minst har han spelat en viktig roll för partiets språkliga förnyelse. Att temat förnyelse är något som han

fortsättningsvis argumenterar för blir uppenbart av talets rubrik, ”Förnyelsen fortsätter”. På många sätt är detta tal intressant, inte minst för att Schlingmann där lyfter fram begreppet ”rättvisa” till en central position i partiets politik. I det ovanstående citatet syns tankarna om rättvisa även om inte själva ordet används just där. Han gör detta i fullt medvetande om att begreppet – eller kanske tack vare just detta - har sin hemvist hos de politiska motståndarna. Det hindrar honom inte från att vilja göra det till ideologiskt kännetecken för sitt eget parti. Han försöker erövra begreppet rättvisa för sitt eget partis syften trots att detta begrepp traditionellt har förknippats med motståndarna. Det är ett djärvt övertagande. Jag ställer frågan hur Schlingmann i sitt anförande definierar ordet rättvisa, hur han använder detta och liknande begrepp. Jag ställer också frågan som har berörts inledningsvis: är detta en rättvis (eller orättvis) användning av ordet?

Det finns flera goda skäl att ägna uppmärksamhet åt hur den uppslagsrike Per Schlingmann kommunicerar de nya Moderaternas politik. Detta gör han givetvis tillsammans med flera andra personer, inklusive reklambyråer, men det som gör Schlingmann särskilt intressant ur en retorisk synvinkel är att han har en hög profil när det gäller partiets språkliga förnyelse. Han spelade en sådan roll i valkampanjen 2006 och har därefter i egenskap av partisekreterare stått som avsändare för partiets nya grafiska profil och, i samband med det, formulerat rekommendationer om hur partimedlemmarna bör rusta sig språkligt inför debatterna med de andra partierna (Ekman 2009). Exempelvis har han föreslagit att man skall ersätta orden ”förändra”, ”offentliganställd” och ”inte sänka ersättningsnivån” med ”förbättra”, ”undersköterska” och ”det ska löna sig att arbeta” (Ekman 2009) Med sin påhittighet håller han oss kommunikationsforskare fullt sysselsatta och kanske är det en medveten del av den s.k. ”arbetslinjen”.

Närmast kommer jag att presentera några olika teoretiska ingångar till studiet av ord och rättvisa för att därefter gå igenom själva talet. Den empiriska genomgången delas in i två delar varav den förra ger en allmän överblick över viktiga teman och den senare fokuserar på begreppet rättvisa.

Teorier om ord och rättvisa

Kan ord vara rättvisa? Eller orättvisa? Är det i så fall orden ”i sig” som bär på dessa egenskaper? Eller ligger uppfattningen om ords rättvisa (eller orättvisa) i intentionen hos den person som uttalar dem? Beror det i första hand på hur den som tilltalar uppfattar dem? Eller kan rättvisa/orättvisa ord bäst förstås som det samlade resultatet av en mängd samverkande faktorer i en bestämd kommunikationssituation, vilket sammantaget ger en person anledning att uppfatta orden som antingen ”rättvisa” eller ”orättvisa”? Det finns en mängd tankar och teorier om hur detta hänger ihop och några av dem skall refereras i nedanstående avsnitt.

I många av vardagslivets situationer kan vi uppfatta enstaka ord som mer eller mindre rättvisa. När vi t ex i skolan och arbetslivet blir bedömda och värderade kan vi tycka att omdömena som ges är mer eller mindre träffande. När författare från vår egen

samtid som exempelvis Björn Ranelid eller Marcus Birro blir recenserade efter en publicering kan dessa tycka att omdömena är mer eller mindre rättvisande. Om omdömena är negativa kan denne uppfatta sig som kränkt och att orden som fällt är orättvisa. När vi i vården blir kritiserade för att vi inte förmår oss att sluta röka trots att vår hälsa skulle vinna på det kan vi tycka att orden är hårda, men rättvisa. När domslutet faller i rättssalen skipas rättvisa i lagens mening, men det hindrar inte att parterna ändå kan känna sig förfördelade. De kanske vill överklaga och eventuellt bär de med sig en efterhängsen känsla av bitterhet som sitter i alldeles för länge. Om jag säger något opassande ord till min käraste när vi grälar så kan hon lätt tycka att jag är orättvis. Det kanske jag också tycker – efteråt, när jag ångrar det som har sagts. Det förflugna ordet har en obehaglig förmåga att etsa sig fast på ett oproportionerligt sätt givet att det formulerades i stundens hetta. Ibland är det först i efterhand som vi kan förstå hur ord kan uppfattas av andra.

Ordet rättvisa (eller orättvisa) kan ses som en värdering som vi gör av ordens giltighet och relevans i ett visst ögonblick. Det är en moralisk bedömning som vi själva kan ge av de ord som används av oss själva eller av andra. Även fast vi ofta säger att enstaka ord är o/rättvisa så gäller det inte bara de enskilda orden. Ordet ”ord” blir bärare av flera ord, kanske hela meningar eller ett helt sammanhang i vilket någonting har sagts som inkluderar flera personer och mängder av ord förutom personernas egna mål och intentioner. Ord är inte det enda som betyder något i språket, utan det som betyder är hela diskurser och det sammanhang där det förekommer, vilket är en allmän iakttagelse inom diskursanalysen. Ordens rättvisa (eller orättvisa) handlar inte bara om vad orden betyder i en etymologisk, lexikalisk eller semantisk mening, utan också om vilken funktion de har, dvs. vilka implikationerna blir av användningen av vissa ord, vilket filosofen J. L. Austin påmint om i sin *How To Do Things With Words* (1962; se även Kapitel 2 i denna volym). Ordens performativa funktioner innebär att orden får representera en handling och en hel serie av kommande handlingar inklusive de oanade ”perlokutionära” implikationerna, dvs. yttrandets effekter.

Våra sätt att i olika situationer bedöma orden (eller ännu hellre, våra sätt att bedöma det större kommunikativa sammanhanget) sker inte bara med utgångspunkt från rättvisa som kriterium, utan detta är oftast bara en av många egenskaper som vi kan använda för att värdera hur språket används och enligt vilken kvalitativ norm de bedöms. Vi kan bedöma ordet och språket ur dess estetiska aspekter, dvs. om orden är ”vackra” och ”tilltalande” eller ”skrämmande” och ”frånstötande”. Vi kan tycka att orden är ”välformulerade” eller ”väl valda” när någon på ett ”träffande” sätt uttrycker någon tanke som vi håller med om. Omvänt kan vi tycka att någon uttrycker sig ”fattigt”, ”billigt” eller ”opassande” när denne inte förmår att formulera det som vi själva känner är en riktigare formulering. Vidare kan vi använda de verkligt tunga kriterierna för att värdera ordens kvalitet; vi kan uppfatta dem som ”sanna” eller ”falska” eller värdera dem utifrån något annat epistemologiskt kriterium som ”giltighet”, ”sanningsenlighet” eller ”trovärdighet”. Om orden är rättvisa eller inte är

alltså inte det enda sättet enligt vilket vi bedömer dem, men i många sammanhang är det just detta som blir det allra viktigaste kriteriet. Det gäller även hur själva ordet ”rättvisa” används.

Den ryske litteraturforskaren Mikhail Bakhtin hävdade att ingen person slutgiltigt kan ha monopol på ordens betydelse, för de ord vi använder är redan till hälften någon annans, som hans berömda formulering lyder. Varje yttrande i ett samtal är ett svar på vad som sagts och samtidigt utgångspunkt för det som kommer att sägas (Bakhtin 1986). Vi kan således inte bestämma betydelsen helt och hållet på egen hand. Förutsättningen att orden rättvisa (och orättvisa) är något som bedöms utifrån ett visst sammanhang och av en viss person/grupp av personer innebär dock inte att frågan om rättvisa ord är helt och hållet flytande. I olika sammanhang, t ex politiska och rättsliga, förekommer olika försök att verkligen bestämma en entydig betydelse av ord och begrepp, så att det passar väl ihop med de egna definitionerna och ideologierna. Detta är en resurs som innebär att man kan ”läsa” språket för att det skall passa de egna syftena eller syftena hos den verksamhet vilken man företräder. I någon mening kan man faktiskt säga att ord i bestämda sammanhang betyder något mer och någonting ”riktigare” än andra förslag till betydelsebestämningar. Beroende på perspektiv så kan därför vissa definitioner vara mer riktiga än andra – men denna riktighet gäller bara i relation till bestämda perspektiv, det gäller således inte i allmänhet

Att man i egenskap av politiker, journalist eller forskare kan välja allmänna begrepp och justera betydelsen av dessa i strategiskt syfte är ingenting nytt i den kommunikativa historien, utan utgör en del av en sedan länge erkänd kreativitet som vi människor visar när vi hanterar språket. Den politiska historien består av en lång rad personer som utmärkt sig genom sin språkliga kreativitet, genom att kunna hitta de rätta uttrycken och att kunna förmedla dessa i rätt situation. Likaså inom journalistiken värderas högt skribentens förmåga att kunna formulera sig träffsäkert inom det område som kommenteras. Den begreppsliga uppfinningsrikedomen har synnerligen hög status också inom forskarvärlden men givetvis spelar innehållet och kvaliteten i analysen också en viktig roll för att värdera den språkliga kreativiteten.

Man kan övertala folk men ändå låter sig inte betydelsen av ord och begrepp ändras särskilt snabbt. Bestående förändringar tar vanligen mycket lång tid, men man kan spekulera i ords betydelse även på kort sikt. Begreppet ”framing” som används av kognitionsforskaren George Lakoff (2002, 2004) syftar till att förklara de ramar som etableras i debatter genom vissa ord. Säger jag ”skattesänkningar” istället för ”skatter” så kopplas ordet ”skatter”, argumenterar Lakoff, ihop med sänkningar. Om ett sådant ramverk etableras blir det svårt att inta tala om skatter utan att samtidigt föra fram behovet av att sänka dem. Flera exempel kan ges från den politiska kulturen i USA och England för att påvisa detta. I England förknippas denna språkliga innovationslusta med Tony Blair och New Labour (Fairclough 2000) och i USA med Karl Rove, den person som stått nära president George W Bush ända sedan dennes tid som guvernör i Texas.

Finns det en rättviseaspekt på användningen av vissa ord? Är vissa ord privilegierade för en viss typ av användning och för en viss grupp? Är någon förhindrad att använda vissa ord på samma sätt som någon har rätten till dessa? Oavsett vilka svar vi kan ge på dessa frågor med utgångspunkt från olika teorier, t ex de som berörts ovan, är det viktigt att visa hur detta går till genom en analys av diskursen och dess sammanhang. Det är detta som kommer att göras i den empiriska delen i nästa avsnitt men först behöver jag nämna några ord om rättvisebegreppet.

Rättvisebegreppet

Ordet rättvisa knyter an till de centrala moraliska och juridiska orden varav de flesta utgår från rättsbegreppet. Rätten syftar på många olika saker, exempelvis rätten som system för rättskipning, rätten som den riktiga ståndpunkten (t ex ”att ha rätten på sin sida” eller ”att ha rätt”) och rätten som rättighet att ha en åsikt eller kunna handla på något sätt. Rättvisa är bara en av många olika avledningar från begreppet rätt och förutom detta kan även följande nämnas: rättighet, rättfärdighet, rättrådighet, rättförfarande, etc. Rättvisa på engelska översätts på olika sätt, ofta som justice, fairness, equity, impartiality eller right(ness) men ordet kan också ges olika bestämningar som t ex social justice, economic justice, political justice, etc. Samma möjlighet föreligger även på svenska där vi kan säga social rättvisa, ekonomisk rättvisa och politisk rättvisa. Men ordet rättvisa kan också användas på ett opreciserat sätt även om det finns en implicit bestämning. Man kan t ex använda ordet rättvisa utan att göra klart att det i första hand handlar om ekonomisk rättvisa och på så vis även ge sken av att man i detta inkluderar även social och politisk rättvisa.

Liksom andra begrepp som används på många olika sätt (tänk bara på demokrati, frihet, ansvar, godhet, kärlek, etc.) är begreppet rättvisa mycket svårt att definiera på ett slutgiltigt sätt. Ett möjligt sätt att definiera rättvisa är att alla skall bedömas lika (inför lagen) dvs. ingen skall ha några fördelar vad gäller tillämpningen av rätten i relation till andra människor. Ett mer radikalt sätt att betrakta rättvisa är att systematiskt sträva efter att alla skall ha det precis lika i alla avseenden och detta förknippas kanske mest med socialism och kommunism. Ingen har rätt att få mer och ingen är heller tvungen att acceptera en mindre lott. Denna så kallade enkla jämlikhet eller likhetsprincipen försvarades bl. a av filosofen Jeremy Bentham och inspirerade samhällstänkare i övergången till 1800-talet i England, Frankrike, Tyskland och Ryssland. Ett annat tillspetsat perspektiv på rättvisa är att rättvisa råder när skillnaderna i samhället är de skillnader som bör och skall finnas. Detta rättvisebegrepp är inte egalitärt utan stratifierat. Exempelvis skall den begåvade och flitige medborgaren ha rätt till större ekonomisk utdelning än den som är mindre flitig och begåvad. Enligt detta synsätt, som bl. a förespråkades av den österrikiske ekonomen Friedrich von Hayek som varit så betydelsefull för utvecklingen av den nyliberala ideologin, väljer individen hur denne vill leva. Detta val är helt och hållet dennes eget ansvar och ensak. Eftersom människor gör olika val i sina liv så kan heller inte någon samhällelig instans se som sin uppgift att gå in och jämka dessa olikheter, vilket ju

i så fall skulle innebära ett övergrepp på individens integritet och valfrihet. Teorier om rättvisa kan även i diskuteras i termer av dess principer för fördelning. Distributiv rättvisa handlar om att resurser skall fördelas till människor enligt vissa principer. Kompensatorisk (eller retributiv, juridisk) rättvisa handlar om vilken ersättning som skall medges till olika parter för ett visst handlande. Det skulle gå för långt att här redogöra för de djupare sofistikerade resonemangen som finns bakom olika rättviseteorier.

Rättvisa enligt Per Schlingmann

Per Schlingmanns tal vid framtidskonventet i november 2008 innebär en fortsättning på den förnyelse som ägt rum av det moderata partiet sedan 2005 då de nya Moderaterna lanserades. Under rubriken "Förnyelsen fortsätter" lyfter Schlingmann fram "rättvisa" som ett av de centrala begreppen i den fortsatta förnyelsen av partiet. Mycket av det som sägs i detta tal överensstämmer med analyser som gjorts av partiledaren Reinfeldts tal (Forstorp & Palmer 2006; Forstorp *et al* 2006). I den följande presentationen kommer jag att analysera talet i två delar: För det första (1) den innehållsliga ram som talet i helhet utgör som även omfattar följande tematiker: förnyelse; gemensamhet; "den andra sidan"; vardagsproblem och ansvar. För det andra (2) fokuseras på framställningen av rättvisa som enligt Schlingmann utgör "nästa steg i förnyelsen" samt implikationerna av detta steg i förnyelsen för "välfärdens verksamheter", dvs. i synen på arbete, skatter, skola och vård. Som vi redan har sett av det inledande citatet så presenteras rättvisan (även om själva ordet inte används i detta citat) som en "kärnuppgift" för politiken och detta utgör samtidigt "nästa steg i förnyelsen":

En kärnuppgift för politiken blir därför att utjämna livschanser; att se till att alla människor i Sverige, oavsett vilken bakgrund man har, ges lika möjligheter att utvecklas.

De centrala punkterna i talet är att reda ut vad nästa steg i förnyelsen av partiet innebär och att peka på begreppet "rättvisa" som en central utgångspunkt för att hantera "välfärdens verksamheter". Det allra mest centrala i talet kan just sägas vara hur moderaterna skall hantera frågorna om "att ta ansvar och utveckla kvalitet i välfärdens verksamheter" där rättvisa spelar en nyckelroll som ideologisk princip för fördelning. Schlingmann spetsar också till detta genom att presentera det som en utmaning, för att inte säga ett hot, från väljarna som finns kvar sedan valet 2006. I talet/texten markeras detta med ett citattecken just för att peka ut att detta är ett "uppdrag" som gavs av väljarna: "Se upp, om ni inte förbättrar er och visar engagemang i välfärdens viktiga frågor så röstar vi inte på er". Citattecknen markerar att nu är det väljarna som talar. Det är i det välfärdssammanhanget som allt tal om rättvisa spelar en roll. Eftersom välfärden nu står på tur enligt partiets och Alliansens strategi, så krävs det också ett ideologiskt ramverk och principer för att diskutera åtgärder.

(1) Förnyelse, gemensamhet, ”den andra sidan”, vardagsproblem och ansvar

Talet berör förutom rättvisan fyra huvudsakliga områden: förnyelse, gemensamhet, ”den andra sidan”, vardagsproblem och ansvar. Dessa kommer i tur och ordning att beröras i analysen.

Förnyelsen är det övergripande temat för Schlingmanns tal ”Förnyelsen fortsätter” och med en sådan rubrik kunde man knappast förvänta sig något annat. Förnyelsen ligger i linje med den benämning som hela partikongressen vid detta tillfälle har fått, dvs. det handlar om framtiden. Formen för denna är inte den vanliga kongressen utan ett ”konvent”, vilket är en såväl språklig som organisatorisk nybildning i Sverige, troligen med amerikanska förebilder där det sedan länge heter *convent* både på den republikanska som demokratiska sidan.

Enligt Schlingmann är det ett särskilt arbetssätt som präglar förnyelsearbetet i nya Moderaterna: ”vi testar” och ”vi släpper nu ut förslag för diskussion”. Förnyelsen har tilltalande demokratiska och kommunikativa former som ”präglas av nyfikenhet, dialog och förankring”. Strävandena ”att fånga upp förslag och tankar” från partiets medlemmar beskrivs som en ”öppen” process, som kanske är mer öppen, spekulerar Schlingmann, än någonsin tidigare. ”Vi” i partiledningen lägger ner mycket energi på att lyssna på medlemmarnas förslag och idéer. Förutsättningen för förnyelsen kan alltså sägas vara detta lyhörda ledarskap som är beredd att gå i dialog med de engagerade partimedlemmarna.

Schlingmann bemöter de potentiella tvivlen på denna maning om ständig förändring med att ställa precis denna fråga: ”Varför ska moderaterna fortsätta att förnyas? Tar det aldrig slut? Finns det ett färdigt hus vid vägens ände?” Frågan han ställer sig ges ett tydligt svar som innebär att det inte finns något ”färdigt hus vid vägens ände”. Han spetsar till det ytterligare ett varv genom att säga att det inte heller finns något ”perfekt samhälle”. Lite senare i talet säger han: ”Förnyelsen tar inte slut här och nu. Verkligheten förändras och vi med den”. Förnyelse är alltså en ständigt närvarande del av politiken och i själva verket ett överlevnadsvillkor. Ett sådant oavslutat samhällsbygge kräver en positiv attityd till förnyelse.

För att få väljarnas fortsatta förtroende i valet 2010 är förnyelsen helt nödvändig, menar han. En explicit hotbild målas upp som innebär att de partier – således inte bara moderaterna - som inte fortsätter att förnyas riskerar att få se hur väljarna vänder dem ryggen till förmån för andra partier. Synen på väljarna är därmed att de huvudsakligen går dit förnyelse sker och i synnerhet till dem som ”bättre fångar samhällsproblemen” (jfr. nedan). Man får en bild av väljare som i rollen av flexibla kravställare agerar på en politisk marknad.

Beskrivningen av arbetssättet skapar känslan av att detta är förändringar som de upplever tillsammans, det är inget som styrs uppifrån, snarare tvärtom. Synen på förändringsarbetet som ett gemensamt arbete blir ett viktigt tema i talet.

Förändringsarbetet har redan beskrivits som en gemensam verksamhet där just *det gemensamma* betonas synnerligen starkt. Schlingmann använder flitigt pronomina som ”vi”, ”vår” och ”oss” när han beskriver den inkluderande anda som präglar partiets förnyelse och arbetsformer. Tidigt i sitt tal befäster han på detta sätt en känsla av gemenskap och enighet: ”Det är viktigt att vi samlas såhär. Vi utvecklar moderaterna tillsammans, inte var och en för sig. Det är när vi står enade som vi kan bredda partiet och ta oss an nya utmaningar”. Han lyfter fram känslan av gemenskap i förändringsarbetet men betonar också vikten av enighet för den förväntade och nödvändiga breddningen av partiet. Bilden av den moderata gemenskapen blir att den präglas av gemenskap och enighet vilket kanske är något paradoxalt då partiet traditionellt värnar om individualism och personlig integritet. Själva uttrycket att de ”står enade” känns inte heller så vanligt i sammanhanget. De leder tankarna snarare till demonstration och protest, kanske rentav till facklig kamp.

Användningen av ordet ”vi” syftar inledningsvis på medlemmarna i partiet och partiets ledning, men denna kategori utvidgas successivt i talet när ”vi” även kommer att omfatta väljarna: ”Vi – och väljarna – kommer att ställa de frågorna fram till valdagen” säger han apropå socialdemokraternas regeringsduglighet. Moderaterna står alltså på väljarnas sida när det gäller förväntningar på förnyelse, på hur samhällsproblemen kan beskrivas och i sin kritik av de politiska motståndarnas ledningsförmåga. Den position som kräver förändringar återfinns hos väljarna och i Schlingmanns argumentation blir denna position liktydig med moderaternas.

Inte oväntat blir *de politiska motståndarna* (socialdemokraterna, miljöpartiet och vänsterpartiet) i talet återkommande objekt för kritik. Förekomsten av sådan polemik och kritik där olika ideologier och åtgärdsförslag bryts mot varandra är kanske en av de allra viktigaste egenskaperna i den politiska kommunikationen, även om en sådan brytning av synsätt i praktiken kan åstadkommas på olikartade sätt. Det är i konkurrens med dessa motståndare som moderaterna kämpar om väljarnas röster. Vilka fångar bäst samtidsproblemen, frågar sig Schlingmann och proklamerar därefter: ”Vi skall vara i centrum av svensk politik. Vi ska ställa nutidens frågor”. Socialdemokraterna beskrivs som ”den andra sidan” eller ”den kanten” som i sin formulering av politiken utgår från sitt eget parti och från ”makten”, samtidigt som moderaterna, enligt partisekretären, ”utgår från samhällsproblemen och människors vardag”. Olikheter i de drivkrafter som styr förändring och politik kunde inte vara större. Ett mål är att även fortsättningsvis ”bryta socialdemokraternas långa maktinnehav”. Maktviljan hos motståndarna framstår som negativ och mest till för partiet och dess egna medarbetares skull under det att makten hos de egna beskrivs som en form av ansvarstagande och en förmåga att ”föra en ansvarsfull politik”. På ”den andra sidan”, säger Schlingmann: ”... lyser ansvarstagandet med sin frånvaro. Det enda som regerar på den kanten är ansvarslösheten”. ”Sällan”, säger han vidare, ”har så många kockar lyckats skapa så mycket förvirring” och syftar på försöken att bilda en fungerande enhet mellan de tre partierna på ”den andra sidan” under hösten 2008. Just frågan om regeringsdugligheten, det som

socialdemokraterna i tidigare valkampanjer använt mot de borgerliga partierna, blir återkommande inslag i Schlingmanns kritik av Monas Sahlins problem med samarbetspartierna. Han lyfter ”en enkel – men allvarlig – fråga”: hur skall hon kunna leda Sverige ”när hon inte ens kan leda sitt parti eller svara på vilka hon ska samarbeta med eller vad de vill göra?”

I talet finns en påtaglig strävan att förankra de politiska ”samhällsproblemen” och utmaningarna i människors vardagsliv och *vardagsproblem* för att sedan använda dessa som utgångspunkt för den föreslagna politiken. Schlingmann gör klart att det man vänder sig till i första hand för att skapa en ”relevant politik” är ”vårdbiträderna, barnskötarna och metallarbetarna”. Han kommenterar den förra valkampanjens förnyelse av partiet och ställer frågorna: ”Var förnyelsen på allvar eller var nya moderaterna bara yta? Brydde vi oss verkligen om vårdbiträderna, barnskötarna och metallarbetarna?” Moderaterna vill bli ”det mest relevanta partiet” och med ett ”relevant” parti menas följande: ”Partiet som ser människors vardagsproblem, som ställer rätt frågor och som utvecklar en ansvarsfull pragmatisk politik som gör Sverige bättre”. Vardagen och människors konkreta livsvärld betonas liksom förmågan att kunna ställa ”nutidens frågor”. Schlingmann ger exempel på en del frågor som han menar att moderaterna idag ställer. Det gäller frågorna om utanförskapet, ojämlikheten i vården, kvaliteten i förskolan, integrationspolitiken, om kvinnors ställning på arbetsmarknaden och om utvecklingen av en agenda för klimatombildningen. Genomgången av olika politiska områden ger intrycket av att detta är frågor som i första hand ställs av moderaterna. Han har i detta sammanhang inget att vinna på att berätta att dessa områden också kan beskrivas som en serie allmänna och oundvikliga utmaningar som samtliga politiska partier ställs inför och som alla har ett svar på. Detta avsnitt i talet styrs upp av en rad retoriska frågor som fyller funktionen av att bekräfta att det är sådant som man redan vet svaret på: ”Vem är det idag som lyfter frågan...?”; ”Vem är det som vågar ställa de viktiga frågorna...?”; ”Vilket parti är det som systematiskt och seriöst...?” Svaren pekar bara i en riktning. De frågor som människor ställer sig idag handlar vidare om privatekonomin, konsumtion, lån och räntor, bostadsmarknaden och arbetena. Exemplet ges för att visa att moderaterna har kontakt med väljarna och de aktuella nutidsproblemen: ”Detta är frågor som vi ska ta på allvar. Vi ska visa att vi utifrån dessa vardagsdiskussioner förmår föra en ansvarsfull politik”. Ambitionen ”är att bli det mest relevanta partiet i Sverige”. Detta baseras i förmågan att kunna ”... utgå[r] från samhällsproblemen och medborgarnas vardag. Inte från vårt eget parti och makten.”

I kontrast till socialdemokraterna på ”den andra sidan” och deras vilja till makt, beskrivs det egna partiets förhållningssätt till positionen som ledare av landet som en *ansvarstagande* roll (jfr. ovan). I en lång uppräkningslista som inleds med beskrivningen ”Varje dag tar vi ansvar för hela Sverige” nämns personer i partiet vid förnamn tillsammans med de olika specifika utmaningar som de står inför. Det ger en känsla av informell kollegialitet och blir exempel på att ledningen inte bara finns på regeringskansliet i Stockholm utan även i städer och samhällen i landsorten: ”Precis som Fredrik leder regeringen med

säker hand i en orolig tid så tar Anna ansvar för Enköping, Olle för Boden, Lars-Erik för Solna och Charlotte för Skara”. Landet är bemannat av moderater. Moderaterna vill således inte, som ”den andra sidan”, i första hand ha makt och inflytande för sin egen skull, utan man vill ha ansvar, detta ord som bär på starkt positiva associationer av frivillighet, uppoffring och viljekraft:

Det är ansvar. Vi söker ansvaret. Vi vill ta detta ansvar för hela Sverige – oavsett om vi sitter i regering, riksdag, kommun eller landsting. Vi ryggar inte för samhällsproblemen. Vi gräver inte ned oss. Vi vänder oss inte inåt. Vi är öppna. Vi löser problem.

Det fylliga talet om hur ansvaret kännetecknar moderaternas sätt att leda olika politiska verksamheter syftar bland annat till att deklarerat att landet verkligen kan lita på dem och att landet dessutom behöver dem: ”Väljarna kan lita på nya moderaterna. Sverige behöver också nya moderaterna.” (emfas i original). Han fortsätter: ”Vi bär ett viktigt ansvar i ett läge där många är oroliga för framtiden.” Återigen blir den aktuella krisen i november 2008 en resurs för att befästa partiets politiska insats.

(2) Nästa steg i förnyelsen – rättvisa och ”välfärdens verksamheter”

Nästa steg i förnyelsen av moderaterna motiveras bland annat av det förändrade ekonomiska läget i slutet av 2008 när de finansiella marknaderna utsätts för omskakningar och marknadsekonomins självreglering inte tycks fungera som det var tänkt. Det nya läget framstår trots allt som en positiv möjlighet i Schlingmanns framställning, en situation som ”skapar nya förutsättningar och behov på kort och lång sikt”. Tonläget blir allvarligt när han säger att det handlar om ”att ta ansvar, föra en jobbskapande politik och stimulera omställning” för att hantera en försämrad konjunktur. I det politiska bemötandet av den ekonomiska situationen ingår också ”att ta ansvar och utveckla kvaliteten i välfärdens verksamheter”. Det är i detta sammanhang som han erinrar om hotbilden (jfr. ovan) som innebär att väljarna kommer att lämna partiet om de styrande inte kan engagera sig i ”välfärdens viktiga frågor”.

Schlingmann berättar om partiprojektet ”Välkommen till verkligheten” som innebär att partimedlemmarna genomför besök i 3000 av välfärdens verksamheter. Själv har han varit på förskolor i landsorten och intygar att dessa besök ger ”nya perspektiv, goda idéer och en förståelse för att Sverige ser väldigt olika ut”. Besöken ger en bild av olikheterna i landets förskolor men detta påminner honom samtidigt om att det utöver ett erkännande av olikheterna också behövs något gemensamt (jfr. ovan).

Det inledande avsnittet om välfärden och ekonomin leder över till det som kanske är talets kärna, diskussionen om rättvisa:

Men ändå. Mitt i olikheterna finns det gemensamma. Det som handlar om att man vill ta ansvar i sitt jobb, vara med och utveckla verksamheterna – och att Sverige ska vara ett rättvist samhälle.

Det gemensamma utgörs av den inställning som de anställda i välfärdens verksamheter har till sina arbeten vilket förklaras som en vilja till ansvarstagande och verksamhetsutveckling. Samt den grundläggande strävan som innebär att Sverige skall vara ett rättvist samhälle. Rättvisa sägs vara ”en god grundläggande värdering i Sverige” och de omedelbara associationerna till begreppet som infinner sig i talet är följande: Rättvisa är att göra rätt för sig

- ... att ställa ”krav på rimlig politik som kommer alla till del”
- ... att ”vi gillar att människor behandlas lika”
- ... att alla får förutsättningar att få det bättre
- ... att vi vänder oss emot särbehandling
- ... att vänder oss emot att det inte skulle gå att förändra och förbättra
- ... att vi protesterar när några roffar åt sig på andras bekostnad (t ex att vi tar parti för skattebetalarna och inte för bankerna under finanskrisen)
- ... att komma till sin rätt (jfr nedan)

Schlingmanns syn på rättvisa kan exemplifieras med dessa användningar och uttryck varav det är uppenbart att de allra flesta handlar om ekonomi.

Rättvisan ses som en sammanhållande faktor i samhället: ”Sverige är *ett* samhälle” (emfas i original) (jfr. gemensamhet ovan); ”Politiken måste vara rättvis. Samhället måste hålla ihop. Detta är särskilt viktigt i svåra tider”. De svåra tiderna med de yttre hoten kräver inre konsolidering. Schlingmann betonar att nästa steg i förnyelsen handlar om att ”ta striden” för ett land som är mer rättvist och lyfter därmed upp frågan om rättvisa till en tätposition på den politiska dagordningen - som om rättvisa inte redan tidigare har haft en plats där. Han visar medvetenhet om att begreppet redan har en viss färgning åt vänsterhåll och det första steget blir därför att profilera sig gentemot dem: ”för vänstern handlar rättvisa om att alla ska ha det lika oavsett vilka ansträngningar man gör”. Det Sverige som den förra regeringen lämnat efter sig sägs vara ett ”ett orättvist Sverige”, ett land där ansträngningar inte lönar sig. Den rättvisa han vänder sig bort ifrån är den som innebär ”att alla ska ha det så lika som möjligt, oavsett ambition och insats”. Rättvisa innebär således inte att alla skall ha det lika bra, utan rättvisa innebär att alla skall värderas efter sin ambition och insats. Den som kan ge mer bör alltså få högre utdelning i förhållande till sin insats. Arbetet är det projekt där den enskilde investerar sin tid och uppoffring och arbetet blir alltså centralt för synen på rättvisa.

Schlingmann fortsätter att peka på det han ser som felaktigheterna i vänsterns rättvisabegrepp och ger konkreta exempel på hur det ekonomiskt knappast lönar sig för den ”kvinna” (som råkar vara hans exempel) som vill gå från deltid till heltid. Med en analogi menar han att det är samma felaktiga tolkning av rättvisabegreppet som lett till vänsterns ”misslyckande” med skolans kunskapsuppdrag. Vänsterns rättvisabegrepp kopplas samman med ”bidraglinjen” som står i kontrast till moderaternas ”arbetslinje”,

bägge välkända teman från valet 2006. För att tillämpa nästa steg i förnyelsen måste man bryta med den hittillsvarande formen av rättvisa som ideologiskt har understött "bidragslinjen".

"Kärnan" i moderaternas syn på rättvisa är för det första att landet skall hålla ihop (jfr. ovan) och för det andra att alla ska få en möjlighet att komma till sin rätt (i ekonomisk mening).

Implikationerna av det nya moderata rättvisebegreppet är vad som tas upp i talets sista del. De fyra områden som diskuteras är arbete, skatter, skola och vård. Som vi tidigare sett kontrasterar Schlingmann, precis som skedde inför valet 2006, "bidragslinjen" med "arbetslinjen". Ordet "linjen" för tankarna till en målmedveten och långsiktig plan för verksamheten, något som skulle kunna förekomma i utvecklingsplanen för ett företag. I det aktuella talet påpekas på nytt att den första implikationen av rättvisebegreppet innebär att man även fortsättningsvis bör sträva efter att bryta med socialdemokraternas "bidragslinje". Politikens uppgift är att ge människor fler jobb vilket i sin tur förväntas leda till "minskade inkomstskillnader". Men detta beror inte på medveten fördelning utan detta scenario bygger på att alla har avlönat arbete. Han visar därmed en stor tilltro till arbetets förmåga att kunna reglera eventuella ojämlikheter. Enligt denna logik innebär blotta förekomsten av en ökad mängd arbeten att inkomstskillnaderna minskar och rättvisa råder. I "arbetslinjen" ingår ett synsätt som säger att varje person som går från "bidragsförsörjning" till arbete är en "seger" för "arbetslinjen". Det handlar alltså om att vinna eller t o m om att rädda över allt fler till den sida som sysslar med arbete och som annars skulle vara förlorade. Det är arbetet som lägger grunden för samhällets välfärd och säkerställandet av "goda pensioner och välfärd för alla äldre i Sverige". Arbetslinjen hänger alltså tätt samman med rättvisa. Ett land i tillväxt och sysselsättning är ett land i rättvisa. Schlingmann summerar den första fjärdedelen av sin avslutning med att deklarerar att "Fler som jobbar ger ett rättvisare Sverige. Ett växande Sverige kan bli ett rättvisare Sverige".

I den förra punkten betonades att arbete är det som möjliggör välfärd (för äldre i första hand). Den andra punkten som diskuteras ur ett rättviseperspektiv är *skatterna*. Fler människor i arbete, säger Schlingmann, möjliggör att resurser kan "frigöra[s] ... för att investera i viktiga välfärdsverksamheter". Men det möjliggör också att skatterna kan sänkas för människor med låga inkomster. När han nämner låginkomsttagarna återvänder han till de yrkesgrupper som nämndes inledningsvis i talet, dvs. undersköterskor, vaktmästare och metallarbetare (fast vaktmästarna är nu utbytta mot barnskötarna, jfr ovan) som därmed skall få behålla mer av sin lön "för det slit som deras arbete ofta medför". Rättvisa är alltså att de skall ha mer pengar kvar av sin lön. Återigen avslutas stycket med att Schlingmann slår fast att "[s]änkta skatter ger ett rättvisare Sverige".

Den tredje implikationen av rättvisebegreppet som partisekreteraren lyfter fram gäller *skolan*. Tidigare i talet har han kritiserat vänstern för att "de tar för lätt på skolans kunskapsuppdrag" och resonemanget bygger på att flit måste löna sig. Han hävdar åsikten att alla människor måste ha lika chanser. Det får inte handla om vart man kommer ifrån utan

det viktiga är ”vart man som människa är på väg”. Det är just här som det inledande citatet kommer:

En kärnuppgift för politiken blir därför att utjämna livschanser; att se till att alla människor i Sverige, oavsett vilken bakgrund man har, ges lika möjligheter att utvecklas.

Enligt Schlingmann illustrerar betydelsen av bakgrund hur socialdemokraterna har lämnat ett orättvist samhälle efter sig. I detta orättvisa tillstånd har Sverige ”blivit ett land där människors möjligheter beror på var du kommer ifrån”. Moderaterna vill ”bryta” med denna utveckling genom att både satsa på fler arbeten och att satsa särskilt på skolans tidiga åldrar för att därmed ge människor möjligheter att ”bryta” med sitt sociala arv. Politikens strategiska brytning med ”bidragslinjen” har sin parallell i individernas brytning med sitt sociala arv. Men detta liknar mer den retorik som socialdemokraterna traditionellt ägnat sig åt. Diskussionen om skolan avslutas med markeringen ”En skola där ingen faller igenom ger ett rättvisare Sverige” (markerat med fetstil i manus) och här finns möjligen ett eko av det utbildningspolitiska slagordet i Texas under guvernören George W. Bush, ”No child left behind”.

Det fjärde och sista området som diskuteras i detta tal är *vården*. Precis som de tidigare områdena, arbete, skatter och skola, beskrivs vården som ojämlik och därmed som ett samhällsproblem. Men han skyndar sig att säga att problemet i första hand inte är en fråga om ägarskap över vårdinstitutioner utan en fråga om kvalitet och tillgänglighet. Med denna skyndsamhet lämnar han bakom sig en fråga som trots allt uppfattas som kontroversiell. Precis som det sociala arvet inte skall spela någon roll för individens ”livschanser” så skall hemorten inte heller vara avgörande för tillgången till vården. Den nuvarande ”ojämlika” vårdssituationen gynnar människor som kan försvara sina rättigheter och missgynnar dem som inte kan hävda sig gentemot vårdbyråkratin. Implikationen av rättvisebegreppet för vården är att det inte skall spela någon roll var i landet man bor, utan vården och ”välfärdsverksamheterna” skall överallt kännetecknas av samma goda kriterier på kvalitet och tillgänglighet. Det låter som att han argumenterar för den underprivilegierade men det kanske snarare är ett argument för att ta bort vårdbyråkratin och ägarrestriktionerna. Han avslutar med att slå fast att ”[e]n jämlik vård ger ett rättvisare Sverige”.

I den absolut sista delen av talet återvänder Schlingmann till betydelsen av rättvisan i moderaternas nästa steg och säger att ”vår politik gör Sverige mer rättvist. Nu är det dags att rätta på ryggen och ta debatten”

Diskussion

Per Schlingmann använder ofta ord som egentligen hör hemma på de politiska motståndarnas sida. När han säger att ”vi står enade” inom partiet när de möter förnyelsen låter detta som ett uttryck som hör hemma inom socialdemokratien. När han säger att

Sverige skall vara enigt så är kanske denna enighet lite mer av politiskt allmångods som kan höra hemma inom olika riktningar. Till allmångodset hör kanske också att ett politiskt parti vill ställa sig på väljarnas sida. När det är väljarna man vänder sig till vore det ju omöjligt att utmåla sig själv som en fiende till dem. Anspelningar på tillhörighet till väljarna förekommer både inom högerpopulism och inom vänsterpopulism. Men när Schlingmann ger exempel på vilka dessa väljare är avslöjas att han gör anspråk på en koppling som traditionellt hör ihop med vänstern. De enda yrkesgrupper som nämns explicit i hela talet är vårdbiträde, barnskötare, metallarbetare och vaktmästare, grupper som utan tvivel kan sägas höra hemma bland socialdemokraternas kärnväljare, åtminstone traditionellt sett. Man kan säga att partisekreteraren därigenom gör anspråk på att ta över dessa väljare till sin sida. Han diskuterar vidare vikten av att förankra politiken i "människors vardagsproblem", och i "vardagsdiskussioner". Att utgå från den vanliga människan sker förvisso inom alla partier, men just betoningen på vanlighet kan sägas vara en indikation på att man vill närma sig det stora flertalet, de som inte har privilegierade yrken. Återigen är det traditionellt socialdemokraterna som gjort anspråk på att ha denna närkontakt med vanliga väljares bekymmer och att därmed kunna ha anspråk på att grunda sin politik på en sådan form av induktion. Schlingmann talar om att moderaterna måste "ta striden" för sin syn på politiken, återigen ett uttryck som associeras till politiken som kamp med huvudsaklig hemhörighet vänsterut. Han använder vid flera tillfällen uttrycket "att bryta med". Vid ena tillfället gäller det "att bryta med bidragslinjen" och vid ett annat tillfälle gäller det "att bryta med det sociala arvet". I det senare fallet är detta önskvärt inom skolans ram. Traditionellt har det varit ett huvudnummer för socialdemokraterna att bryta just med det sociala arvet och det har då fyllt funktionen av att ge möjligheter till de som inte redan är privilegierade.

När det gäller synen på rättvisa så finns det helt klart en tendens hos Schlingmann att tala om ekonomisk rättvisa. Men detta sägs inte rent ut, dvs. själva uttrycket "ekonomisk rättvisa" formuleras inte explicit någon gång i talet. Men om man tittar närmare på i vilka sammanhang ordet rättvisa används så blir detta uppenbart. När rättvisa är att göra rätt för sig så anspelar detta på arbete och ekonomi. När rättvisa är att ställa "krav på rimlig politik som kommer alla till del" så syftar den rimliga politiken på allas skyldighet att skaffa försörjning. När rättvisa beskrivs som att "vi gillar att människor behandlas lika" så är det återigen arbetet och ekonomin som är förutsättningen för att en sådan likabehandling skall kunna äga rum. Rättvisa förknippas med att alla får förutsättningar att få det bättre, dvs. genom att få ett arbete så kan alla få det bättre. När rättvisa handlar om särbehandling, vilka de vänder sig emot, så betyder detta att de som inte har arbete skall premieras på bekostnad av de som har arbete. Rättvisa innebär att förhållanden kan förändras och förbättras, dvs. genom att människor får arbete så behövs inga trygghetssystem. Rättvisa innebär också att moderaterna "protesterar" (återigen ett ord som associeras med vänstern) när några roffar åt sig på andras bekostnad, t ex när moderaterna tar parti för skattebetalarna och inte för bankerna under finanskrisen. Rättvisa innebär att det ska löna sig att arbeta och att var och en ska komma till sin rätt.

Arbetet och ekonomin är grunden för denna rättvisa. Det är genom arbetet vars och ens ambition och insats kan värderas. Arbetet tillskrivs möjligheten att kunna reglera relationen mellan människor, ungefär som en autonom marknadsmekanism. Rättvisan gäller också ägandet och i talet syns detta särskilt i samband med Schlingmanns diskussion om vården där han avfärdar att ägandet skulle vara den viktigaste frågan, dvs. ägandet är inget problem överhuvudtaget. Sammantaget kan man säga att rättvisans betydelse för välfärden består i att välfärden kan garanteras enbart genom arbete.

En motsvarande analys av en socialdemokratisk eller kanske socialliberal politikertal skulle visa att just den sociala rättvisan är det som spelar en roll vid sidan av den ekonomiska. Men i Schlingmanns tal lyser den typen av fokuseringar på det sociala med sin frånvaro, annat än när det sociala är en av många bieffekter av de grundläggande ekonomiska relationerna. Det skulle inte vara svårt att härleda en likhet mellan detta tal och den åsikt som ofta förknippas med Margaret Thatcher, nämligen ”there is no such thing as society”. Hur paradoxalt det än låter kan man säga att hans synsätt innebär en form av materialism, men en version som befinner sig långt ifrån den ekonomiska materialism som ledde socialismens pionjärer att göra ekonomisk och social rättvisa till två viktiga huvudprinciper.

Vi kan nu gå tillbaka till den ursprungliga frågan: använder han begreppet och ordet rättvisa på ett rättvist sätt? Vi bör erinra oss den inledande diskussionen om ords rättvisa och möjligheten att avgöra detta överhuvudtaget. Där uttrycktes ett tvivel på att slutgiltigt kunna avgöra detta eftersom det hänger samman med vilket perspektiv man själv har när man värderar något sådant. Man måste fråga sig med vilka syften och med vilka effekter ett sådant ord används. Vi noterade också att det faktiskt kan finnas en mer eller mindre rättvis användning av ord, nämligen om det explicit utgår från ett bestämt perspektiv.

I vems perspektiv man placerar sig när man bedömer Schlingmanns användning av ordet leder alltså till olika resultat. De olika perspektiven är knutna till olika rättvisbegrepp, t ex det sociala eller det ekonomiska eller en kombination därav. En person som representerar de nya moderaterna eller något av allianspartierna skulle troligen säga att Schlingmanns användning av ordet är helt korrekt. Förespråkare för vänstern skulle troligen svara nej för de känner inte igen sig i det rättvisbegrepp som formuleras. Om man går utanför de tydliga politiska blocken så kan man från positionen av en väljare som varken kan sägas tillhöra den ena eller andra sidan säga både ja och nej. I Schlingmanns tal får man en känsla av att moderaterna står på väljarnas sida. Det sägs ju explicit i talet att så är fallet och som väljare är det svårt att inte lockas av en sådan potential till likhet i värderingar. Men väljaren kan samtidigt bli tveksam, för det gäller ju att se vilka åtgärder som är kopplade till detta tal om rättvisa och här har analysen visat att Schlingmann taktiskt väljer att inte vara så explicit. Frågan är hur de åtgärderna ser ut som man avser att vidta för att genomföra denna rättvisa? Väljarna kan vara lockade av Schlingmanns tal om rättvisa men det kan också väcka frågor om vad denna rättvisa betyder mer konkret.

Som politiker kan man skapa effekter hos sin publik genom att ta över ord som traditionellt har förknippats med politiska motståndare. Denna form av förvirring har jag

ovan tentativt kallat *semantisk dissonans*. Syftet med en sådan strategi är att med hjälp av orden ta över väljare då man hävdar sig representera den politiken på ett bättre sätt. Problemet är att man kanske gör detta övertagande på oklara grunder. Man kan inte kalla detta strategiska grepp direkt felaktigt – eftersom orden är en gemensam resurs och vi har yttrandefrihet - men sådan användning av orden kan väcka tankar och känslor som innebär att de politiska motståndarna kan känna sig berövade på en del av sitt ideologiska/diskursiva kapital. De egna partisympatisörerna kan i gengäld känna sig stolta över denna fräcka kupp. En mer normaliserad syn är den som säger att ingen har rätt till orden, dvs. ingen har mer rätt än någon annan. Att ta över de andras ord kan ses som en ”hostile takeover” eller det som vi i ett annat sammanhang kallat en ”politisk extreme makeover” (Forstorp & Palmer 2006). Om inte det rättvisebegrepp som ligger till grund för användningen av ordet rättvisa tydligare förklaras riskerar någon att bli vilseledd. Schlingmann bygger på ordens traditionella användning men hans medvetet otydliga sätt att använda dem är icke-traditionellt.

Den här texten har skrivits inom för ett intresse för kommunikation och rätt. Det står klart att det inte har handlat om rätten i betydelsen av det formella eller informella rättsväsendet utan har handlat om hur rättvisebegreppet används i den politiska diskursen. Detta kopplar ändå till ämnesområdet kommunikation och rätt (och politisk diskurs) eftersom det som har aktualiserats är en mer generell fråga, nämligen rätten att säga vissa saker, att använda vissa ord och i yttersta mening om yttrandefrihet, något som utan tvivel är ett centralt tema inom området. Med några avslutande iakttagelser vill jag koppla analysen till området kommunikation och rätt. Analysen visar att aktörer i olika diskurser strategiskt kan parasiterera på begrepp som en har god status och är eftertraktade. Dessa ord kan användas utan att tydligt säga exakt hur de används, för att därmed skapa en känsla av värdegemenskap. Man kan utan vidare beskriva en sådan användning av begreppen, vare sig det förekommer inom rätten, politiken eller vetenskapen som en försåtlig användning av begreppen. Det är varken otillåtet eller olagligt men det är otydligt och fräckt. Exemplet pekar på ett kreativt skede i den politiska diskursens historia och kultur där aktörerna fritt lånar av varandra på ett medvetet sätt, avsikten är att ruska om och använda begreppet på eget sätt. Andra exempel från valet 2006 är de nya moderaternas sätt att tala om arbete och det nya arbetarpartiet. Man kan säga att det i grunden handlar om en språklig rättskänsla som utgör en resurs som i sin tur kan exploateras. Det handlar om en känslighet för hur ord används och en känslighet för att detta går till på rätt sätt. Denna moraliska/rättsliga känslighet för ords betydelse och användning kan utnyttjas i olika diskursiva domäner, t ex inom politiken.

4. När ord står mot ord: Om kommunikativa undantagstillstånd

Inledning

I de flesta dispyter, tvister och rättsfall står uppgift mot uppgift.¹⁶ Parternas sätt att förstå handlingar och händelseförlopp skiljer sig åt. Denna olikhet i synsätt är vad som motiverar dispyten, men det är också vad som motiverar hjälp med eventuell konfliktlösning. När det gäller brottsfall säger den ena parten "det var detta som hände" men motparten förnekar detta ("så gick det inte alls till") och ger en annan syn på förloppet. I somliga fall används uttrycket "ord står mot ord" (eller "ord mot ord", eng. "your words against mine") för att beskriva sådana konflikter. Låt oss se på några exempel.

Radioprogrammet Kaliber berättar att en arbetsgivare i Göteborgstrakten höll en thailändsk kvinna instängd i källaren till sitt hus under fyra års tid. Kvinnan arbetade som sömmerska och städade huset helt utan överenskommen lön. Sedan detta blev känt väcktes misstankar om olaga frihetsberövande och olaga tvång. En förundersökning inleddes men lades ner då det bland annat visade sig att kvinnan inte var inlåst; hon kunde gå ut ur huset. Misstankarna om olaga frihetsberövande och olaga tvång kunde därmed inte styrkas. "Ord står mot ord" skriver journalisterna på SR Göteborg och radioprogrammet Kaliber.¹⁷

Författaren Liza Marklund har gjort gällande att hennes och Maria Erikssons bok *Gömda* är en sann skildring. På omslaget till pocketutgåvan står det också "En sann historia" och på första uppslaget möts man av texten "Detta är en sann historia, en dokumentär roman". I boken *Sanningen om Gömda* går journalisten Monica Antonsson till angrepp mot detta sanningsanspråk. I hennes bok skildras händelseförloppet från ett annat perspektiv. I samband med publiceringen av Antonssons bok 2008 har denna fråga diskuterats flitigt i medierna. I en kommentar till "bråket om Gömda" skriver Anna Larsson, redaktionschef på Amelia:

Ord står nästan genomgående mot ord om man jämför karaktärsskildringarna och beskrivningen av våldet i de båda böckerna. Som det brukar göra när det gäller mäns våld mot kvinnor. ("Ord står mot ord i bråket om Gömda", SvD 16/1 2009)

SSU-ordföranden Anna Sjödin gick på restaurang Crazy Horse i Stockholm tillsammans med några vänner i januari 2006. Hon greps och stängdes in i fyllecell efter ett bråk med

---

¹⁶ Essän presenterades första gången vid konferensen Kulturstudier i Sverige vid ACSIS i Norrköping 2005. I en annan version och på engelska föreligger den med rubriken "Your Words against Mine: States of Exception in Popular Legal Culture" i boken *Courting the Media: Contemporary Perspectives on Media and Law* redigerad av Geoffrey Sykes (2010).

¹⁷ Sveriges Radio, Ekot, 13/4 2005 kl. 17.00. De citerade orden ovan förekommer på Ekots hemsida för den aktuella dagen.

en av restaurangens krogvakter, Babak Jemai. Sjödin misstänktes för våld mot tjänsteman och för att ha fällt rasistiska kommentarer. Redan dagen efter denna händelse rubricerades den som att ”ord står mot ord”:

SSU-bas sattes i fyllecell. Ord står mot ord efter att Anna Sjödin gripits misstänkt för våld mot tjänsteman (Rubrik i DN 30/1 2006)

En blåslagen SSU-ordförande förnekade igår vakternas påståenden: hon var inte full, hon försökte bara värja sig. Ord står alltså mot ord. (I ovanstående artikel, DN 30/1 2006)

Ord står mot ord i SSU-bråket (Rubrik i DN 31/1 2006)

Ord står mot ord sedan Sjödin hamnat i bråk med krogvakterna och därefter gripits av polis och stängts in i fyllecell natten mot söndagen. (I ovanstående artikel, DN 31/1 2006)

Ord står mot ord i rättegången som avgör Anna Sjödins politiska framtid (Rubrik? SvD januari 2006)

I de tre exemplen beskrivs olika situationer där uppgiftslämnare står emot varandra när det gäller återgivanden av handlingar och händelseförlopp. I samtliga fall återberättas dessa händelser i medierna av journalister. I ett fall (Sjödin) sker det i mycket nära anslutning till händelserna (Forstorp 2010) och i de bägge andra fallen har det gått en tid sedan händelserna ägde rum. Journalisterna är alltså de som beskriver respektive fall som att ”ord står mot ord” och de gör detta innan något rättslig utlåtande har fällts. Man kan säga att aktörerna i medierna utnyttjar ett tillstånd av väntan (på rätten) för att klassificera en händelse som att ”ord står mot ord”. Vad de åstadkommer är en konsolidering av konflikten (det råder olika uppfattningar) men också ett slags undantagstillstånd, för genom att proklamera en händelse som att ”ord står mot ord” är det ju omöjligt att utse någon vinnande part. Att utse en vinnande part är heller inte mediernas uppgift, utan deras uppgift är att rapportera om ett händelseförlopp som (eventuellt) leder fram till rättsliga åtaganden. Trots att medierna inte har en uppgift att döma är det påfallande ofta som just detta sker.

Ord mot ord situationer är en paradoxal företeelse, både i en juridisk och i en kommunikativ mening. Själva begreppet ”ord mot ord” eller ”ord står mot ord” tillhör inte den formella juridiska vokabulären utan detta är exempel på vad man kunde kalla en kvasijuridisk diskurs som används, i synnerhet i medierna eller i populärkulturen, för att beskriva ett särskilt tillstånd även om det också kan användas på ett vardagligare sätt även i rättsliga sammanhang. De ovanstående exemplen är i och för sig rättsliga på så sätt att polis och åklagare är inblandade i några av fallen, men de är tolkade av journalisterna på ett icke-juridiskt sätt. ”Ord mot ord” är en situation som inte rättsligt kan avgöras samtidigt som den måste avgöras (för)rättsligt (dvs. i en förundersökning) för att just kunna bli

en sådan legitim rättslig situation. I det första exemplet lades förundersökningen ner och det fallet kunde inte leda till åtal (i alla fall inte just på grunderna olaga frihetsberövande och olaga tvång). I fallet med Marklund och Antonsson pågick överhuvudtaget ingen polisiär inblandning utan detta var en ordväxling mellan författarna, förmedlade i deras egna böcker och i medierna. I det tredje fallet så genomfördes en förundersökning och målet ledde till åtal och rättegång.

I juridisk mening är ”ord mot ord” ett slags undantagstillstånd som rätten inte kan råda över och just för att det är ett slags undantag kanske detta också är förklaringen till att uttrycket saknas i juridiska uppslagsverk och i den professionella juridiska vokabulären. För att förstå en ”ord mot ord” situation måste man därför undersöka betydelser på andra sätt i samband med de begrepp som beskriver olika aspekter av den rättsliga processen. I en kommunikativ-rättslig mening är detta exempel på en ordstrid som leder till ett oavgjort resultat, eller snarare ett resultat som kan tolkas som oavgjort eftersom ingen kan dömas eller, i vissa fall, ens leda målet till åtal på grund av bristande bevisning. ”Ord mot ord” bygger på förutsättningen att det finns två parter som kännetecknas av att de är jämbördiga. För att använda ett gammalt uttryck från den anglosachsiska rättstraditionen, kan man säga att detta är ett exempel på situationen ”equality of arms”.

”Ord mot ord” situationer rymmer på många motsägelser och dilemman. I denna essä skall en del av dessa märkligheter undersökas. Jag har tagit utgångspunkt i några inledande exempel hämtade från mediernas rapportering om olika händelser. I det följande kommer jag, för det första (1), att ge några ytterligare exempel på hur sådana situationer särskilt uppstår i samband med utredningar om misstänkt sexualiserat våld. För det andra (2) kommer jag att inventera de paradoxala förutsättningarna för detta kommunikativa och rättsliga dilemma genom en etablering av de olika tolkningsrum där det kan placeras. För det tredje (3) kommer jag att placera diskussionen inom en vidare kommunikationsteoretisk och kommunikationsrättslig ram.

1 Ord mot ord och sexualiserat våld

I de exempel som jag har hittat på ”ord mot ord” situationer är det påfallande ofta som detta är en konflikt mellan män och kvinnor. På engelska, till skillnad från svenska, är ofta genus markerat i uttryck av typen ”his words against her” eller ”he said, she said”. Men på engelska förekommer också omarkerade uttryck av typen ”your words against mine” eller ”one person’s word against another’s”. Under alla omständigheter har sådana uttryck, vare sig genus nämns eller ej, påfallande ofta med genus, sex och våld att göra. Exemplet med sömmerskan i Göteborgstrakten ägde rum mellan man och kvinna. Liza Marklund och Monica Antonsson återberättar i sina böcker på olika sätt händelser som har med sex och våld mellan könen att göra. Sjödin och krogvakten var återigen ett exempel på våld mellan man och kvinna. I övriga exempel som man kan hitta förekommer exempel hämtade från incestanklagelser, vårdnadstvister (där det förekom våld mel-

lan föräldrarna). Det kanske allra vanligaste exemplet där detta uttryck förekommer är dock i samband med våldtäkter.

I en krönika i polisförbundets tidning *Tidningen Svensk Polis* skriver SVT-reportern Katarina Wennstam:

Du känner förmodligen igen fallet. Det finns många sådana varje år. Det är klassiskt – ord står mot ord. De säger att hon var med på det. Hon säger att det var en våldtäkt. De säger att hon tog alla initiativ och skrek av njutning. Hon säger att de höll fast henne och att hon skrek av smärta. Vems ord väger tyngst, är frågan. (Tidningen Svensk Polis 3/3 2003)

I *Aftonbladet* kommenterar experter den nya sexlagen som syftar till att kunna fälla fler våldtäktsmän. Experterna menar dock att den nya lagen, som kommer att döma till sexuellt utnyttjande även då offret varit hjälplöst berusad, inte kommer att göra någon skillnad. I artikeln noteras några brister som den nya lagen inte kommer att kunna åtgärda: “När ord står mot ord är det mannen som polis och åklagare tror på. Det kan räcka med att han nekar i ett förhör.” (*Aftonbladet* 1 april, 2005). I samma artikel kommenteras den s.k. Tumbadomen av den dåvarande kammaråklagaren. Tumbadomen var ett uppmärksammat mål då fyra män frikändes trots att de sexuellt utnyttjat en berusad kvinna. Kammaråklagaren menar att den nya lagen inte hade inneburit någon skillnad för domen i det uppmärksamade fallet: “Jag kan inte se att den nya lagen hade förändrat bevisvärderingen i den domen. Det blir lika svårt att bevisa gärningsmannens uppsåt när offret varit helt utslagen. Ord står mot ord.” (ibid).

I Barnombudsmannens remissvar till Förslag till ändringar i brottsbalken angående sexualbrott (jfr. den nya sexlagen ovan) skriver denne: “... det torde även vara lättare för domstol att döma i dessa fall då det ofta kan vara svårt att avgöra vem som tagit initiativ till en handling och ord står mot ord.” (Remissvar Barnombudsmannen 15/1 2004 Dnr 4.1:1084/03).

Inte sällan beskrivs sådana situationer där ord står mot ord som “klassiska” och som “vanliga” vilket skedde i exemplet ovan från *Tidningen Svensk Polis*. Samma krönikör, Katarina Wennstam, har även skrivit en bok om sexualiserat våld, *Flickan och skulden. En bok om samballets syn på våldtäkt* (2004). I boken ges flera beskrivningar av meningsskiljaktigheter kring våldtäkt som hon menar utgör exempel på “klassiska” konfrontationer:

Problemet i det här fallet, som till slut kom att handla om flickans respektive pojken trovärdighet eftersom ord stod mot ord, är *klassiskt*. (ibid:60, min emfas¹⁸)

Det är lätt att se att tingsrätten i Södertälje har haft ett svårt jobb. Ord står mot ord, *som så ofta i sådana här fall*, och historierna om vad som hänt alla gånger

---

¹⁸ Alla kursiveringar i citaten är mina om inget annat anges.

hemma hos flickan går vitt isär; ibland också mellan pojkarna som varit där. (ibid: 62-63)

Tillbaka i rättssalen där *det klassiska ord står mot ord-spelet* pågår. Pojkarna säger att det har förekommit samlag med att Maria inte sa nej och hon säger att hon har blivit våldtagen. Man brukar säga att om endera sidan kan lägga fram tekniska bevis som stöd för sin berättelse, så är det den versionen som tillmäts högst trovärdighet. (ibid:112)

Ord står ju mot ord i *de flesta* brottsfall. Offret säger "det här hände" och den eller de åtalade säger "så är det inte alls." (ibid:193)

Wennstam lyfter fram ytterligare konkreta exempel på hur omständigheterna kring den rättsliga prövningen av misstänkta våldtäkter ofta hamnar i ett sådant tillstånd som beskrivits ovan, som kännetecknas både av kamp och av ett stillestånd i kampen. Exempelen hämtas från rättsprocessen i dess helhet. Det börjar med att parterna ger olika versioner av ett händelseförlopp, vilket är grunden för prövningen av åtal, men leder till att dessa olikheter konsolideras så att det inte blir möjligt att gå till rättslig prövning (vilket vi även såg i ett tidigare exempel ovan). Enligt citaten från Wennstams bok så sker detta "ofta" och det är vad som motiverar att hon kallar dessa situationer för "vanliga" och "klassiska".

Om "ord mot ord" situationen så att säga fortsätter ända in i rättssalen, trots att själva uttrycket som redan noterats inte förekommer där, vidtas olika åtgärder för att pröva trovärdigheten hos parterna. När olika versioner föreligger, utan att rätten kan avgöra till den ena eller andras fördel, prövas de bägge parternas personliga egenskaper, och det kriterium som används är trovärdigheten, dvs. man undersöker om det finns skäl att i större eller mindre grad fästa tilltro till giltigheten hos den ena eller andra partens utsagor. Vid prövningen av trovärdigheten kan man säga att rätten redan i viss mån accepterat att ett slags stillestånd råder, även om detta liksom "ord mot ord" inte är accepterade juridiska termer (jfr. nedan). Wennstam visar genom en analys av dokumentationen kring olika rättsfall hur den rättsliga prövningen systematiskt framställer kvinnan som promiskuös och brottsprovocerande genom att exempelvis återkommande beskriva kvinnans klädsel men aldrig på motsvarande sätt beskriva vad mannen hade (eller inte hade) på sig. Hon menar i likhet med feministiska jurister att "ord mot ord" situationer leder till en systematisk "androcentrisk" (Sutorios & Kaldal 2003:20) orättvisa där kvinnans trovärdighet mer än männens kommer att granskas: "Ord står mot ord och kvinnans situation är omöjlig" (Wennstam 2004:97). I följande exempel prövas trovärdigheten:

I ett sådant här fall, där ord står mot ord måste man ha en kvinna eller flicka som är utomordentligt *trovärdig*. Hela vägen. (ibid:105)

Ord står mot ord. Alexandra bedöms som mycket *trovärdig*, men ingen verkar styrka hennes berättelse. (ibid:118)

Om killarna säger att allt var frivilligt, så är det åklagaren och flickan som måste bevisa motsatsen – att de tog henne mot hennes vilja. Hon måste bevisa att hon gjorde motstånd. Hon måste bevisa att hon sa nej. Om det inte finns någon teknisk bevisning handlar det till sist om vems uppgifter som verkar *trovärdiga*. (ibid:189)

Våldtäkter äger ofta rum utan vittnen. Om ”ord står mot ord” och övriga bevis saknas kommer den personliga trovärdigheten att spela en stor roll liksom den s.k. ursprungssannolikheten, dvs. sannolikheten för ett visst förhållande i sig, exempelvis hur sannolikt någonting är med hänsyn till vad som är normalt i en situation som den aktuella.

I ett tvistigt mål, dvs. ett mål där yrkandena är motstridiga, bestäms utgången oftast av bevisläget. (Carlsson & Persson 2001:33)

Men om det helt saknas övrig bevisning än parternas mer eller mindre tillförlitliga utsagor samt deras större eller mindre grad av trovärdighet blir det överhuvudtaget svårt att leda det till åtal, eftersom brott därmed inte kan styrkas. Bedömningen att “brott inte kan styrkas” kan i sin tur ses som resultatet av en förundersökning där inte tillräckligt mycket bevis framkommit för att kunna leda ärendet till åtal, men det betyder nödvändigtvis inte att man förnekar att ett brott har blivit begånget.¹⁹

Wennstam tar upp flera konkreta fall i sin bok för att visa på vad hon menar är uttryck för systematiska orättvisor i rättssystemet, där hennes tolkning är att kvinnans trovärdighet oftast är mer ifrågasatt än mannens (Andersson, 2004). Hon antyder också att det finns många fler fall av våldtäkt som lagts ner med motiveringen att brott inte kan styrkas:

Och mina tankar går till alla andra våldtagna tjejer och kvinnor. Alla de som inte har fått upprättelse, som inte ens har fått sin sak prövad i domstol. Alla de vars fall inte hamnar hos poliser som söker igenom flera månader gammal golvsmutts för att bevisa en omöjlig historia. Alla de som får veta att fallet har lagts ner för att “brott kan inte styrkas”, trots att ingen annan än hon själv och den misstänkte har förhörts. (Wennstam 2004:119)

Enligt Rättegångsbalken ligger bevisbördans placering hos den som står bakom åtalet, dvs. hos åklagaren och målsäganden. Det är alltså den som är målsägande och dennes ombud som tillsammans med åklagaren skall presentera bevis för att det sexualiserade övergreppet överhuvudtaget har ägt rum:

---

¹⁹ “En förundersökning behöver inte inledas om det är uppenbart att brottet inte går att utreda” (Fitzger & Mellqvist 2002:165). Det finns en plikt att göra en förundersökning: “Skyldighet att inleda förundersökning förutsätter att det ligger inom det rimligas gräns att anta att en utredning kan leda till att saken blir uppkärad och att någon kan lagföras för brottet” (ibid).

Det betyder att det är åklagaren som ska bevisa att en våldtäkt verkligen har ägt rum (förutsatt att den eller de misstänkta nekar till anklagelsen) och det är alltså inte de åtalade eller de misstänkta som ska bevisa att de inte har våldtagit kvinnan. Om ord står mot ord är det kvinnan som måste kunna visa på andra bevis som styrker hennes berättelse, som vittnen, läkarintyg, skador, osv. (Wennstam 2004:188)

Rättsordningen gör alltså gällande att den som säger sig ha blivit utsatt för ett övergrepp också är den som har bevisbördan. Om ord står mot ord är det alltid den som blivit utsatt för någonting som måste mobilisera andra bevis eller göra befintliga bevis mer övertygande, annars kan man överhuvudtaget inte komma vidare i processen. I samband med det sexualiserade våldet är det, som Wennstam säger, ”vanligt” med ord mot ord situationer, men det förekommer även i många andra rättsliga sammanhang t ex i samband med åtal mot diskriminering, incest, vårdnadstvister och skadestånd.

Situationer som omfattar sexualiserat våld beskrivs ofta som ”ord mot ord” situationer. Precis som i de första exemplen är det i dessa fall journalister som använder detta uttryck. Samma uttryck har även smugit sig in i Barnombudsmannens remissvar samt i formuleringen av den ovan nämnde kammaråklagaren. Jag har flera gånger noterat att detta uttryck inte har någon explicit motsvarighet i rättens vokabulär. Wennstams exempel från de metoder som rätten använder för att pröva sådana situationer visar dock att det rättsliga systemet förutsätter en medvetenhet om sådana tvister. Metoderna för prövningen av den personliga trovärdigheten, ursprungssannolikheten och bevisläget visar på flera sätt som rätten har till sitt förfogande i syfte att kvalitativt skilja parternas utsagor åt.

I det följande avsnittet skall jag fortsätta att resonera kring vad ”ord mot ord” kan betyda och framförallt vad det kan innebära. Dels syftar det på själva ordstriden, att det föreligger två parter med olika versioner. Dels syftar det på ett stillestånd eller undantagstillstånd där man inte utan ytterligare ansträngningar kan avgöra till någons fördel. Det är sådana situationer jag väljer att diskutera i denna analys, den typen av situationer där man kan konstatera att ”ord står mot ord” och som betyder att man inte kan komma längre med nuvarande förutsättningar utan det krävs andra procedurer, kanske de rättsliga. Jag är också intresserad av att diskutera en näraliggande fråga, nämligen om ett sådant kommunikativt dödläge också kan innebära att någon kan vinna fördelar, ungefär som parterna i en oavgjord schackmatch tilldelas poäng, dvs. frågan om en ”ord mot ord” situation kan vara ett mål i sig.

2 När ord står mot ord i kultur, politik, vardagsliv och vetenskap

I olika situationer där parter argumenterar och tvistar med varandra kan det ibland uppstå ett kommunikativt tillstånd/stillestånd som innebär att det inte går att avgöra vem av parterna som har rätt och fel eller vem av dem som har en fördel. I själva verket är just denna olikhet i uppfattningar ett villkor för att det överhuvudtaget skall uppstå en dispyt

eller tvist. Utan denna olikhet i synen på hur saker och ting har ägt rum och olika sätt att förstå skulden för ett skeende, är det tveksamt om man överhuvudtaget har någon dispyt. ”Ord mot ord” situationen utgörs av ett jämviktsliknande tillstånd: orden (och personerna) står mot varandra, uppgift står mot uppgift, för tillfället i ett stillestånd där lika väger upp lika. Detta jämviktsliknande tillstånd kan vara tillfälligt, i väntan på ytterligare argument eller bevis för endera parten, eller mer permanent så att parterna enas om eller tvingas gå med på att det blivit oavgjort, så att en kommunikativ ”remi” inträtt.²⁰ Sådana tillstånd kan vara jämnt balanserade eller ojämnt fördelade, dvs. antingen är parterna överens om att detta tillstånd inträtt eller också är man det inte. Ett viktigt villkor vid sådana tillstånd är dock att parterna åtminstone tillfälligt accepterar att detta tillstånd har inträtt, något som med juridiskt språkbruk betecknas som förlikning om överenskommelsen är frivillig. Även om man går med på en sådan tillfällig uppgörelse kan man ändå, i tysthet och för sig själv, fortfarande anse att man har rätt och se uppgörelsen som ett strategiskt steg på vägen mot att förbättra förutsättningarna att vinna sin sak. Parterna kan också ha dessa attityder av helt olika skäl, utifrån övertygelsen att man själv har tillgång till bättre kunskap, kanske för att man anser sig ha en moralisk rättighet till att hävda förträffligheten i den egna positionen eller för att man helt enkelt till varje pris vill vinna en kamp.

Sådana oavgjorda kommunikativa konflikter kan uppträda i vardagliga sammanhang såväl som i professionella och mer institutionaliserade kontexter som vetenskap, politik, kultur, affärsverksamhet och, med de exempel vi använt ovan, med medier och rätt. I vetenskapen kan forskare med delvis olika teoretisk och empirisk erfarenhet tvista om vem som har rätt i en särskild fråga och på så sätt kanske hamna i ett dödläge. Politiker hamnar givetvis ofta i situationer där ett sådant dödläge uppstår (annars skulle man inte leva upp till det grundläggande villkor att politiska debatter skall innebära konfrontation och olikhet) inte minst som ett resultat av tidsrestriktioner i offentliga debatter och som ett resultat av den representation i medierna som har ”sound bites” och polarisering som sin förutsättning snarare än det utredande samtalet och deliberationen. Men för politiker är olikheterna i uppfattning inget problem, utan snarast en förutsättning för att den egna ideologiska positionen skall bli tydlig. Att ”ord står mot ord” i politiska sammanhang skall därför inte ses som ett problem i första hand, utan som ett tecken på att den politiska kampen pågår. Även om politikerna själva inte anser att ett sådant dödläge av ett eller annat skäl uppstått kan åtminstone de som lyssnar till politiska debatter uppleva det på ett sådant sätt. I kulturlivet återfinns många frågor om smak och estetiska kvaliteter som lätt leder till att personer hamnar i olika positioner och kanske blir oförmögna att gå vidare i en debatt. Ett gammalt ordstäv som fångar sådana kulturella tolkningskonflikter

---

²⁰ Schacktermen ”remi” som betecknar oavgjort är en något oegentlig metafor i detta sammanhang eftersom man kan säga att en remi räknas som en halv vinst för bägge parter. Precis som i oavgjorda bollspelsmatcher där lagen tilldelas lagen vardera en poäng, får man också poäng i remi men endast en halv vardera. En sämre spelare kan alltså ”lyckas” få remi mot en bättre under det att en bättre ”bara” fick remi mot en sämre spelare. Begreppet remi kommer av franskans ”remis” som betyder uppskjuten.

är "smaken är som baken ...". Detta vanliga talesätt har som sin förutsättning ett accepterande av olikheter när det gäller smaken, en intressant iakttagelse i en kultur som annars gjort sig känd som (alltför) konsensusinriktad. I affärsuppgörelser kan känsliga förhandlingsprocesser ibland leda till likartade dödlägen. Ofta är de en strategisk del av en förhandlingstaktik, dvs. ett avslutande av en förhandling betecknar inte alltid ett reellt slut, utan utgör ett sätt att tala om för den andra parten att man verkligen menar allvar och att man är beredd att avsluta förhandlingen för gott. Ibland kan det dock faktiskt vara allvar och innebär att parterna genom att deklarerat slutet på en förhandling faktiskt menar att allting nu är över. Från vardagslivet finns också många exempel på kommunikativa sammanbrott där parterna, med eller utan hjälp av utomstående, talar om för varandra att ett dödläge har inträffat.

Att konsultera

Ofta hamnar man i sådana dödlägen inte av egen kraft utan genom att en utomstående person konstaterar att så har skett. Vanligen behövs också en utomstående person för att konstatera att ett tillstånd av stillestånd faktiskt har inträtt. Fram till dess är de olika parterna inbegripna i en delvis ofruktbar ordstrid som inte hjälper dem att komma framåt till en gemensam tolkning eller ett beslut. Parterna kan ta initiativet att rådfråga en utomstående och helst oberoende person om dennes synpunkt. Denne kan då avgöra tvisten till någons fördel eller konstatera att ett dödläge inträffat. I vetenskapliga sammanhang fyller det s.k. peer review-förfarandet i viss mån denna funktion, i politiken kanske det är politiska kommentatorer och journalister såväl som enskilda medborgare som konstaterar ett dödläge. I kulturlivet kan en kritiker med en viss position uppträda som smakdomare för dem som accepterar denne som en legitim kulturell auktoritet. I affärslivet finns medlingsfunktionen t ex när det gäller löneförhandlingar, men även när det gäller affärsuppgörelser. När det gäller juridiska frågor kan man säga att rättssystemet i sin helhet är en institution som har som en av sina främsta uppgifter att värdera och bedöma olika typer av konflikter vid sidan av dess handlingsdirigerande funktion. Rättegångsbalken (35 kap, 1§) föreskriver: "Rätten skall efter samvetsgrann prövning av allt, som framkommit, avgöra, vad i målet är bevisat". Oftast finns i rättsliga sammanhang tillgång till ett sofistikerat system av tolkningsmöjligheter, traditioner och juridiskt yrkeskunnande som gör det möjligt att undvika dödlägen, men ibland inträffar det även där. En förklaring till att själva termen "ord står mot ord" inte utgör en del av den juridiska begreppsapparaten kanske just är att detta går emot den anda som genomsyrar rättssystemet, nämligen att konflikter skall avgöras.

Det ord vi ofta använder för sådana medlande funktioner, konsultation, härleds etymologiskt från latinets *consultus* (rättslärdd) och *consulere* (råd göra) eller *consultare* (rådslå). Det är tydligt att den konsultativa funktionen och själva ordet har en rättslig förebild men att det idag används för en mängd möjliga situationer där rådgivning eller medling är påkallad, från rättstvister till diskussioner om allt från byggnadsteknik till existentiella

frågor. Den juridiska termen medling syftar huvudsakligen på en strävan att få parterna att göra upp i godo. Den konsultativa funktionen behövs inte enbart för att fastställa tvister utan har oftast andra funktioner, som exempelvis att bidra med utomstående synpunkter på hur en verksamhet kan utvecklas. Oavsett om uppgiften är att avgöra tvister, att få parter att göra upp i godo, eller att konstruktivt medverka i förändringen av en verksamhet, är det viktigt att denna konsult just är någon från parterna utomstående, dvs. en person eller funktion som bör vara befriad från jäv och partiskhet. I rättsliga sammanhang eller i sådana situationer som kan utsättas för rättslig prövning är fastställandet av ett sådant oberoende en helt central angelägenhet. Parterna kan i och för sig själva konstatera att ett dödläge har inträtt, vilket troligen sker i de flesta situationer, men i andra sammanhang är tvisten av sådan art att de väljer att tillkalla, eller blir ålagda att tillkalla, en sådan utomstående och opartisk bedömare, dels för att fastställa ett dödläge och dels för att kunna gå vidare. Det kommunikativa dödläget kan således avgöras av parterna själva, men detta dödläge kan också konstateras av en mer oberoende instans. Hos den konsult eller medlare som tillkallas ligger då makten att med utgångspunkt från vissa kriterier avgöra, eller åtminstone ha synpunkter på, styrkan, logiken och trovärdigheten, med andra ord, rätten, i de olika parternas positioner. Konstaterandet att ett kommunikativt dödläge har uppstått når således en mer officiell och i någon mening en mer legitim nivå när den avgörs av en oberoende person, givet att denne oberoende person är accepterad som en auktoritet. Denne oberoende person kan använda exakt samma argument som parterna själva använder för att analysera och bedöma situationen och ändå räknas det när denne gör det som en högre, i betydelsen mer giltig, form av bedömning. Fastställandet att ett dödläge har uppstått kan också med den mer officiella karaktären ges en större grad av institutionell giltighet och det är på en sådan nivå man kan säga att ordstrider avgörs.

Objektivitetens gränser

Inför förståelsen av ett sådant tillstånd/stillestånd kan man iaktta en rad olika nyanser och villkor som är möjliga att diskutera. För det första kan man notera att ett konstaterande av kommunikativa dödlägen i "ord står mot ord" situationer, trots att det är ett dödläge, inte innebär att dessa är några helt och hållet objektiva eller permanenta tillstånd. Vetenskapliga konflikter, exempelvis, kan avgöras som oavgjorda i ljuset av att vetenskapen hela tiden befinner sig i utveckling och att det därför finns en beredskap för att nyare och mer giltig kunskap kan tillkomma. Politiska tvister blir oavgjorda, men bara fram till nästa gång en drabbning mellan parterna sker och däremellan värderas de av andra som har detta som sin uppgift. Konflikter av estetisk art är föremål för smakens historiska och sociala konjunktursvängningar. I rättssystemet kan nya bevis tillkomma som, för att använda ett vanligt uttryck som också visar på detta problems kommunikativa karaktär, kan anses "tala till" eller "tala emot" den ena eller andra partens fördel. Detta är en påminnelse om att det i rätten finns en mycket påtaglig kommunikativ

dimension där de potentiella argumenten, bevisen eller indicierna medvetet kan användas för att kommunicera med den position (att ”tala till” eller att ”tala emot”) som parterna har i en tvist. Att säga att något ”talar till” någons fördel innebär i någon mening att ge denna potential av att ”tala” en aktörsstatus, dvs. det är bilden av någon som kan göra någonting, något ”talar”. Denna form av kommunikation har en oavslutad karaktär. Den kan avgöras men alltid bara tillfälligt, i väntan på ny kunskap, nästa debatt, smakens svängningar och nya bevis. Det s.k. funktionella sanningsbegreppet som används inom juridiken innebär också att rättsens slutsatser aldrig är slutgiltigt bevisade utan man använder sig istället av preciseringar av typen ”ställt utom rimligt tvivel” som pragmatiskt utgör den högsta graden av funktionellt sanningsvärde.

De som tar del av konflikter av olika slag har också olika utgångspunkter, dvs. betydelsen av subjektiva tolkningar av konflikter och ordstrider är mycket stor. I synnerhet gäller det områden som politik och kultur där det, åtminstone i någorlunda demokratiska kontexter, finns en viss (men sällan tillräcklig) acceptans för olikheter. Att medborgare bedömer en politisk debatt på olika sätt är inte märkligt med tanke på att demokratin enligt yttrandefriheten ger rätt åt varje person att bilda sin egen åsikt. Om detta de facto sker i sådana statsbildningar som utger sig för att vara demokratiska är förstås en relevant empirisk fråga att ställa sig. I estetiska sammanhang är subjektiviteten än mer påfallande med påföljden att subjektiva bedömningar har mycket stor acceptans. Just det vanliga uttrycket ”smaken är som baken ...” indikerar den spridda uppfattningen att smaken är någonting som bör betraktas huvudsakligen med utgångspunkt från en dimension där variation och olikhet är en viktig variabel, om det inte explicit knyter an till det som uppfattas vara centrala och allmängiltiga värden. I vetenskapliga och även i rättsliga sammanhang är toleransen mindre, men den finns även där. De olika parterna i vetenskapliga strider har ofta tillgång till en tro på absoluta sanningsanspråk och försvaret av sådana normer kan fungera som starka krav på en begränsad tolerans för avvikelser. Sådana konflikter kan pågå under hela forskarkarriärer och i generationer. Vetenskapliga skolbildningar kan strida mot varandra utan att någonsin tyckas komma närmare en ömsesidig förståelse. Likaså i rättsystemet finns mindre tolerans för avvikelser och olikhet. Som medborgare i ett demokratiskt utformat rättssamhälle förväntar man sig en likhet inför lagen och en stark konsekvens i bedömningen av frågor för att rättsens trovärdighet inte skall äventyras. Denna norm om likhet inför lagen står naturligtvis under press från ett månggetniskt, flerkulturellt och på andra sätt diversifierat samhälle där det inte längre kan anses råda en total uppslutning bakom de gemensamma normer om likhet som utgör rättsystemets fundament, eller ett tvivel om vad likhet faktiskt innebär när man accepterat kulturell variation. Som svar på detta måste rättssystemet utveckla en syn på likhet inför lagen och juridisk normbildning där de kulturella variationerna mer explicit hanteras (Sutorius & Kaldal 2003:18).

Vad dessa inledande synpunkter pekar på är att det kommunikativa dödläget, ”ord står mot ord”, inte alltid bör ses som ett objektiva tillstånd. Denna bristande objektivitet är mest uppenbar i politiska och kulturella sammanhang, men även inom vetenskapen

har det blivit vanligt att tala om olika kunskapskulturer som åtskilda epistemiska system där olika giltighetsanspråk och metoder gäller, exempelvis mellan kvantitativ och kvalitativ forskning, eller mellan naturvetenskap och humaniora. Rätten är det av de ovan nämnda systemen som allra mest utger sig för att vara slutgiltigt, inte i en final mening men i betydelsen av att avgöranden måste göras, men som vi har sett så finns det även där en inbyggd obestämbarhet, men i och med rättssystemets sanktionerande befogenheter kan straff och påföljder dömas och därmed ges detta en konkret giltighet. Påföljder kan dock inte utdömas när en "ord mot ord" situation uppstår och det är också detta förhållande som gör dessa situationer så intressanta. När sådana situationer inträffar kan inte ens rättsprocessen ta sin början. Precis som det undantagstillstånd som Schmitt och Agamben beskriver (jfr. nedan) utgör detta exempel på mikronivå när rätten inte kan fungera, dvs. när det inte går att avgöra tvister.

Men det är också viktigt att konstatera att såväl människor som institutioner orienterar sig mot de kommunikativa dödlägena som om de vore möjliga att slutgiltigt avgöra. Som institution hämtar rättssystemet sin kraft från detta imperativ. Man tillkallar en konsult för att få hjälp med en tvist och man betraktar ofta konstaterandet av att "ord står mot ord" som en väg mot lösningen på detta problem, fast det egentligen bara innebär att ingenting är avgjort och att den oberoende bedömningen i någon mening har misslyckats. Bedömningen att "ord står mot ord" kan alltså betraktas som en lösning i sig. Just den egenskapen hos kommunikativa dödlägen att de bara kan ses som tillfälliga dödlägen eller varför inte som "slutgiltiga provisorier", är ingenting som hindrar människor från att också fortsättningsvis orientera sig mot dem som legitima lösningar på problem i allmänhet.

I vardagslivet kan människor uppgivet konstatera att "vi kommer ingen vart" eller "vi pratar bara förbi varandra". Sådana kommunikativa dödlägen i relationer anses, med viss rätt, vara destruktiva i sig eller ses som ett tecken på att relationen håller på att bryta samman. Förmågan att kommunicera ("vi pratar i alla fall med varandra") brukar ofta anföras som ett kriterium på att en relation ännu lever, trots förekomsten av problem och dispyter. Att säga "vi kan inte prata med varandra" eller "vi har inget att säga varandra", eller beskyllandet av varandra för oenighet är att med utgångspunkt från kommunikationen som ett kriterium deklarerar att en relation inte längre fungerar. I terapeutiska kontexter blir det kommunikativa sammanbrottet en del av det som skall rehabiliteras för att därigenom öppna för nya kommunikationsvägar mellan parterna. I terapi och kommunikativ rådgivning anses detta dödläge vara någonting negativt, något som helst bör brytas eller, om det ännu efter en noggrann prövning anses gälla, bör få konkreta konsekvenser så att inte parterna fortsätter att leva i ett kommunikativt limbo.

Inte bara ord

Att situationer där "ord står mot ord" huvudsakligen handlar om kommunikation är uppenbart, men det handlar förstås inte enbart om ord även om uttrycket lyfter fram just

orden som kärnan i en motsättning. Benämningen "ord står mot ord" blir sättet att tala om en situation där det finns motsatta åsikter men där även andra resurser, såväl intellektuella som materiella, kan vara verksamma. "Ord mot ord" situationen är en meningskonflikt där två parter står upptryckta mot varandra, tillfälligt tysta, sammanbitna och jämbördiga i kampen. De har kommit dit efter en serie av ordstrider som eskalerat till en situation där ingen kan avgöras som vinnare eller förlorare. Ofta är det just bristen på en utomstående bedömning som leder fram till denna situation, eftersom det ännu saknas en dömande instans som kan avgöra vems argument som väger tyngst. Det som befinner sig i en konfrontativ situation är således inte bara orden utan även ordens innehåll eller det som orden står för, dvs. åsikter, idéer, synpunkter, tolkningar, visioner, etc. Om exempelvis ett par i en relation befinner sig i en sådan situation så är det inte enbart orden som sådana som utgör en gräns mellan dem, utan exempelvis även de olika tolkningarna av en gemensam historia, av minnen och hågkomster av tidigare oförrätter. Att uttrycket "ord står mot ord" syftar på konkreta kommunikationssituationer är uppenbart, men orden är även emblematiska för en mer omfattande situation som innefattar fler aspekter av en konfrontation. Att själva orden står mot varandra blir också en metafor för det som konflikten egentligen kan sägas handla om: olika tolkningar av en situation eller ett skeende. Orden blir bärare av dessa olikheter och i en sådan situation står de emot varandra på ett sådant sätt att de tycks väga helt och hållet lika. För att upphäva en sådan jämvikt måste endera sidan avancera eller situationen måste förklaras som ett dödläge. Också i en kommunikativ bemärkelse är det mer än bara ord som står emot varandra, det gäller både det talade och skrivna språket såväl som icke verbal kroppslig kommunikation.

Vidare är det intressant att iaktta att detta oavgjorda jämviktstillstånd egentligen inte hindrar fortsatt kommunikation, men det kan innebära början på en ny fas i kommunikationen som är annorlunda reglerad och kanske följer en allmänt fastställd procedur. I vissa sammanhang kan det dock innebära just det att hädanefter yttras inga ord (men exempelvis kan blickarna fortsätta att "tala"). Men i många fall kan just själva det oavgjorda jämviktsläget vara något som man fortsätter att tala om som en procedur, samt olika aspekter på hur detta dödläge skall hanteras eller hur det fortsättningsvis skall kunna bevaras. Inför en extern granskning kräver detta i så fall att dödläget konsolideras. Parterna måste således upprepa sina positioner på ett sådant sätt att situationen i sin helhet fortsätter att vara giltig som en "ord mot ord" situation. Men i många andra fall kan helt enkelt andra ämnen vara legitima att fortsätta att förhandla om. Exempelvis i uppbrottsskedet av en relation kan parterna förklara kommunikationen som sammanbruten och som ett skäl för separation, men man kan likväl (dock inte alltid) fortsätta att prata om praktiska saker och vara beredd att gemensamt koordinera familjelogistiska aspekter. Dessa exempel visar att "ord mot ord" situationerna kan vara knutna till ett särskilt ämne eller en särskild tvist, men kan i övrigt fungera någotsånär normalt, eller åtminstone fungera tillräckligt väl trots att det står under inflytande av medvetenheten om att det ännu pågår en tillfällig läst ordstrid. Att en situation förklaras vara "ord står

mot ord” innebär således inte alltid ett totalt sammanbrott. Det som förhindras är en viss typ av kommunikation, ja ibland kan det t o m vara otillåtet att fortsätta en viss typ av kommunikation för att detta skulle förändra förutsättningarna för att förhandla om och ur det kommunikativa dödläge som uppstått. ”Ord mot ord” situationen är ett dödläge som är kommunikativt men det enda sättet att hantera det är med fortsatt kommunikation.

När ”ord står mot ord” innebär det också att man talar till sin egen fördel. Man är i någon mening sitt eget vittne men denna status är inte, som vi tidigare sett, ett tillräckligt villkor i en rättslig situation. Externa vittnesmål som kan konstateras vara oberoende kan vägas högre än det egna vittnesmålet. Under alla omständigheter måste det egna vittnesmålet för att kunna räknas som ett sådant, överensstämma med externa vittnes berättelser. Vittnesmålet giltighet kan också prövas med en allmän undersökning av personens trovärdighet. I sociala relationer är dock denna individuella vittnesstatus ofta den enda typen av vittnesmål som finns att tillgå. Att vittna för sig själv eller att vittna för sig själv med hjälp av en annan person (advokat, talesman, ombudsman, etc.) innebär att söka bevisa att de egna orden och de bevis man har att tillgå väger starkare än motpartens ord. Att säga att ”orden väger starkare” innebär att den sammanlagda summan av argument, bevis och retorisk övertalning uppväger eller överväger den andra partens och detta är vad som avses med den juridiska termen bevisvärdering. När en ”ord mot ord” situation inträffar betyder det att dessa positioner bedöms väga *exakt* lika tungt vilket också kan vara ett resultat av att de resurser som parterna frambringar är svåra att jämföra med varandra eller att det helt enkelt är svårt att hitta kriterier för att värdera och bedöma olika typer av bevis eller erfarenheter och i synnerhet att väga dessa mot varandra. I rättsliga sammanhang inträder ”ord mot ord” situationen kanske allra vanligast i de sammanhang när bevisläget bedöms vara otillräckligt. Mest typiskt är detta fallet när det enda som finns att tillgå är de bägge parternas egna vittnesmål som inte kan bestyrkas med andra former av bevismedel som vittnen, partsförhör, skriftliga bevis, syn, sakkunniga, tekniska bevis eller s.k. bevis till framtida säkerhet.

Kommunikation som interaktion

All form av språklig kommunikation innebär att ord ställs mot ord men även andra former av kommunikation innebär att dess multimodala uttrycksformer (bilder, ljud, rörelser, etc.) ställs mot varandra. Själva uttrycket ”ord står mot ord” betecknar bokstavligen ett mycket mer allmänt kommunikativt fenomen än det som uttrycket avser. Att överhuvudtaget samtala innebär att ord ställs mot ord, dock inte alltid så att den läsning som vi här uppmärksammar uppstår. Man kan då fråga sig vad det är som skiljer det mer allmänna tillståndet ”ord står mot ord” från det särskilda. Att ord står mot ord i en allmän mening är ett annat sätt att beskriva det utbyte av form och innehåll förmedlat via någon uttrycksform som äger rum i kommunikationen. Vare sig kommunikationen upplevs som lyckad eller mindre lyckad sker ett utbyte av ord där de inte bara står mot

varandra, utan också kan staplas ovanpå varandra eller överlappa varandra, ungefär som när man pratar ”i mun på varandra”. Det kan i sådana samtal uppstå olika typer av tillfälliga stillestånd eller maktkamper som innebär att man inte kommer vidare. Man kan argumentera för olika tolkningar utan att ha känslan av att det hela är avgjort. Man kan vara på väg mot en ”ord mot ord” situation utan att detta konstateras explicit. Men man kan också uppleva att ”ord står mot ord” och att ett kommunikativt dödläge råder. I det särskilda fallet (jfr. ovan) innebär “ord står mot ord” en bedömning av att det är svårt att avgöra vem som har rätt, i synnerhet kan parterna inte göra detta. Eller också är det ett accepterande av att beviskraven inte räcker för att bedöma om exempelvis ett åtal skall sägas bli giltigt.

All form av argumentation, vare sig det är retorik, övertalning, marknadskommunikation, förkunnelse, politiska tal, affärsförhandlingar²¹ eller något annat, kännetecknas av konfrontation och kamp. En elementär definition av argumentation gör detta förhållande tydligt: “Ett argument är för oss alla föreställningar som avsändare kommunicerar till adressaten i avsikt att de skall tjäna som skäl för den tro han vill bringa honom” (Andersson & Furberg 1974: 15-16). Konfrontationen och den kommunikativa utmaningen är således en mycket vanligt förekommande dimension av social interaktion genom olika kommunikativa modaliteter och uttryckssätt.

Interaktiv o/balans

Men är “ord står mot ord” tillståndet en situation som kännetecknas av enighet eller oenighet? Måste man erkänna situationen som en “ord mot ord” situation för att den skall bli detta och måste bägge parterna i så fall göra detta? Detta är alltså en situation som kännetecknas av symmetri, men den skiljer sig också på ett avgörande sätt från många andra symmetriska situationer för den kan avgöras av en tredje part, eller också är det en symmetri som parterna villigt eller motvilligt erkänner; det är en paradoxal symmetri eftersom man i denna symmetri konstaterar att det råder en alltför stor symmetri eller en brist på asymmetri. Symmetri i kommunikativa sammanhang brukar uppfattas som något bra, det kan det göras här också i de fall då parterna tolkar ett dödläge som att en viss jämvikt uppstått och att ett tidigare hot mot de egna argumenten är tillfälligt eliminerade. Oftast är det dock så att en eller bägge parter har något att vinna på att en asymmetrisk situation uppstår. Med asymmetrisk situation menas här den situation när någondera parten bedöms ha rätt, exempelvis genom ett avgörande. Men den symmetri

---

²¹ Jfr. Öberg (1995:18) som i en studie av affärsförhandlingar definierar “negotiation” sålunda: “A communicative genre, i.e. a class of culturally recognized communicative events, bounded in time and place, involving two or more interdependent parties, who conceive of, and orient to, that which they are doing as negotiation. Their interests and goals are partly conflicting, each party trying to reach a solution favourable or acceptable to him/herself, but goals are also usually partly shared as parties engage in social interaction with the intention of reaching a mutually acceptable outcome.” Jfr. också Habermas: “Arguments are reasons proffered in discourse that redeem a validity claim raised with constative or regulative speech acts; thus they rationally motivate those taking part in argumentation to accept the corresponding descriptive or normative statements as valid” (Habermas 1996:225-6).

som finns i ”ord mot ord” situationer är en egendomlig form av symmetri, för den är också asymmetrisk till sin karaktär. Det är ett jämviktsläge som uppstår på grund av att ingen av parterna kan göra avkall på sin egen tolkning eller erkänna att den andre parten har rätt. Det är alltså utåt sett en situation som tycks vara symmetrisk men som inåt, dvs. av parterna, tolkas som ett strategiskt delmål i en förhandling där man själv anser sig ha något att vinna. Symmetrin är alltså en gemensam konstruktion som i sig upplevs asymmetriskt. Målet kan vara att uppnå en verklig asymmetri, dvs. ett avgörande helst till egen fördel, eller att uppleva den förhandlade symmetrin som en vinst för egen räkning, dvs. att betrakta ”ord mot ord” situationen som ett mål i sig. Symmetrin kan göras explicit asymmetrisk på olika sätt, exempelvis, som är vanligt i rättsliga sammanhang, att hävda att bevisbördan ligger hos den andra parten: “Det är din bevisbörda!”; “Jag har inget att bevisa”. “Ord står mot ord” som en framförhandlad symmetri visar att förutsättningen för att gå vidare är att det uppstår en asymmetrisk situation. Men själva symmetrin, hur bräcklig den än må vara, är resultatet av en överenskommelse mellan parterna eller ett samförstånd som parterna tvingas acceptera.

Bevisning som ett sätt att ta sig ut ur det kommunikativa dödläget

Att anklaga en annan människa för någonting innebär att ställa denne ”till svars”. Men det hjälper inte att “bara anklaga” eller bara att skrika tillräckligt högt för att få denne förklarad skyldig eller i juridisk mening fälld för någonting, i alla fall inte i rättsliga sammanhang. I mer vardagliga situationer kan dock både röstvolymen och den emotionella energin i denna vara tillräcklig för att tillrättavisa någon. Att ge order eller att få rätt kan vara en fråga om prosodi. Ett beprövat sätt, särskilt i rättsliga sammanhang, att avgöra “ord står mot ord” situationer, eller mer generellt att leda en argumentation framåt, är att anföra argument och, ännu kraftfullare, att anföra bevis. ”Ord står mot ord” situationer är dock ett specialfall av rättsliga kommunikativa praktiker när bevisläget är sådant att det inte går att avgöra fallet till någons fördel trots eller snarare på grund av att en noggrann prövning skett. I någon mening kan man säga att detta tillstånd är för-rättsligt (även om förundersökningen formellt är en del av rättsprocessen) eftersom avgörandet av bevisläget kan vara ett viktigt och utslagsgivande kriterium inför frågan om åtal kan väckas. Att ”ord står mot ord” kan alltså avgöras i en förundersökning snarare än i en regelrätt förhandling, även om det i det senare fallet kan bli ett negativt resultat.

Teorier om beviskrav är en viktig del av processrätten där man bl. a skiljer mellan bevisfaktum, bevismedel, beviskrav och bevisstema. Blotta förekomsten av bevis är dock inte tillräckligt för att avgöra en fråga, utan beviset måste vara tillräckligt starkt. Styrkan i ett bevis kan också försvagas genom tillgången till motbevis eller förstärkas genom hävdandet av nya bevis som stöder det första. Bevisprocessen är en mycket central del av den rättsliga konfliktlösningen där uppgiften är att avgöra vilken sida som väger tyngst. Återigen utgör vårt fall av ”ord står mot ord” situationer ett specialfall där bevisen bedöms vara likvärdiga eller där bristen på tillräckliga bevis är av ett sådant slag att det

väger alldeles jämnt. I bevisprocessen sker alltså i ett visst skede en mätning av bevisens tyngd respektive lätthet med bevisprövningen som intellektuellt mätton, och man ser gärna framför sig den gamla symbolen för rätten som består av två sammanhängande vågskålar för massajämförande och kraftjämförande. I sin teori om bevisvärdering använder sig Per-Olof Ekelöf (*Rättegång IV*) av värdemetoden, där numeriskt fixerade bevisvärden med hjälp av sannolikhetsteori blir redskap för att säkrare navigera på den väg där intuition trots allt alltid spelar en så stor roll. Även om det finns en beräkningsvetenskaplig grund så spelar alltid intuitionen en avgörande roll, något som Ekelöf också påpekar i en tidningsartikel om den s.k. styckmordsrättegången:

Sin intuition måste man emellertid också tillgripa vid bedömningen av det sammanvägda bevisvärdet av flera bevis, som talar i samma riktning, liksom då man avgör hur mycket t ex ett alibi bevis försvagar bevisningen för den tilltalades skuld. Då det endast vagt går att fastställa de olika bevisvärdena vart för sig, kan man endast intuitivt bedöma det sammanlagda bevisvärdet. På samma sätt förhåller det sig då historikerna lägger sitt källmaterial till grund för bedömningen av det historiska händelseförloppet, liksom då en läkare på grund av ett flertal symptom anser att det är sannolikare att en patient lider av en viss sjukdom än av en annan sådan.

Ekelöf påpekar att detta är ett generellt tolkningsproblem som förenar jurister, historiker och medicinare. Sammanvägningen av olika bevis är en mycket avancerad form av argumentationsanalys.

Som tidigare nämnts spelar vittnesmål en viktig roll i bevissammanhang, men för våra syften är det särskilt viktigt att påpeka att det egna vittnesmålet inte räknas särskilt högt. Det är precis den situation som innebär att två parter konfronteras och där de egna vittnesmålen är de enda bevisen som innebär att ”ord står mot ord”. I en situation när kontrahenterna är de enda vittnena som ger var sin berättelse och om övriga bevis saknas uppstår ett slags equilibrium eller status quo. Ett vittnesmål tar ut ett annat vittnesmål, ungefär som om de kunde eliminera varandra när de möts i en duell. Att befinna sig i en sådan envig kan vara ett explicit kommunikativt mål för en eller bägge av parterna. Att få en annan persons vittnesmål så att säga raderat genom att producera ett eget vittnesmål kan, om ingen annan bevisning föreligger, vara ett sätt att förbättra den egna positionen. En sådan position kan strategiskt förbättras om denna part har en skuld i frågan, något som bara de ingående parterna kan veta något om, ungefär som om det ibland kan vara omöjligt att bevisa ett mord när det finns flera dömda som skyller på varandra. Att uppnå en ”ord mot ord” situation kan alltså innebära en slags befrielse inte bara från straff och sanktion utan överhuvudtaget från rättslig prövning, det är en utväg som innebär en form av immunitet från rättvisan, ett undantagstillstånd. Denna kommunikativa strategi kan medvetet utnyttjas på olika sätt för att åstadkomma just en sådan befrielse från den rättsliga prövningen.

Man kan fråga sig om det finns någon som har något att vinna på att en situation förklaras vara en ”ord mot ord” situation. Med referens till de exempel som Wennstam tar upp i sin bok om sexuellt våld och med den konstitutionella förutsättningen att det är den våldtagna kvinnan och åklagaren som har bevisbördan är det klart att denne också i samarbete med åklagare och advokat måste presentera bevis. En misstänkt våldtäktsman måste å andra sidan inte bevisa att han är oskyldig, utan uppgiften har en mer defensiv karaktär. I sin bok är Wennstam helt inne på linjen att en våldtäktsman därmed kan vinna på att det uppstår en ”ord mot ord” situation, särskilt när det inte finns andra bevis än de egna vittnesmålen och särskilt om händelsen ligger längre tillbaka i tiden, dvs. om det baserar sig på en anmälan som sker en lång tid efter att brottet har begåtts. Den eventuellt misstänkta våldtäktsmannen kan också vinna på att det uppstår en sådan situation om kvinnans trovärdighet kan ifrågasättas. Utifrån denna förutsättning kan man alltså säga att det för en misstänkt förövare kan finnas något att vinna på att nå en ”ord mot ord” situation. Det enda som krävs är att man själv presterar en egen tillräckligt trovärdig motberättelse samt att de övriga bevisen som läggs fram systematiskt kan avfärdas som otillräckliga. En gärningsman som vill undkomma ett möjligt åtal och ett möjligt straff kan alltså strategiskt välja att agera så att denna hamnar i ett kommunikativt och rättsligt dödläge och inte heller visa någon vilja att komma ut ur denna situation, eftersom den per definition inte går att ha som underlag för rättslig prövning. Att ge en motberättelse för att skapa en ”ord mot ord” situation kan alltså ses som uttryck för en vilja att man inte vill gå vidare i en process, dvs. det kommunikativa dödläget är ett mål i sig.

Jag har nu tittat närmare på olika former av kommunikativa dödlägen och stillestånd med exempel hämtade inte bara från rätten utan också från kultur, politik, vardagsliv och vetenskap. I den avslutande delen av denna essä skall jag vidga de teoretiska cirkelarna genom att knyta an dessa frågeställningar till forskning inom områdena kommunikation och rätt.

3 Teoretiska perspektiv på kommunikation och rätt

Forskningsområdet rätt och litteratur är sedan länge internationellt etablerat (Freeman & Lewis 2003; Ward 2003) men börjar nu också få fäste i den nordiska kontexten (Tidskrift för Litteraturvetenskap 3/2003; Dahlberg 2003; Simonsen & Tamm 2010). Inom detta kunskapsområde har litteraturvetare och litteraturteoretiskt intresserade jurister tillsammans försökt att se nya och spännande möjligheter genom att betrakta rätten i skönlitteraturen och omvänt att se rätten som en form av litteratur genom att tillämpa textteorier och textanalytiska metoder på lagar, domar och annan rättslig dokumentation. Många av dessa tidiga initiativ har just sitt ursprung i litteraturvetenskap men i växande grad är detta också frågor som sysselsätter kommunikations- och medieforskare, exempelvis med fokus på den institutionaliserade juridiska diskursen i mötet med medborgarnas diskurs, studiet av berättelser eller med ett intresse för mediernas betydelse i rättsprocesser och för den sociala normbildningen. I denna del av analysen vill jag

stärka utvecklingen av området rätt och litteratur i riktning mot kommunikations- och medievetenskapliga frågeställningar. I inramningen av ett sådant kunskapsområde finns det skäl att gå till olika teorier för att få tillgång till olika perspektiv på den kommunikativa rättens och den rättsliga kommunikationens förutsättningar.

I det följande skall vi se på några sådana teoretiska ingångar som kan hjälpa till att kasta ljus över den paradoxala ”ord mot ord” situationen. Vi skall se närmare på teorier om kommunikativ symmetri och asymmetri, teorier om juridisk diskurs, frågor om bevis samt teorier om undantagstillståndet.

Symmetri och asymmetri i kommunikationen

Vi har ovan lyft fram de paradoxala egenskaperna hos ”ord mot ord” situationen av att samtidigt vara både symmetriska och asymmetriska. Situationen är symmetrisk i en rättslig mening för att den motiverar ett åtal (dvs. det är legitimt att betrakta det som en meningsskiljaktighet mellan jämställda parter) eller, paradoxalt nog, för att den inte kan motivera ett åtal av brist på bevis. I bägge dessa fall handlar det om en ”equality at arms” mellan två jämställda parter. I det första fallet är parterna jämställda i sina roller som lagsökande personer (jfr. nedan). I den andra situationen bedöms hela tvisten vara omöjlig att avgöra därför att tillräckliga bevis saknas utöver personliga vittnesmål. Situationen är asymmetrisk för att parterna i en tvist per definition har olika perspektiv och dessa olikheter utgör en asymmetri. En annan asymmetrisk aspekt är att situationen bara kan lösas genom att det uppstår en ny asymmetri, dvs. att någon döms eller att domen uteblir vilket i princip alltid står i strid med endera partens inställning.

Den samtidiga förekomsten av två olika balansprinciper, symmetri och asymmetri, är paradoxalt men samtidigt är det en karaktäristisk egenskap som ofta visar sig komplexa kommunikationssituationer (Foppa & Markova 1991). I studier av naturligt förekommande samtal, t ex mellan män och kvinnor eller i studier av gräl, är det inte ovanligt att dessa två balansprinciper förekommer samtidigt. Deborah Tannen (1992) visar i sin studie av kvinnligt och manligt språk att pragmatiska och diskursanalytiska perspektiv kan vara fruktbara analysredskap för att förstå den dubbelhet i uttryck som både bygger på symmetri och asymmetri. Med ingående kunskap om aktörernas olika perspektiv kan man i tolkningen av sådana samtal lyfta fram villkoren för sådan dubbelhet i balansen mellan parterna. Å ena sidan finns det i kommunikationssituationer i allmänhet, säger Tannen, en princip om närhet och samhörighet som representerar symmetrin. Å andra sidan finns det en princip om parternas oberoende från varandra som kan länkas till social status och som representerar asymmetrin. Det är inte ovanligt att man i analysen av språkliga uttryck, vare sig denna sker från ett aktörsperspektiv eller från forskarens horisont, kan identifiera uttryck eller språkliga funktioner som samtidigt betyder både närhet och oberoende. Annorlunda uttryckt föreligger en ambivalens som gör att de kan tolkas åt bägge håll. Tannen nämner exemplet med någon som ställer en fråga till en person om denne för närvarande har någon anställning (ibid:26). Detta kan tolkas å ena sidan som

en kommunikativ åtgärd som uttrycker deltagande och medkännande, men kan å andra sidan uppfattas som ett paternalistiskt övergrepp.

Symmetrin i samhörigheten är det som skapar gemenskap – om två människor strävar mot samma närhet strävar de mot samma mål. Asymmetrin i statusänkandet är det som skapar tävlan – två människor kan inte båda ha övertaget. Att göra upp om rangordningen är därför i sig en antagonistisk handling. (Tannen 1992:26)

Asymmetrin och närhet är ett genomgående tema i Tannens analys av samtal mellan män och kvinnor där makt och social status spelar en roll liksom närhet och gemenskap. I en annan bok om samtal diskuterar Viveka Adelswärd (1999) från ett diskursanalytiskt perspektiv gräl och destruktiva samtal. Hon visar hur grälet som en konfliktorienterad kommunikationsform trots all sin antagonism likväl förutsätter samarbete, intimitet och jämlikhet. När man i ett gräl upplever att man "pratar förbi varandra" är detta något som måste åstadkommas av bägge parter. Det blir helt enkelt inget gräl om den ena parten kapitulerar eller raljerar med hela situationen, något som antagligen bara bidrar till att reta upp den andra parten. Konflikten kvarstår, men något gräl blir det inte. Konsekvenserna av att inte acceptera samarbetsförutsättningarna för sådana samtal innebär således att grälet uteblir. Det klassiska grälet fordrar en viss jämlikhet: "Även om grälet kan vara en kamp om just vem som rår på den andra så är utgångsläget ändå en tänkt jämvikt." (ibid:145). Skillnaden mellan en diskussion och ett gräl är, menar Adelswärd, att det senare har en personlig karaktär och riktar sig explicit mot den andra parten. Konflikten, det man grälar om, är alltså i grälet en gemensam konflikt och blir bara det om bägge parter accepterar denna förutsättning. Gräl är paradoxalt nog en typ av samtal som förs "i en anda av gemensam konflikt" (ibid:150).

Under en yta av samförstånd kan dock också konflikter döljas. Samförståndet finns där som en underförstådd överenskommelse om att inte låta konflikten bryta ut öppet. Deltagarna kan använda samtalsutrymmet för allt annat än osjälviska syften. De kan under en täckmantel av gott samförstånd samtala för att skaffa sig en position, för att vinna poäng, för att trycka ner andra och framhäva sig själva. (Adelswärd 1999:150)

Grälet kan ses som en "ord mot ord" situation där tempo, intensitet och känslor eskalerar och där bägge parter i ett gemensamt samförstånd men också i en allmän atmosfär av konflikt bidrar till att upprätthålla denna karaktär. Konflikter kan också tillfälligt ignoreras och denna ignorans är likaledes resultatet av en gemensam och tyst överenskommelse om att inte låta detta förbiseende bli explicit. I citatet ovan kan vi möta exempel på personer som med sammanbitna leenden samarbetar om att inte låta konflikterna blomma ut. Detta är också en "ord mot ord" situation men som ännu inte lett till ett slutligt stillestånd. I pragmatiskt orienterad diskursanalys kan vi alltså hitta åtskilliga exempel på hur naturliga samtal kännetecknas av samtidig symmetri och asymmetri. Detta är såle-

des inte unikt i kommunikativ mening. Parterna kan vilja samarbeta på ytan och i själva turtagningen, fast man upprätthåller olika mål med samtalet. De kan befinna sig i en meningsmotsättning men ändå respektera regler om turtagning. ”Ord mot ord” situationen kan alltså sägas vara baserad i samarbete.

I en helt annan form av kommunikationsteori, hos den litauisk-franske filosofen Emmanuel Lévinas, analyseras den etiska relationen mellan självet och den Andre som en i grunden asymmetrisk relation (jfr Kapitel 5 i denna volym). I mötet med den Andre ställs jagets frihet och rörlighet ifråga, liksom dess autonomi som den första moraliska aktören. Denna relation är etisk till sin karaktär och den är asymmetrisk genom att den Andre ges en radikalt högre status, tvärtemot vad som antas i nästan all annan subjektsteori och fenomenologi. Relationen till den andra människan utspelas inte på ett plan av en gemensam och likvärdig mänsklighet, utan i ett ojämlikt rum. Symmetri är hos Lévinas någonting förrådiskt och negativt där den så vanliga tankefiguren om gemensam mänsklighet och likvärdighet blir ett redskap för självet att domesticera för att inte säga dominera över den andra människan. Sådana begrepp som gemensamhet, mänsklighet och identifikation innebär att de egna mänskliga insikterna kan översättas till andra. Likheten i den gemensamma mänskligheten gör den andre möjlig att känna igen. Relationen förstås som baserad på två jämligar, ett ego och ett alter ego. Men, menar Lévinas, när vi möter andra människor måste deras radikala olikhet från oss tas tillvara som en etisk resurs, inte som något som skall utjämnas. Vi möter olika människor som skall tillerkännas individualitet, vilket skapar problem för den allmänna förståelseformens gemensamma mänsklighet.

Lévinas visar hur subjektets traditionella överhöghet återspeglas i en allmän syn på vad ansvar är. Det är negativt att ”låta sig bli styrd” genom att ge myndighet åt något utanför sig själv. Man bör ”stå för” sina handlingar när man är ansvarig. Man kan ”stå till svars” för dem som en garant för giltigheten i handlandet eller konsekvenser i att ansvara för dess implikationer. Man ”tar på sig” ett ansvar för sina handlingar. Ansvar kan inte läggas över på andra eftersom ansvaret är knutet till jagets autonomi. I konventionella teorier ses jaget som en första rörelse - det etiska jaget äger sig själv och är sin egen herre. Men i den teori Lévinas utvecklar innebär jaget både autonomi och heteronomi, både att ansvara för sig själv och att ansvara för andra. Den heteronoma etiken innebär att visa på något annat än sig själv, exempelvis om moralen är till för något högre ändamål som lycka, nytta, trygghet eller någon annan överordnad princip. Jaget är heteronomt men moralen är autonom. Jagets möte med den Andre utgör en äkta negativitetsbärande erfarenhet, där den Andre inte ses som mottagare utan som initiativtagare (trots att denna inte talar – talandet är ingen nödvändig förutsättning). Detta gör att jaget befinner sig under tilltal, han står till svars inte för sig själv utan för den Andre. Den Andre är den som anklagar (fr. ”accuser”) och subjektet är sub-jectum, den underkastade.

Intersubjektiv kommunikation och etik är enligt Lévinas asymmetrisk. Att möta en annan människa innebär att möta olikheter, och även om det skulle vara välbekant så blir

det olikheter i kraft av sitt möte. Individualitet förstås av honom i betydelsen av icke-utbytbarhet: "en accentuering och tydliggöring av individualitet över det som är allmänt och identiskt". Relationen är en icke-ekvivalens, en obalans, en asymmetri. Detta är det som först är givet i den moraliska relationen. De kommunikativa implikationerna av detta möte är enorma: man "tar inte på sig" ansvar, man blir "pålagd" ansvar; man "står inte till svars" man blir "ställd till svars".

Lévinas utformar sin teori om den konstituerande asymmetrin i kontrast till en lång västerländsk tradition som betonat symmetrin, alltifrån Aristoteles etik där moralens arena var en plats för jämlikar i Grekland, men detta gällde inte för barn, kvinnor eller främlingar. Det står också i kontrast till Kants etik som också bygger på en teori om likvärdiga parter och deras likhet att i egenskap av förnuftsvarelser stå under ett moraliskt imperativ som förmår transponera individuell moral till universell moral. Moralen börjar i en konkret dyadisk relation, inte i den form av kollektiva samhällskontrakt som baseras på frivillighet som exempelvis hos Hobbes, Locke och Rawls. Inträdet i moralen är inte en option eller ett fritt val, utan jaget är redan invävd i moralen i och med den andres inträdande i världen. Moralen är liktydig med den andres existens och det finns ingen moralisk indifferens med den Andre även om den rationalistiska rättstraditionen har gjort mycket för att försöka åstadkomma just ett tänkande utan moral och begär (Minkkinen 1999).

Lévinas teori om etik och kommunikation är relevant att beakta i detta sammanhang som gäller "ord mot ord" situationer eftersom den förstår den dyadiska relationen som asymmetrisk. Asymmetrin är alltså inte något undantag i kommunikationen och därmed inte heller något som bör undvikas, utan det är något fundamentalt viktigt som bör ömsint bevaras. Jag har beskrivit "ord mot ord" situationen som en kommunikationssituation som kännetecknas både av symmetri och asymmetri. Rättssystemet ses som en institution som med utgångspunkt från en grundläggande idé om likhet inför lagen ("equality at arms") strävar att urskilja en asymmetri som baserar sig på samhällets normer om rätt och fel.

Från diskursetik till rättslig diskursteori

En annan teori om kommunikation, moral och rätt som är relevant att aktualisera i detta sammanhang är den deliberativa teori och diskursetik som förknippas med Jürgen Habermas. Habermas analyser av den sociala koordinationens kommunikativa strukturer kan delvis vara till hjälp i vår vilja att förstå "ord mot ord" situationer. Det är dock viktigt att komma ihåg att Habermas teori handlar om den deliberativa dimensionen i den sociala och politiska åsikts- och normbildningen, dvs. det handlar om den form av konfliktlösning som diskursetiken kan vara grund för. Detta är en sådan form av konfliktlösning som förutsätter parternas totala uppslutning bakom vissa allmänna principer för diskursens etik. Under inflytande av Frankfurtskolan, marxismen, talaktsteorin och den amerikanska pragmatismen baseras diskursetiken i en formal-pragmatisk analytik som går bor-

tom den semantiska betydelsen och den syntaktiska ordningen för att istället undersöka de allmänna strukturerna i den sociala koordinationen vilka gör det möjligt för kompetenta deltagare i kommunikationen att framgångsrikt medverka i interaktionen. I argumentationen för detta visionära mål spelar idealiserade antaganden om procedurerna en viktig roll. Habermas kallar dessa för giltighetsanspråk och ett kriterium på kompetenta deltagare i kommunikationen är att de vet bl. a. hur de skall basera sina bidrag i kommunikationen på just sådana gemensamt erkända anspråk. Vidare är själva attityden hos den kompetenta talaren kännetecknad av det ideala rolltagandet som förutsätter att varje deltagare måste tolka och värdera alla bidrag i kommunikationen från alla andra deltagares perspektiv. Detta är en variant av Kants universaliseringsprincip som manar individen att alltid ha alla perspektiv för ögonen och som en viktig del av normbildningen.

I den ideala diskurssituationen får alla som vill delta medverka och alla skall skyddas från tvång. Det finns också i deras ideala situation oändligt med tid för att lösa konflikten. Självfallet är detta ideal knappast en rimlig bild av hur konfliktlösning går till, men Habermas menar att vi måste ha en ideal situation för ögonen när vi medverkar i konfliktlösning eftersom det hjälper oss som deltagare att använda oss av gemensamma och optimalt gynnsamma principer för kommunikativ social koordination. Idealet fyller en klart normativ funktion. Mer detaljerat är de diskursetiska principerna de följande:

- (1) prevent a rationally unmotivated termination of argumentation
- (2) secure both freedom in the choice of topics and inclusion of the best information and reasons through universal and equal access to, as well as equal and symmetrical participation in argumentation, and
- (3) exclude every kind of coercion – whether originating outside the process of reaching understanding or within it - other than that of the better argument, so all motives except that of the cooperative search for truth are neutralized (Habermas 1996:230)

Principerna är specificeringar av den oändliga tiden, det fria deltagandet och friheten från tvång (se även Habermas 1990). Endast det bästa argumentet i det gemensamma sökandet efter sanningen är den accepterade rationellt-logiska principen som styr kommunikationens framåtskridande i riktning mot konsensus och konfliktlösning.

Habermas är fullständigt klar över att de diskursetiska principerna inte utan vidare kan översättas till den rättsliga diskursordningen. Det finns således en skillnad mellan diskursetiken och den rättsliga diskursteorin. De båda diskursordningarna har dock en hel del gemensamt, då bägge föreskriver hur gemensamma normer logiskt kan appliceras. De ideala villkoren för argumentation måste i rätten harmonieras med de begränsningar som är resultatet av rättens behov av reglering (Habermas 1996:234). Lagen skall möjliggöra en så saklig argumentation som möjligt inom ramen för det ramverk som utgörs av den rättsliga institutionen:

Procedural law does not regulate normative-legal discourse as such but secures, in the temporal, social and substantive dimensions, the institutional framework that *clears the way for* processes of communication governed by the logic of application discourses. (Habermas 1996:235, *emfas i original*)

Denna försäkring om att kommunikationsprocesserna skall fungera syns i rättens distribution av sociala roller och framförallt i den symmetri som råder mellan åklagare och försvar, eller mellan målsägande och försvar, det som vi tidigare har refererat till som "equality at arms". Utifrån denna grundläggande jämställdhet är själva rättsprocessen iscensatt som en kamp mellan två parter som driver sina egna intressen där rättskiparen skall fatta beslut enbart på grundval av det som presenteras inför rätten. Här ser vi en viktig avvikelse från samarbetsprincipen i diskursetiken:

Yet the roles of the participants are so defined that the taking of evidence does not have the thoroughly discursive structure characterizing a cooperative search for truth. (Habermas 1996:235)

Självfallet kan inte de olika parterna i ett rättsligt mål, som deras motsvarigheter i politiska deliberationer, själva medverka i utformningen av själva domen, men sättet på vilket deras talan (för sin sak) rationellt organiseras utgör en institutionell garanti för att det finns ett fritt utbyte av argument och perspektiv. Rättens giltighet skapas fortlöpande på samma proceduralistiska sätt som giltigheten av normativa utsagor skapas i praktiska diskurser: "Rettens gyldighed er således ikke given én gang, men må till stadighed rekonstrueres gennem en diskursivt organiseret kommunikation." (Achen 1997: 289, *emfas borttagen*).

Hur kan "ord mot ord" situationer förstås inom ramen för Habermas teori om rättslig diskurs? Habermas lägger fram en teori om de ideala villkoren för argumentation i praktiska diskurser och i rättsliga sammanhang. Dessa ideala villkor innebär att parterna i en konflikt är jämställda med varandra, de har lika självklar tillgång till argumentationen som någon annan och rätten som institution är organiserad för att säkerställa detta. I rätten kan parterna lägga fram sin sak och domaren kan ta ställning till de bevis som presenteras utan att i övrigt låta några externa faktorer påverka bedömningen. Habermas säger, såvitt jag kunnat se, ingenting explicit om "ord mot ord" situationer utan tecknar snarare en normativ teori där all konfliktlösning kan hanteras på ett konstruktivt sätt.

Frågor om bevis

"Ord mot ord" situationer är dels beteckningen på den kommunikativa upptrappning som leder fram till ett behov av avgörande och dels beteckningen på när detta avgörande resulterat i att rättsprocessen inte kan gå vidare: avgörandet resulterar i oavgjort. Rent allmänt kan det också vara beteckningen på ett tvistemål i alla dessa faser - "uppgift står mot uppgift" och processens huvudsakliga uppgift är att med bevisning styrka det åtal som gjorts. Bevisningen är en komplicerad process som alltid bygger på mer bevismedel

än det som utgörs av parternas personliga vittnesmål och observationer även om de senare också kan vara resurser. I en bevisprocess måste rätten sätta sin tillit till andra personer, i synnerhet sådana vars trovärdighet inte kan ifrågasättas. Polanyi formulerar dessa omständigheter i ett generellt kunskapsteoretiskt sammanhang, men det kan också läsas som det villkor som mer allmänt gäller för kunskapsbildningen i en rättsprocess:

The amount of knowledge which we can justify from evidence directly available to us can never be large. The overwhelming proportion of our factual beliefs continue therefore to be held at second hand through trusting others, and in the great majority of cases our trust is placed in the authority of comparatively few people of widely acknowledged standing. (Polanyi 1964 [1958]: 208).

Att lita på andra människor och auktoriteter och att göra sig själv och andra pålitliga eller opålitliga är således viktiga delar av rättsprocessens kunskapsbildning. Som Polanyi säger kan bevisen aldrig i någon större omfattning vara direkt tillgängliga för en människa. I synnerhet i en rättsprocess är det på detta vis, där domaren enbart har att ta ställning till det material som presenteras i rättssalen och som alltid utgör bevis i andra hand. Som Habermas visat så syftar rättens organisering till att enbart de bevis som presenteras skall räknas som giltiga. I en analys av två olika hypotetiska fall av dödande som självförsvar säger Mark Kelman:

Questions of how we claim to know the things we know and whose claims to knowledge are treated as authoritative are inescapable in reaching legal judgments. (Kelman 1991:798)

I rättsprocesser är således bevisprövningen en form av avancerad epistemologisk diskurs där frågor om vilken kunskap som gäller, hur kunskapen uppstår och hur den auktoriseras är helt centrala. I de hypotetiska fall som Kelman analyserar blir detta än mer stringent då handlingar som dödande i självförsvar bygger på att rätten måste ta ställning till den åtalades bedömningen av situationen som hotfull. Detta leder således rätten till komplicerade probabilistiska resonemang utöver de grundläggande epistemologiska svårigheterna.

Vad som räknas som bevis hänger historiskt sett samman med hur individen har uppfattats. Med referens till Foucaults *Diskursens ordning* skriver Simon Schaffer i en studie av bevisföringens betydelser i vetenskapernas historia: "scholasticism derived statements' authority from that of their authors, while scientists now hold that matters of fact are the most impersonal statements" (Schaffer 1992:327). Historiska studier av beräkningsvetenskaper och statistik visar att fram till den tidiga moderna perioden räknades muntliga vittnesmål högst och ting kunde bara fungera som bevis om de styrktes av observatörers vittnesmål och böcker. Muntliga vittnesmål räknades som mer giltiga som avtal i affärsuppgörelser än de skrivna kontrakten. Man kan säga att bevisföringen histo-

riskt har gått från att betrakta personen som primär till att betrakta opersonliga objekt som de viktigaste bevisen.

Vad som är bevis och förekomsten av bevis som fenomen överhuvudtaget är alltid relaterade till en föregående fråga. Bevisen finns inte på annat sätt än som svar på den fråga eller de frågor som ligger till grund för en undersökning. Det är alltså viktigt att konstatera att det finns en korrelation mellan frågandet och bevisandet, mellan frågan och bevisen. Rena "fakta" (om dessa nu överhuvudtaget kan tänkas) utan någon form av fråga kan alltså inte fungera som bevis. Om redan relationen mellan fråga och bevis är en komplex korrelation så är det än mer komplext att tänka sig att det också finns frågor att ställa om bevisen. Inom olika vetenskaper har bevisföringen olika betydelser och baseras i olika metoder, alltifrån empiriskt baserade protokoll till personlig intuition.

5. Mot en asymmetrisk social aritmetik, Lévinas och rättens utmaningar

Det liberala och demokratiska samhällsfilosofiska tänkandet i västerländsk politik och lagstiftning baseras på ideal om jämlikhet, mänsklig värdighet och respekt mellan alla medborgare.²² Filosofen Adriaan Peperzak listar några inslag i detta tänkande:

The traditional foundation of modern social philosophy starts from a perspective characterized by, at least, the following assumptions: there is a multiplicity of human beings; as individual instances of the genus "human being", they are fundamentally equal autonomous subjects having equal rights as far as their existence and necessary satisfaction are concerned. The main problem of social philosophy is the question of how a multitude of independent and equal individuals can form one more or less harmonious and peaceful whole. (Peperzak 1993:166)

Politik och lagstiftning grundas på vad jag kallar en *social aritmetik* där alla människor i en "multiplicity" har lika värde. Den stora utmaningen för den traditionella samhällsfilosofin är hur denna mångfald av autonoma och jämställda individer skall kunna forma en politisk helhet. Denna aritmetik använder grundläggande beräkningsprinciper och –metaforer för att normativt definiera likheten i värde mellan människor. Människor ekvivaleras i sådana teorier just i termer av "värde" och "likhet". Ökande kulturell hybridisering och intrakulturella identitetsskillnader, såväl som pågående förändringar av det geopolitiska rummet och marknadens omdefiniering av individerna, utgör några av utmaningarna mot denna form av tänkande. Därutöver finns även de konventionella utmaningarna mot likhetsidealen som återfinns inom anti-demokratiska alternativ. Utmaningarna, särskilt i de förra formerna, ställer krav på nya sätt att förstå den sociala aritmetiken som ett fundament för liberala demokratier.

Det finns olika former av demokratiska teorier som på delvis likartade och olikartade sätt försvarar de grundläggande likhetsprinciperna. Alla demokratiska partier är dock inte självklart för likvärdighetsprinciper i alla aspekter av sina politiska program även om de på en ideologisk nivå förklarar sig vara detta. Under de senaste åren har vi exempelvis i både Danmark och Sverige sett prov på hur klassiskt liberala partier lagt fram förslag inom invandrings- och integrationspolitik som strider mot de grundläggande likhetsidealen.²³

---

²² I en tidigare version publicerades denna essä under rubriken "Mot en asymmetrisk social aritmetik: Lévinas och rättens utmaningar" i *JFT. Tidskrift för juridiska föreningen i Finland*, nr 6, s. 727-744, 2005.

²³ Se *Ord & Bild* nr 4, 2005.

I många rättsliga sammanhang försvaras den grundläggande principen om alla människors likhet inför lagen. Där är det mindre människornas egenskaper i sig som utgör grunden för likhetstänkande utan snarare den ideala mänskliga jämställdheten genom vilken alla individer garanteras likadan hantering av rättssystemet. Givetvis är detta också ett ideal som inte alltid kan sägas motsvara den faktiska rättsliga tillämpningen. Den gamla juridiska principen om "equality at arms" är en utmaning för rätten att försvara gentemot de krafter som instrumentellt vill utnyttja rättens legitimitet för att försvara egna intressen.

Idealen om den rättvisa sociala aritmetiken utmanas också av olika teorier om människors inbördes värde i relation till människors olikheter. Jag tänker här inte i första hand på sådana teorier som programmatiskt avfärdar ideal om jämlikhet och lika värde, utan på sådana teorier som fördjupar förståelsen för dynamiken i mänskliga relationer och beskriver denna i termer av likhet såväl som olikhet. Den stora frågan är om sådana nyanseringar av intersubjektiviteten kan förenas med de rättsliga idealen om likhet inför lagen. Kan man tänka sig en *asymmetrisk social aritmetik* som fungerar i rättsliga sammanhang?

I denna analys skall jag ta upp denna teoretiska utmaning, inte för att misskreditera de ideal om jämlikhet, respekt och värdighet som utgör grunden för den sociala aritmetiken eller för att äventyra demokratin, utan för att kunna närma oss en teori som inkluderar både jämlikhet och olikhet i det som Stuart Hall (1997) har kallat "this radically new double demand". I analysen kommer jag att diskutera "den dubbla utmaningen" från perspektivet av Emmanuel Lévinas fenomenologiska etik (Lévinas 1969; 1987; 1991; 2003; Hand 1989). I Lévinas teori spelar exempelvis främlingen en viktig roll, inte som den avlägsne främlingen från ett annat land, utan som den närvarande främlingen som finns här mitt ibland oss. Främlingsgestalten är inte bara en person i interkulturell migration och globala konfrontationsprocesser utan utgör en mer grundläggande existentiell utmaning för en asymmetrisk teori om mänsklig socialitet (jfr. nedan). Främlingen finns i centrum av Lévinas fenomenologiska etik, både som deskriptiv intersubjektivitet och som normativitet. Det är väl känt att Lévinas betraktar mänskliga relationer som i grunden asymmetriska och som en "relation without a relation" (Lévinas, 1991:100). Förbindelsen mellan jaget och den Andre är i en grundläggande mening ojämlig och Lévinas strävar efter att den så skall vara. Därmed avviker han från den huvudfåra i det västerländska tänkandet som försvarar en likhetsbaserad social aritmetik som baseras på alla människors lika värde och där jämlikhet, värdighet och respekt är de gemensamma målen. Lévinas svarar inte på denna fråga genom att erbjuda principerna för en alternativ politisk och juridisk konstitution, utan visar hur den asymmetriska intersubjektiviteten föregår all form av universalism, social gemenskap och 'an-arki' (Näsström, 2004). Man kan fråga sig om detta betyder att Lévinas är emot jämlikhet? Är han anti-demokratisk och anti-liberal? I detta kapitel kommer jag att försöka hantera dessa frågor genom att presentera några tolkningar av Lévinas svar på de utmaningar som rätten och normativiteten ställer när det gäller likhetsidealets begränsningar. Denna analys avspeglar ett växande intresse för Lévinas i samtida samhällsteori, rättsteori, politisk eko-

nomi och politisk teori (Aasland, 2005; Caygill, 2002; Introna, 2003; Näsström, 2004; Jones (red.) 2007).

Rättens utmaningar

Domstolar samt förvaltningsmöjligheter och andra som fullgör uppgifter inom den offentliga förvaltningen skall i sin verksamhet beakta *allas likhet inför lagen* samt iakttä saktighet och opartiskhet. (RF 1kap, 9 §. Min emfas)

Den offentliga makten skall utövas med respekt för *alla människors lika värde* och för den enskilda människans frihet och värdighet. (RF 1 kap, 2 §. Min emfas)

I *Regeringsformen* lagstadgas principerna om ”allas likhet” och ”alla människors lika värde”. Rättens grundprinciper om jämlikhet och likhet inför lagen är ett ideal som alltid måste försvaras. Sådan jämlikhet uppstår inte med automatik, utan denna standard måste vara vägledande i varje bedömning som rätten gör. I en diskussion om likhetsidealet i den svenska rätten, *Likhet inför lagen*, skriver juristen Christian Diesen:

Likhet inför lagen är ett ideal. Liksom de flesta ideal är det ouppnåeligt och skälet till detta kan, som i många andra fall, hänföras till människans allmänna brister. Ju enklare idealet är och ju mer komplicerad verkligheten är i förhållande till idealet, desto svårare är det också att uppnå eller upprätthålla det. Rättskipning är en komplex verksamhet där det handlar om att jämföra en konkret verklighet (det enskilda fallets omständigheter) med en abstrakt norm (lagen) för att, om handlande och norm för otillåtenhet överensstämmer, bestämma en rättsföljd (straff). I samtliga tre led – faktafastställandet, normtolkningen och påföljdsbestämningen – finns det stort utrymme för felslut och felbedömningar. (Diesen 2005:183)

Likhet inför lagen är ett av de centrala kriterier som används i olika skeden av rättsprocesser på väg mot avgörande eller en dom. Men förekomsten av detta ideal är givetvis ingen slutgiltig garanti för att rättens bedömningar alltid blir rättvisa. En helt objektiv och opartisk, saklig och värderingsfri normtillämpning förblir ett illusoriskt ideal även om myten om den distributiva rättens likvärdighet är mycket starkt representerade hos politiker och jurister, såväl som det genom denna myt vinner legitimitet i det allmänna rättsmedvetandet.

Likhet, påpekar Lernestedt (2005:124) i samma bok, *Likhet inför lagen*, är ett begrepp som förenar en starkt normativ laddning med en allmän vaghet vilket gör det mycket svårt att entydigt definiera. I sin rättsfilosofiska och rättshistoriska utredning av begreppet ”likhet” (inför lagen) konstaterar han att det aldrig har varit fråga om ”ett totalt likställande av alla rörande *alla* aspekter” (ibid:125. emfas i original). I ett historiskt perspektiv sammanfattar han likhetstänkandets historia som att kvinnor och barn alltid har hanterats olika inför lagen i jämförelse med männen. Denna olikhet i tillämpningen

gäller även för dem som kommer ”utifrån”, dvs. främlingar av olika slag (jfr. Agamben, 1998). Olikheten kan beskrivas både positivt och negativt, som positiv och negativ särbehandling. I sitt kapitel i boken *Likhet inför lagen* tar Diesen (2005) upp ålder, kön, klass, etnicitet, politisk tillhörighet, handikapp, psykiskt störda lagöverträdare samt sexuell läggning som exempel på sådana kategorier som har kunnat motivera negativ eller positiv särbehandling. Han konstaterar att den positiva särbehandlingen både förekommer i lagen och ”som en tendens i rättstillämpningen utan stöd av lag” (ibid:380). Den negativa särbehandlingen eller, som det också kallas, diskrimineringen har tre huvudsakliga former (ibid:381f). Den strukturella diskrimineringen finns inbäddad i hela rättssystemet och den institutionella diskrimineringen återfinns som det systematiska missgynnandet eller gynnandet av en grupp i samhället. Den individuella diskrimineringen förekommer både i en medveten som en omedveten form, varav den senare är svårast att identifiera. Den medvetna individuella diskrimineringen är den som bygger på klara ideologiska ställningstaganden för eller emot någon grupp. Den omedvetna formen bygger på förekomsten av ett socialt och kulturellt filter som systematiskt snedvrider kunskapsbildningen kring en grupp människor, deras identiteter och egenskaper.

Rättvisan kan utvärderas från det institutionella perspektivet och från det individuella och det är inte alltid fallet att de institutionella hänsynen stämmer överens med de senare. Individer kan känna sig kränkta av rättens behandling av dem även om det rättsliga perspektivet och dess företrädare konsekvent utgår från likabehandlingsprincipen. Parterna i en process kan på olika sätt känna sig bekräftade eller motarbetade i termer av att likhetsprincipen kommit eller inte kommit dem tillgodo. Män och kvinnor kan uppleva att rättssystemet talar till deras fördel respektive nackdel eller att principerna för bedömning medvetet eller omedvetet stöder den ena eller andra parten. Människor från vissa samhällsklasser kan uppleva att de missgynnas på grund av sin sämre socioekonomiska ställning gentemot den gynnade överklassen. Människor kan uppleva att kända och inflytelserika personer kommer lindrigare undan i bedömningen än vad de själva kanske skulle ha gjort. Människor med olika kulturell bakgrund kan uppleva att rättssystemet är på deras sida eller att det är emot dem. Den subjektiva upplevelsen av rättvisa är förstås inte alltid densamma som den institutionella definitionen och frågan är vilken roll den skall spela. Det är heller inte alltid bara en fråga om subjektiv ”upplevelse” i betydelsen känslomässighet, utan det kan ofta finnas sakliga skäl och argument som talar för att en särbehandling faktiskt har skett. Sådana sakliga skäl kan i sin tur ligga till grund för överklaganden som just tar fasta på den orättfärdiga fördelningen av rättvisa.

Den rättsliga grundprincipen om likhet inför lagen utmanas hela tiden av de olikheter som kännetecknar människor och de olika motiv för handling som styr dem i deras beteenden. I bedömningen av människors beteenden måste de grundläggande principerna vara de avgörande eftersom det är på dessa som rättvisan baseras. Men detta kan också leda till svårigheter i bedömningen av människors agerande där ofta helt olikartade motiv för handling kan ställas mot varandra. Det är således inte alldeles enkelt att på ett rättvist sätt väga saker mot varandra även om det finns tillgång till grundläggande princi-

per. Rätten vädjar till människors likheter men i mindre utsträckning till deras olikheter även om det i *Regeringsformen* (jfr. ovan) också finns uttalad ”respekt” för ”den enskilda människans frihet och värdighet”. Man kan fråga sig om det inte finns en rätt även till sådana olikheter och som därför borde gälla när rätten (be)dömer. Särskilt blir denna fråga aktuell när den nationella rätten skall ligga till grund för avgöranden där andra kulturella normsystem bryts mot grundläggande nationella förutsättningar. Det mångkulturella samhället kan på flera sätt sägas utgöra en utmaning mot rätten. Men det gäller även alla fall där mänskliga olikheter normativt värderas av regelsystemet.

Lévinas om etik och kommunikation

Emmanuel Lévinas (1906-1995) är en av det förra seklets mest inflytelserika tänkare som ägnade en stor del av sina skrifter åt att analysera problem i mötet mellan kommunikation och moral (se i första hand Lévinas 1969, 1991). Vid sidan av Habermas diskursetik, den narrativa etiken och olika diskursanalytiska perspektiv på kommunikation och moral, tillhör Lévinas teorier de som har störst relevans för analysen av det politiska, sociala och rättsliga tänkandets sociala förutsättningar. Lévinas etik utgår från det konkreta dyadiska mötet mellan två människor och den stora utmaningen i att undersöka hans teori inom kultur- och samhällsvetenskapliga domäner innebär att kunna förstå övergången mellan det dyadiska mötet och större sociala grupperingar eller det som Lévinas kallar ”den Tredje” (jfr. nedan).

Lévinas utformar ingen etik i meningen att det skulle vara en avgränsad del av hans *oeuvre* (vid sidan av, låt oss säga, en kunskapsteori och ontologi) eller ett logiskt strukturerat ”färdigt” system som kan appliceras på olika slags problem i likhet med den tillämpade etiken. Likväl är hans etik samtidigt både normativ och deskriptiv. Den skall snarast ses som en skarp kontrast till den institutionaliserade moralen sådan denna återfinns i moralfilosofi, såväl som i rätt och sedvana. Lévinas betonar istället den mänskliga karaktären i moralen, i betydelsen av dess (mänskliga) ofullkomlighet och osäkerhet. Han försvarar inte föreställningen om människan som en moraliskt medveten, konsistent och rationellt kalkylerande varelse, även om detta är ett ideal som har fostrats sedan länge i Västerlandet och även om detta haft och ännu har bestående implikationer. Snarare är människan enligt honom en sårbar varelse som präglas av ovisshet och ambivalens och moralen är skör och saknar garantier. Man kan fråga sig om en sådan etik någonsin bli normativ och i så fall i vilken mening?

Det moraliska ansvarets subjekt är vanligen en rationellt kalkylerande aktör, med förnuft och känslor. Hos filosofer som Kant, Habermas och Rawls och i andra teorier om jämlikhet, rättvisa och mänskliga rättigheter står den rationella människan klart i centrum. Det är hennes kultiverade omdöme och moral som utgör möjligheten för ansvar. I sådana teorier som betonar jämlikhet och rättvisa innebär det moraliska ansvaret inte bara ansvar för sig själv utan det finns också en universaliserande ambition, exempelvis i Kants kategoriska imperativ. Ansvar innebär, enligt denna teori, ansvar för alla berörda

parter eller åtminstone innebär ansvaret att hänsyn tas till alla berörda parter. Den principiella karaktären på ett sådant ansvar samt den universaliserande ambitionen innebär att det finns ett gap mellan vad människan upplever och vad denne i princip (icke-erfarenhetsmässigt) ansvarar för. Ansvaret i en sådan mening vägleds av ett abstrakt ideal, exempelvis idealet om jämlikhet och mänskliga rättigheter, en principfasthet och konsekvens varmed man syftar att överbrygga detta gap.

Lévinas ser problem med en sådan teori om ansvaret och framförallt gror misstanken hos honom att en sådan version av ansvaret kan fungera som en kapp som kan legitimera olika former av våld och förtryck. För Lévinas är Förintelsen ett exempel på hur människor kan legitimera våld just utifrån skyddet av universella principer, en tanke som återkommer även hos Hannah Arendt och Zygmunt Bauman. Han ifrågasätter sålunda det avstånd som i den universaliserande etiken kan kompenseras av deontologisk principfasthet. Han frågar sig hur ansvaret uppstår och om det innebär en skillnad att vara ansvarig mot dem som är nära och mot dem som är långt borta. Lévinas etiska tänkande baseras på närhetsprincipen (proximitet) och kallas ibland följaktligen ”närhetsetik” (Vetlesen 1996). Det är en etik (men ingen Etik) som sätter den dyadiska jag-du-relationen i centrum. Det moraliska subjektet definieras av relationen till den andra människan och i denna relation blir man ansvarig. Ansvaret är således inte en fråga om tillgång till applikationer av universellt giltiga abstrakta principer, hur välvilliga och goda dessa än må te sig, utan det är en fråga om att befinna sig i en situation tillsammans med en konkret annan människa och där finna sig vara ansvarig. Den dyadiska etikens utmaning är, som jag antytt ovan, frågan om detta ansvar också kan utsträckas till andra människor utanför den intima relationen. För att förtydliga detta citerar Lévinas (1987:108) ett stycke från Dostojevskijs *Bröderna Karamazov*:

Ty ni skall veta mina kära, att var och en av oss är skyldig inför alla och inför allt och inte bara ifråga om hela världens skuld utan var och en särskilt inför alla människor och inför varje människa i hela världen. (Dostojevskij, 2000:184)

Lévinas gör ingenting för att befria individen från ett oändligt ansvar. Tvärtom är det enligt honom just individen som aldrig kan befria sig från detta. Närheten har en fysisk sida och en psykisk (mental) sida, dvs. närheten kan baseras på fysiskt avstånd eller på mentalt avstånd. Det är också denna elasticitet i synen på vad närhet är som ofta utgör legitimeringen av universella moraliska principers giltighet. De olika dimensionerna av närhet behöver dock inte sammanfalla. I moderna komplexa samhällen är förutsättningarna annorlunda gentemot relativt homogena enklare samhällen. Genom medier och IKT (informations- och kommunikationsteknologi) kan stora avstånd förvandlas till en upplevelse av närhet. Vi ser rörliga bilder på lidande människors ansikten i televisionen och kan känna empati trots att dessa i fysisk mening befinner sig på långt avstånd (Sontag, 2004; Peters, 2005). Förutsättningarna för en närhetsbaserad etik förändras av den närhet

och närvaro som kan produceras i ett medierat samhälle. Andra moderna kommunikationsteknologier som telefoner och Internet har också potential att förstärka känslan av närhet.

Det dyadiska mötet med den andra människan, det som är centrum i Lévinas etik, har avgörande konsekvenser för ansvarets utformning. Det handlar uteslutande om subjektets (*mitt*) ansvar och (*min*) omsorg, inte om någon annans, precis som framgick av Dostojevskij-citatet. Man kan inte skydda sig bakom allmänna principer och sedan själv göra små avvikelser från den högtidliga normen, utan det moraliska subjektet förblir ännu i centrum. Men att befinna sig i en sådan situation innebär inte att kunna åstadkomma helt fria val, utan det är en skarp fordring och uppmaning. En order. Mötet med den andra människan är mötet med det egna ansvaret. Men det är också mötet med något absolut annorlunda som utstrålar från den andra människan, hennes annorlundahet (*alteritet*). Den moraliska handlingen innebär att ”svara” på den andre, att ge ett svar till den som handlingen är för. Moralen är alltså kommunikativ i sin form, den består av en relation men kommunikationen i denna relation är inte bara det som innebär utbyte av ord och gester. Blotta närvaron framför en annan människa är kommunikation. Hos Lévinas är kommunikation och etik således samma process som också utgörs av mötet mellan människor. Etiken kan inte urskiljas som ett innehåll och kommunikationen som en form, vilket varit vanligt i moralfilosofi, utan de är konstitutivt sammanvävda i den konkreta relationen.

Man kan fråga sig vilka fenomen som det moraliskt ansvariga subjektets handlingar är ett svar på. Det som utgår från den andra människans ansikte är något mycket drastiskt, det är en appell om icke-våld, om att inte döda. I en mildare men likväl lika uppfordrande form är det också ett krav på tillit, öppenhet och barmhärtighet. Dessa fenomen som subjektets handlingar är ett svar på finns i relationen till den andra människan. Att handla moraliskt är att inte gå emot dessa fenomen utan att göra dem rättvisa genom att ”svara” på dem eller mot dem.

Skall vi då bara ta ansvar för dem som är nära? Det moraliska ansvaret uppstår i mötet med den nära konkreta människan men fordrar samtidigt att vi tar ansvar för flera. Det är en paradox som mindre pekar på motsägelser i teorin, menar Lévinas, och som mer pekar på den latent svårigheten i att vara en moralisk aktör. Att vara moralisk är ingen formel som kan tillämpas om och om igen, utan det är, som jag visat ovan, ett ytterst sårbart tillstånd där de rationella svaren inte alltid hjälper till att lösa de konflikter som dyker upp. Denna motsägelse ingår som en del av förutsättningarna som det innebär att vara en moralisk människa. Vad det handlar om i den deskriptiva etiken är att ge en verklighetsnära förståelse av denna motsägelsefulla förutsättning. Det finns olika sätt att förstå Lévinas när det gäller ansvarets distribution. Å ena sidan kan man förstå det som att ansvaret bara gäller de som är nära med implikationen att en sådan etik knappast kan bilda grund för den sociala ordningen i större skala. Å andra sidan kan ansvaret innebära ansvar för dem som är nära men även för de som är långt borta. Jag återkommer till detta i den avslutande delen.

Etik som första filosofi

Etik är mötet med en konkret annan människa som den Andre. Etiken är också det ansvar som uppstår i detta möte, dvs. ansvaret konstitueras av själva mötet. Lévinas menar att detta är grunden för all filosofi och för honom blir alltså etiken den första filosofin, dvs. den som grundlägger allt annat. Han sätter detta i kontrast till olika historiska förslag på lösningar av filosofins grundläggning, med förslaget om ontologin (läran om varat och varats beskaffenhet) som en vanligt förekommande teori om filosofins ”golv”. De historiska förslagen återfinns exempelvis hos Platon och i dennes åtskillnad mellan själen som det sanna varat och kroppen som sinnevärldens enklare och bleka motsvarighet (Vetlesen, 1996:18). Vidare finns det i nyplatonikernas teori om varandets hierarkier som gör gällande att det som har mest varande är det eviga och det som har minst varande är det förgängliga. I ontologiska teorier finns det också antaganden om att det som är verkligt, dvs. det som karaktäriserar varat, också hänger samman med kunskapen om det verkliga. Lyckad eller giltig kunskap (*episteme*) innebär insikt i det som är ett och detsamma, det allmänna, tidlösa och universella, dvs. den fasta identiteten hos varat. Det finns således en korrelation mellan tidlösheten i det som erkänns vara egenskaper hos varat och hos subjektet. Att kunna erkänna denna kunskap om varat innebär att man är en del av det allmänna förnuftet. Det allmänna förnuftet är tidlöst och i sin kunskapsbildning blir därför också subjektet i någon mening tidlöst. Alla subjekt är del av samma *ratio* ”in action”. Den ideala relationen är alltså den som föreligger mellan ett tidlöst subjekt och det rena allmänna varat.

Enligt Aristoteles, i *Metafysiken*, kan vetandet bara vara vetande om det allmänna. Ontologin i hans tappning bortser från det som är individuellt och lyfter fram det som är allmänt. Den individuella kunskapen handlar om det subjektiva och det skiftande. Men det är först med framväxten av fenomenologin under tidigt 1900-tal som den subjektiva upplevelsen av varat kommer i centrum.

Ontologin har varit den första filosofin och i sin tur bestämt förutsättningarna för epistemologi och etik. I den antika filosofin såväl som i den moderna fenomenologin är varat på olika sätt i centrum. Filosofin börjar alltid från funderingar om vad varat består av och hur vi människor förhåller oss till det. Med början hos de antika filosoferna finns det objektivistiska versioner av ontologin men hos fenomenologer och existensfilosofer är det människans subjektiva vara som är i centrum. Som fenomenolog utvecklar Lévinas detta subjektivistiska sätt att filosofera i riktning mot etiken och presenterar vad man kunde kalla en fenomenologiskt baserad etik där etiken ersätter ontologin som filosofins ”golv”.

Kunskap som representation och inlemmande

Det finns också en historisk förskjutning från ontologi till kunskapsteori som filosofins ”golv”. Från att betrakta det som finns ”därute” till det som finns ”härinne”, för att använda de kända spatiala metaforerna för kunskap och subjekt. Kunskapsteorins fram-

växt som den första filosofin lyfter fram bilden av den människa som möter den yttre världen, ontologins objekt, med skepsis. Med sin början hos Descartes fortsätter detta upplysningsprojekt hos Kant och i dennes kritik av det rena förnuftet. Han menar att vi först måste undersöka kunskapen och dess gränser innan vi överhuvudtaget kan yttra oss om den yttre verkligheten. Kant ställer grundläggande frågor om hur vi överhuvudtaget kan ha kunskap och om förhållandet mellan människans inre och den yttre världen. Det handlar inte om *vad* vi kan utan om *hur* vi kan. Man kan säga att objektivitetens och det allmännas grundlag flyttar in i subjektet, "golvet" finns nu inuti subjektet och i alla förnuftiga subjekt. Den filosofiska objektiviteten finns ännu kvar men den har en ny lokalisering.

I sådana teorier om kunskapen beskrivs detta som en process där det främmande eller okända blir välkänt. Kunskapen ses som en slags erövring av det vi ännu inte vet och den lyckade transformeringen av kunskap innebär en översättning till något som vi själva "har". Man kan likna detta vid en rörelse mellan inre och yttre, där subjektet sträcker ut sig mot det som skall förstås och för detta tillbaka till subjektets kärna. Om detta är lyckat eller inte beror på om dess införlivande äger rum och i vilken grad denna internalisering sker. "Det ukjente inlemmes i kategorierne, i begreperne som subjektet disponerer over", skriver Vetlesen (1996). Det hittills okända eller främmande blir känt och igenkänt. Kunskap är en form av re-presentation där det "yttre" blir av med sina egenskaper av att vara utvändigt och blir något invändigt. Detta är en process av transformering till det kända och visuell representation av den inre blicken. Kants "kopernikanska revolution" i filosofin består i att framhäva det aktiva subjektet. Detta subjekt är hos Kant aktivt och spontant men passivt och stegvis ackumulerande hos Hume, i vars teori sinnesintrycken spelar en stor roll för att ge subjektet psykologiskt "material".

Lévinas tar fasta på det som är gemensamt i denna tankefigur nämligen synen på kunskap som en rörelse som alltid börjar i subjektet själv. Den startar i det han kallar "det samma" för att sedan återvända till "det samma". Vad detta beskriver är dock mer en form av transformering av något redan välkänt än en erfarenhet av det nya och främmande. Han vill se erfarenheten mer som motstånd och att upplevelsen av kunskap också kan beskrivas som ett slags negativitet. Som negativitet innebär kunskapen ett brott med det invanda och det kända kognitiva flödet. Det innebär mötet med något anorlunda, något annat än det som redan är känt, ett möte med något motstående och utvändigt i förhållande till en själv som kunskapande subjekt: "Erfaring er således ikke en fullstendig innlemmelse av det ytre motstående, ikke en fravristelse av utvendighet (eksterioritet), men en fastholdelse av det erfarte som irreduserbart forskjellig fra en selv" (Vetlesen 1996:23). För Lévinas innebär denna syn på kunskap ett brott mot synen på kunskap som "inlemmande" och annektering. I analogi med detta kommer han att betrakta konventionella kunskaps-teorier som en form av symboliskt våld där människan i namn av kunskap domesticerar inte bara sin omgivning utan även andra människor.

Jaget som äger sig själv

Jagets möte med den Andre innebär mötet med en negativitet, dvs. mötet med något anorlunda som inte är reducerbart, något som inte kan re-presenteras och inlemmas i subjektets inre. Lévinas kritik av den gängse teorin om kunskapsbildning får sina konsekvenser i denna negativitet. Han backar ännu ett steg i filosofihistorien och frågar sig varför detta med kunskap är viktigt. Descartes kunskapsteoretiska vändning till det inre mynnar i dennes credo *cogito ergo sum* där subjektet placeras i centrum. Denne menar att man inte kan betvivla sin egen existens och detta blir den fasta grund som kunskapen byggs på. Kunskapen är inte längre som i antiken en insikt i den kosmiska ordningen, utan insikten i att människan frambringar eller skapar en sådan ordning, även av ett moraliskt slag. Moraliska värden ses som frambringande projektioner ut mot en värld som i sig är tom på värden. Hos Descartes finns även gudsbeviset i idén om oändligheten. Han menar att idén om oändlighet måste vara Guds verk och här överlever idén om att subjektet finner något i sitt inre som inte är dess eget verk. Detta är ett slags undantag som motsätter sig den inre vändningen. Oändligheten är en idé som subjektet är mottagare av. Att stå i ett mottagarförhållande till något annat och något som kommer utifrån liknar den negativa upplevelsen och är en förberedelse för mötet med den Andre.

Descartes subjekt är jaget som kontemplerar och utforskar det som återfinns i den inre blicken. I denna teori kan man säga att jaget "äger" sig självt. Jaget har en spontan suveränitet och kontroll, som kropp, som känslor och som förnuftsväsende. Hos Kant är jaget autonomt och myndigt och ger sig själv lagar (särskilt på moralens område). Som förnuftsväsen har jaget den moraliska lagen "planterad" i sig, för genom att agera förnuftigt blir man samtidigt ett instrument för moralen. Från den moraliska lagen utgår det kategoriska imperativet att behandla människor som mål och inte enbart som medel. Autonomi innebär laggivande och gäller moralens område. Alla personer är också autonoma subjekt och har därför okränkbart värde och kan enbart behandlas som mål, enligt imperativet. Kants etik reser frågor av typen: Vilka plikter har jag mot andra? Vilka är de andra? Hur relateras plikter till rättigheter?

Tanken på jaget som äger sig själv har en längre historia. Idén om individer som för-sociala atomer återfinns i den kontraktsteoretiska tradition, med föregångare hos Machiavelli och senare utvecklad hos Hobbes. En avgörande premis för alla kontraktsteorier är att individen förfogar över sig själv och dennes autonomi är utgångspunkten för det frivilliga kontraktet som konstituerar det sociala och politiska livet.²⁴ Frihet ses som jagets obehindrade rörelse. Hos Locke förfogar individen över sig själv och därmed över allt det som denne kommer i beröring med. Kroppen och sinnena bearbetar och hämtar in det främmande i en kunskapsprocess. Kunskapsteorin har sin parallell i moralfilosofin – på samma sätt som subjektet förhåller sig till objektets i kunskapshänseende förhåller sig subjektet till ett objekt i moraliskt hänseende.

---

²⁴ För en kritik av den kontraktsteoretiska traditionens subjektsteori med utgångspunkt från Lévinas, se Näsström 2004.

Lévinas bryter med tankefiguren om jaget som ”äger” sig själv. I linje med att lämna ontologin och kunskapsteorin till förmån för moralfilosofin som den första filosofin omvärderar Lévinas inte bara synen på moralen utan även synen på kunskapen och den tänkta parallelliteten mellan subjekt och objekt. I mötet med den Andre ställs jagets frihet och rörlighet att ”äga” sig själv ifråga, liksom dess autonomi som ett första moraliska faktum och som utgångspunkten för kunskapsbildning. Analogin mellan kunskap och moral haltar betänkligt enligt Lévinas.

Moral och ansvar har tidigare betraktats i termer av en symmetrisk relation. Exempelvis har Rawls och Habermas och andra i den egalitära upplysningstraditionen åberopat den gemensamma mänskligheten och sett möjligheten att egna mänskliga insikter kan översättas till andra samt betraktat identifikation och empati som nycklar till moralen. Likheten mellan jaget och den andre gör den andre möjlig att känna igen. De är två jämlikar. Ego och alter ego. När vi som subjekt möter olika människor kan de inte bara tillerkännas likhet utan även individualitet vilket emellertid skapar problem för det allmänna som en förståelseform. Man kan fråga sig hur det är möjligt att en sådan förståelseform kan ge utrymme för individualitet då människor är lika men samtidigt olika. Den mänskliga likheten ligger till grund för tanken på den universella fördelningen av rättigheter och skyldigheter. Det etiska jaget ”äger” sig själv och är sin egen herre och det blir därmed negativt att ”låta sig bli styrd” genom att ge myndighet åt något utanför sig själv. Ansvar är att ”stå för” handlingar och att ”stå till svars” för dem. Man ”tar på sig” ett ansvar för sina handlingar. Ansvar kan inte skyfflas över på andra då ansvaret är knutet till jagets anatomi. Alla sådana tankar om ansvar och moral bygger på den etiska subjektiviteten och jaget som är herre över sig själv.

Hos Lévinas finns både autonomi och heteronomi. Jaget och intersubjektiviteten är heteronoma (inte autonoma) men moralen är autonom. I jagets möte med den Andre finns en negativitetsbärande erfarenhet, den Andre är initiativtagare till något som är radikalt annorlunda. Jaget står under ett tilltal, till svars inte för sig själv utan för den Andre. Det moraliska mötet är asymmetriskt och innebär mötet mellan olikheter.²⁵ Subjekten blir olikheter i kraft av sitt möte. Individualiteten skall förstås i betydelsen av icke-utbytbarhet vilket lyfter individualiteten till en högre nivå, inte som en avvikelse från det allmänna och lika, utan som ett tydliggörande av det unika i relation till det allmänna. Asymmetrin är det som först är givet i den moraliska relationen vilket därmed skapar en icke-ekvivalens och en obalans. Den Andre individualiserar också jaget men helt utan att vara kallad. Ansvaret mottas av subjektet i en ordlös appell, detta utgår inte från vad den andre säger utan från dennes ansikte där det finns ett krav i kraft av sin nakenhet och sårbarhet. Denna appell är av normativ och kategorisk art: Du skall icke döda. Ansvar innebär att svara på tilltalet.

---

²⁵ Som förespråkare för asymmetriska moraliska teorier har Lévinas en del gemensamt med tänkare som Nietzsche (Caygill, 2002) och Rosenzweig (Gibbs, 1992).

Lévinas utvecklar synen på subjektet från den fritt väljande till subjektet som exponeras för ett ansvar som är ”äldre än friheten” och som inte är ett av frihetens attribut. Mötet är ett radikalt brott då individen ruskas om i sin nyttoorientering och sin självupptagenhet. Rörelsen leder ut mot den Andre snarare än in mot sig själv. Jaget är den andres gisslan och Lévinas talar bokstavligen om detta som ”hostage”. I den andres ansikte finns transcendent spår av det oändliga (jfr. Descartes). Ansiktet överströmmar jaget med något som kommer utifrån: utvändigheteten, exterioriteten, alteriteten. Ansiktet är motstånd och absolut exponering. Följden av detta blir att man inte tar på sig ansvar, utan man blir pålagd ansvar. Man står inte till svars man blir ställd till svars. Subjektet rör sig inte fritt utan subjektet blir (be)rörd i en mottagarrelation som är en slags reception. Ansvaret kommer från den andre och går endast i en riktning. Ingen annan kan ta ansvaret än subjektet och dennes ansvar är absolut, helt utan inskränkning. Den Andre tilltalar subjektet som från en ”höjd” och kan därför sägas innebära ett möte med transcendenten.

Främlingen

Den Andre representeras i Lévinas arbeten av främlingen. Detta är inte huvudsakligen en etnologisk eller kulturanthropologisk kategori utan en existentiell kategori. Han talar om främlingen som den Andre så att den metaforiska potentialen i den etnologiska kategorin förklarar hur vi förhåller oss till den andra människan. Varje människa vi möter i en etisk relation är en främling och bör behandlas som en sådan. Det är viktigt att förstå att främlingsgestalten hos Lévinas inte så mycket är resultatet av vår egen kategorisering, utan det är något som till-talar oss i vår utsatta position. Att förstå den Andre som främling är att behandla denne med respekt för dennes olikhet.

The absolutely other is the Other. He and I do not form a number. The collectivity in which I say “you” or “we” is not a plural of the “I”. I, you – these are not individuals of a common concept. Neither possession nor the unity of number nor the unity of concepts link me to the Stranger, the Stranger who disturbs the being at home with oneself [le chez soi]. But Stranger also means the free one. Over him I have no *power*. (Lévinas 1969:39. *emfas i original*)

Främlingen är alltså en positiv kategori som inte kan räknas fram med någon enkel symmetrisk aritmetik. Tillsammans formar ”han” och ”jag”, i citatet ovan, ingen ny beräkningsbar kategori. ”Neither possession nor the unity of numbers”, skriver Lévinas, utgör möjliga grunder för att länka självet till främlingen. Jaget och främlingen blir inte tillsammans ett ”vi” där ”jag” och ”främlingen” utgör enkla faktorer som kan adderas till varandra. Lévinas insisterar på att det finns en olikhet i den etiska relationen som överhuvudtaget inte går att aritmetiskt manipulera med hjälp av de enklare räknesätten. Främlingen stör självet i sin självupptagenhet hemma hos sig själv. Men främlingen betyder också den som är fri i betydelsen att självet inte har någon makt över denne. Friheten som kännetecknar främlingen definieras här som att denne står fri från självets makt, den

kommer från det utvändiga, exterioriteten. Denna form av frihet är ett uttryck för frånvaron av makt, men dess egenskaper är snarast knutna till transcendenten.

I mänskliga möten är den Andre en främling vilket betyder att vi alla möter främlingar och att vi alla kan vara främlingar för andra. Lévinas ser inte som sitt mål att uttradera främlingskapet i den sociala gemenskapen i syfte att skapa integration och gemenskap, utan vill snarast vidmakthålla denna existentiella och etiska relation i syfte att främja ansvaret. Från detta sätt att resonera förstår vi också varför det för Lévinas är så problematiskt med sociala relationer som vägleds av förståelse, gemenskap, empati och identifikation, därför att de systematiskt syftar till att uttradera skillnaderna mellan självet och den Andre så att de tillsammans kan adderas till ett vi. Lévinas sociala aritmetik, i den mån man överhuvudtaget kan tala om en sådan, är asymmetrisk.

Mot en asymmetrisk social aritmetik

Som jag visat ovan har moralens arena, i moralfilosofi och samhällsteori, varit en plats för likar eller likvärdiga parter, vars likhet grundas i att alla är förnuftsvarer som står under ett moraliskt imperativ. Identifikation, jämlikhet och gemenskap ses som något gott. Människors likhet som varandras "nästa" och som "Guds barn" är också betonad i vissa uttolkningar av religioner, exempelvis inom kristendom, judendom och islam, men blir där samtidigt också underordnade relationen till Gud. Tvärtemot grundtanken i sådan samhällsteori visar Lévinas att moralen börjar i den asymmetriska dyadiska relationen, inte i ett samfundskontrakt som baseras på individens autonomi och frivillighet som bl. a hos Hobbes, Locke och Rawls. Inträdet i moralen är inte en option eller ett val, utan jaget är invävd i moralen i och med den andres inträdande i världen. Moralens liktydighet med den andres existens. Det finns ingen moralisk indifferens i relation till den andre om denne uppfattas just som den Andre.

För att kunna diskutera moralen i en social relation utanför dyaden presenterar Lévinas "den Tredje". Utifrån triaden reses frågor om rättfärdighet och om jämförandet av det ojämförbara och om detta kan ligga till grund för en distributiv rättvisa.

Med utgångspunkt från den asymmetriska etiska relationen är man ansvarig för den Andre, men man är i princip också ansvarig för alla andra. Men det är omöjligt att respektera alla med samma exklusiva intimitet. Jag och den Andre som etisk asymmetri måste kombineras med ett perspektiv på universella rättigheter och jämlikhet där människans skyldigheter i en universell mänsklighet tas tillvara. Lévinas är, som jag visat, misstänksam mot den traditionella etiken där etiken inordnas under eller efter ontologin. Den traditionella etiken genereras från en upplevelse av en gudomlig närvaro eller är resultatet av den autonoma individens ansvarskännande kontemplation. Lévinas presenterar en liknande misstänksamhet när det gäller politiken och han kritiserar den konventionella politiska teorin för att den tar sin början i subjektet och att den ser subjektets självbevarelsedrift som något primärt. Han vill inte se en politik som baseras på kampen mellan de autonoma jagen, detta är vad han kallar en negativ politik. Ett alterna-

tiv till detta vore den positiva politiken där denna kontrolleras av etiken. Han jämför etiken med det ansvarsfulla "Sägandet" och politiken med det reducerande "Sagda".

I Lévinas sociala aritmetik framträder "Den Tredje" tillsammans med den Andre. Den Tredje är inte identisk med den Andre, men kan liknas vid dennes nästa: "other than the neighbour, but also another neighbour, and also a neighbour of the other, and not simply his fellow." (Lévinas, 1991:157). I den Andre syns alltså den Tredje "The demanding presence of the other's face is the presence of the third." (Peperzak 1993:167. *emfas i original*). I den etiska relationen till den Andres ansikte finns därför redan den Tredje. Men de kvaliteter som kännetecknar denne liknar i övrigt den Andre.

"The Third" is equivalent to that which makes you ("my other") commanding for me: neither some virtue or special feature nor your belonging to a particular society, people, or family but only your being poor and naked, an exile and stranger without power or protection. (Peperzak 1993:167)

I Lévinas sociala aritmetik är den asymmetriska relationen grunden och det är denna tanke, snarare än en alternativ politisk eller rättslig konstitution, som är Lévinas bidrag till den politiska teorin och rättsfilosofin.

Universality and equality are "founded upon" the original asymmetry; they are not the starting point, as if our acquaintance with a general class "human being" would be the starting point for ulterior specifications such as love, justice, friendship, concern, etc.; the other's (your) coming to the fore reveals the unicity of *all* others. (Peperzak 1993:167-8. *emfas i original*)

Med inträdandet av den Andre blir subjektet tilltalad och uppmanad att svara. Med inträdandet av den Tredje delas subjektets uppmärksamhet. Detta innebär ett utökat ansvar. Man kan inte bara ägna sig åt de nära, utan måste värna om alla: "The ego's disinterestedness is now a concern for world peace" (Simmons 1999:93). Den Tredjes uppträdande utsträcker det ansvar som är "an-archical" (*ibid*; Näsström 2004) och innebär framträdandet av språk, rättvisa och politik.

Den rättsliga dimensionen i Lévinas tänkande öppnas således på samma sätt som den politiska dimensionen. Bägge dessa samhällsteoretiska storheter blir möjliga, eller snarare "tvingas" bli möjliga eftersom detta innebär en slags reduktion från den asymmetriska relationen, genom användningen av språket.

In no way is justice a degradation of obsession, a degeneration of the for-the-other, a diminution, a limitation of anarchic responsibility, a neutralization of the glory of the infinite, a degeneration that would be produced in the measure that for empirical reasons the initial duo would become a trio. (Lévinas, 1991:159)

Rättens framträdande innebär alltså inte en degradering av den etiska asymmetrin i syfte att empiriskt tillmötesgå de samhällsteoretiska behoven av den sociala aritmetikens uppgradering från två (den Andre) till tre (den Tredje). Rätten, i den goda meningen är det bäst att tillägga, skall alltså inte ses som försämring av förutsättningarna för att bedriva rätt. Men rätten måste bedrivas från förutsättningen att den etiska asymmetrin är grundläggande för all annan verksamhet. All strävan efter jämlikhet och rättvisa måste grundas i självets och den dyadiska relationens konstitutiva ojämlikhet vis-a-vis den Andre och den Tredje. Detta betyder att självets alltid befinner sig i ett underläge som ansvarig för dessa.

The equality of all is borne by my inequality, the surplus of my duties over my rights. The forgetting of self moves justice. (Lévinas 1991:159)

Men likväl förändras situationen med den Tredje kvalitativt, inte så att kraven på oändligt ansvar försvinner, men förändringen ligger i den påtvingade insikten om att det inte kan realiseras på samma sätt. Med ett drastiskt uttryck beskriver Lévinas rätten som en form av våld som begås mot den grundläggande etiska relationen. Denna relation är fortfarande den standard som bör råda, men den kan omöjligen utsträckas till alla andra. Rätten och rättstänkande är alltså en form av våld, i själva verket är det början på allt våld i större skala, även om våldet kan begås också i den etiska relationen. Den alldeles nödvändiga universaliseringen av det etiska ansvaret i staten och rättssamhället och kodifieringen av detta i lagar och institutioner är ett steg bort från den asymmetriska relationen. Rättfärdigheten kräver att det inte görs någon skillnad mellan de som är nära och de som är långt borta, och det är detta krav som utgör det universaliserande elementet i Lévinas teori. Däremot kan man säga att det inte på samma självklara sätt föreligger svar på denna universella utmaning som det exempelvis gör i Kants teori om det kategoriska imperativet.

Vilka är då implikationerna av Lévinas teori för en förståelse av de samhällsteoretiska likhetsidealen? Som jag tidigare har hävdat är Lévinas teori både deskriptiv och normativ, dvs. den både beskriver vad som kännetecknar mänsklig intersubjektivitet samtidigt som den ger förslag på hur sådana relationer bör uppfattas för att vara goda. Det normativa inslaget är mycket starkt men dess kodifiering i en etisk teori är svagt. Det går knappast att med ledning av Lévinas teori finna konkret vägledning för det moraliska handlandet, den politiska och rättsliga praktiken utöver de allmänna beskrivningar som ges. Jag har redan nämnt att det överhuvudtaget är tveksamt om man kan uppfatta denne teori som en etik i den meningen att det utgör ett konsistent system för konkret moralisk vägledning.

Det står klart att Lévinas vänder sig emot det samhällsteoretiska likhetsideal som är så viktigt både för den politiska och rättsliga traditionen i Västerlandet. Det som dessa uppfattar vara den grundläggande dygden – att uppfatta och behandla andra människor som jämlikar – är i Lévinas termer uttryck för en reduktionistisk syn på den Andra

människan och är därmed ett uttryck för våld mot denne. Gentemot den gängse sociala aritmetiken där människor räknas som likvärda, ställer Lévinas en annan social aritmetik som visserligen räknar med både den Andra och den Tredje, men som ingenstans reducerar dessa roller till likvärdiga kategorier. Inte ens i den universella rörelsen finns denna likhet och om den finns, menar han, är den uttryck för det våld som lagen och institutionerna utövar. Detta förhållande skall dock inte tolkas som att Lévinas är systematiskt diskriminerande mot andra människor eller att han skulle vara anti-demokratisk och anti-liberal. Tvärtom är hans teori ett sätt att stärka de demokratiska och liberala tendenserna genom imperativet att aldrig reducera den andra människan till en siffra i systemet eller en kugge i samhällsmaskineriet.

Referenser

- Aasland, Dag G (2005) *Ekonomiens grenser og etikkenes nødvendighet. En vei til Emmanuel Lévinas*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.
- Achen, Thomas (1997) *Den bioetiske utfordring*. Diss. Linköping University: Linköping Studies in Arts and Science.
- Adelswärd, Viveka (1999) *Prat, skratt, skvaller och gräl och annat vi gör när vi samtalar*. Stockholm: Brombergs.
- Agamben, Giorgio (1998 [1995]) *Homo Sacer. Sovereign power and bare life*. Transl. Daniel Heller-Roazen. Stanford: Stanford University Press.
- Andersson, Jan & Mats Furberg (1974) *Språk och påverkan. Om argumentationens semantik*. Stockholm: Aldus Bonniers.
- Andersson, Ulrika (2004) *Hans (ord) eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp*. Lund: Bokbox förlag.
- Ashe, Marie & Jerry Leonard (eds.) (1995) *Legal Studies as Cultural Studies: A Reader in (Post)Modern Critical Theory*. Albany, NY: SUNY Press.
- Atkinson, John & Paul Drew (1979) *Order in Court: The Organization of Verbal Interaction in Judicial Settings*. Atlantic Highlands, NJ: Humanities Press.
- Austin, J.L. (1961 [1956]) "A Plea for Excuses", I *Philosophical papers*. Oxford: Clarendon Press.
- Austin, J.L. (1975 [1962]) *How to Do Things With Words. (HTDW) Second edition*. Edited by J.O. Urmson and Marina Sbisa. Cambridge: Harvard University Press.
- Bakhtin, Mikhail (1986) *Speech genres and other late essays* (V.W. McGee, transl.) Austin, TX: University of Texas Press.
- Björkman, J, C. Diesen, F. Forssman & P. Jansson (1997) *Bevis. Värdering av erkännande, konfrontation, DNA och andra enstaka bevis*. Stockholm. Norstedts Juridik.
- Bourdieu, Pierre (1977) *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre (1986-1987) 'The Force of Law: Towards a Sociology of the Juridical Field', *The Hastings Law Journal*, vol 38, s. 805-853.
- Bourdieu, Pierre (1991) "Authorized language. The social conditions for the effectiveness of ritual discourse", in *Language and Symbolic Power*. Edited and introduced by John B. Thompson. Transl. Gino Raymond and Matthew Adamson. Cambridge: Polity Press.
- Boyle, James (ed.) (1992) *Critical Legal Studies*. Dartmouth: Aldershot.
- Broady, Donald (1998) (red.) *Kulturens fält. En antologi*. Göteborg: Daidalos.
- Butler, Judith (1997) *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. New York: Routledge.
- Carlsson, Per & Mikael Persson (2001) *Processrättens grunder*. Sjätte upplagan. Uppsala: Iustus förlag.
- Caygill, Howard (2002) *Lévinas and the Political*. London: Routledge.
- Dahlberg, Leif (2003) "Rätt och litteratur. Introduktion", i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 3/2003, 3- 12.
- Dean, Mitchell (1999) *Governmentality*. London: Sage.

- Delgado, Rickard (2001) *Critical Race Theory. An Introduction*. New York: New York University Press.
- Derrida, Jacques (1992) 'Force of Law. The 'Mystical Foundations of Authority'', I Drucilla Cornell (red.) *Deconstruction and the Possibility of Justice*. New York: Routledge, s. 3-67.
- Derrida, Jacques (2005 [1990]) *Lagens kraft. "Auktoritetens mystiska fundament"*. Transl. Fredrika Spindler. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion
- Diesen, Christian, Claes Lernestedt, Torun Lindholm & Tove Pettersson (2005) *Likhet inför lagen*. Stockholm: Natur och Kultur
- Dostojevskij, Fjodor (2000 [1879-80]) *Bröderna Karamazov*. Övers. av Staffan Dahl. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Ekelöf, Per-Olof, Henrik Edelstam & Lars Heuman (2009) *Rättegång. H 4*. Stockholm: Norstedts.
- Ekman, Frida (2009) *Retoriska förändringar. En diskursanalytisk studie av nya moderaternas självpresentation*. Magisteruppsats: Linköpings universitet.
- Fairclough, Norman (2000) *New Labour, New Language*. London: Routledge.
- Fitger, Peter & Mikael Mellqvist (2002) *Domstolsprocessen. En kommentar till rättegångsbalken*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Foppa, Klaus & Ivana Markova (1991) (Eds.) *Asymmetries in Dialogue*. Savage, MD: Barnes & Noble Books.
- Forstorp, Per-Anders (2005) "Resisting the commodification of the Other: The 'busyness' of Lévinas", presenterad vid konferensen "Lévinas, Business, Ethics" Centre for Philosophy and Political Economy, University of Leicester, October 2005, även som (2007) "Fundraising discourse and the commodification of the Other", I *Business Ethics. A European Review*, Vol. 16, nr 3, 286-300.
- Forstorp, Per-Anders (2005) "The construction of pseudo-science. Science patrolling and knowledge policing by academic prefects and weeders", i *VEST- Journal of Science and Technology Studies*, Vol .18, nr 3-4, s.17-69, 2006.
- Forstorp, Per-Anders & Brian Palmer (2006) *George W. Reinfeldt. Konsten att göra en politisk extreme makeover*. Stockholm: Karneval förlag.
- Forstorp, Moa, Per-Anders Forstorp & Brian Palmer (2006) *Hur de nya moderaterna blev nya*", i *Tidsignal. Tidskrift för politisk kultur och samhällsdebatt*, nr. 5-6, s. 115-144.
- Forstorp, Per-Anders (2010) "Your Words against Mine. States of Exception in Popular Legal Culture " i Geoffrey Sykes (2010) (ed.) *Courting the Media: Contemporary Perspectives on Media and Law*.
- Foucault, Michel (1972) *Vetandets arkeologi*. Lund: Bo Cavefors.
- Foucault, Michel (1977) *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Pantheon.
- Foucault, Michel (1980) *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*. New York: Pantheon.
- Foucault, Michel (1990) 'Governmentality'. I Burchell, G, C Gordon & P Miller (eds.) *The Foucault Effect. Studies in Governmentality*. Chicago: Chicago University Press.
- Freeman, Michael & Andrew Lewis (2003) (eds.) *Law and Literature*. Oxford: Oxford University Press.

- Garfinkel, Harold (1967) *Studies in Ethnomethodology*. Engelwood Cliffs, NJ: Prentice Hall
- Garfinkel, Harold (2002) *Ethnomethodology's Paradigm. Working out Durkheim's Aphorism*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Gibbs, Robert (1992) *Correlations in Rosenzweig and Lévinas*. Princeton: Princeton University Press.
- Gluckman, Max (1965) *Politics, Law and Ritual in Tribal Society*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gumperz, John (1982) *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Habermas, Jürgen (1990) "Discourse Ethics: Notes on a Program of Philosophical Justification", i *Moral Consciousness and Communicative Action*. Cambridge: MIT Press.
- Habermas, Jürgen (1996) *Between Facts and Norms. Towards a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: Polity.
- Hall, Stuart (1997) "The Spectacle of the 'Other'", i Stuart Hall (ed.) *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
- Hand, Seán (1989) (ed.) *The Lévinas Reader*. Oxford: Blackwell.
- Hess, David (1993) *Science in the New Age: the Paranormal, its Defenders and Debunkers, and American Culture*. Madison, WI: University of Wisconsin Press.
- Introna, Lucas (2003) 'The face and the interface: Thinking with Lévinas on ethics and justice in an electronically mediated world', *Lancaster University Management School Working Paper 2003:92*.
- Jacquemet, Marco (1996) *Credibility in Court. Communicative Practices in the Camorra Trials*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kelman, Mark (1991) "Reasonable Evidence of Reasonableness", *Critical Inquiry* Vol. 17, nr 4: 798-817
- Lakoff, George (2002) *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: University of Chicago Press.
- Lakoff, George (2004) *Don't Think of an Elephant. Know your Values and Frame the Debate*. White River Junction, VT: Chelsea Green Pub.
- Lernestedt, Claes (2005) 'Principer om likhet inför lagen', i Diesen et al (2005)
- Lévinas, Emmanuel (1969) *Totality and Infinity. An Essay on Exteriority*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Lévinas, Emmanuel (1987) *Time and the Other (and additional essays)*. Pittsburgh: Duquesne University Press.
- Lévinas, Emmanuel (1991) *Otherwise than Being or Beyond Essence*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Lévinas, Emmanuel (2003) *Ethics and Infinity. Conversations with Philippe Nemo*. Pittsburgh: Duquesne University Press (Trettonde upplagan).
- Malinowski, Bronislaw (1926) *Crime and Custom in Savage Society*. New York: Harcourt.
- Minkinen, Panu (1999) *Thinking without Desire. A First Philosophy of Law*. London: Hart.
- Näsström, Sofia (2004) *The An-Archical State. Logics of Legitimacy in the Social Contract Tradition*. Stockholm Studies in Politics 99. Stockholm: Stockholm: University Department of Politics.
- Peperzak, Adriaan (1993) *To the Other. An Introduction to the Philosophy of Emmanuel Lévinas*. West Lafayette, IN: Purdue University Press.

- Peters, John Durham (2005) *Courting the Abyss. Free Speech and the Liberal Tradition*. Chicago: University of Chicago Press.
- Polanyi, Michael (1964) *Personal Knowledge. Towards a Post-Critical Philosophy*. New York: Harper & Row.
- Potter, Jonathan (1996) *Representing Reality*. London: Sage.
- Rose, Nikolas (1989) *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self*. London: Free Association Books.
- Simmons, William Paul (1999) 'The Third: Lévinas' theoretical move from an-archival ethics to the realm of justice and politics', i *Philosophy & Social Criticism*, vol. 25, n 6, 83-104.
- Simonsen, Karen-Margrethe & Ditlev Tamm (2010) (Eds.) *Law and Literature: Interdisciplinary Methods of Reading*. Köpenhamn: DJÖF.
- Sontag, Susan (2004) *Regarding the Pain of Others*. New York: Picador.
- Sutorius, Helena & Anna Kaldal (2003) *Bevisprövning vid sexualbrott*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Sykes, Geoffrey (2010) (Ed.) *Courting the Media. Contemporary Perspectives on Media and Law*. Hauppauge NY: Nova Science Publishers.
- Tannen, Deborah (1992) *Du begriper ju ingenting. Samtal mellan män och kvinnor*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Terdiman, Richard (1986-87) *Förord till Bourdieu*.
- Thompson, John B. (2000) *Förord till Bourdieu (2000) Language and Symbolic Power*
- Unger, Roberto Mangabeira (1986) *The Critical Legal Studies Movement*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Unger, Roberto Mangabeira (1998) *Democracy Realised. The Progressive Alternative*. London: Verso.
- Vetlesen, Arne Johan (1996) 'Emmanuel Lévinas', i Arne Johan Vetlesen (red.) *Naerhetsetikk*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Volosinov, VN (1986) *Marxism and the Philosophy of Language*. Cambridge: Harvard University Press.
- Wennstam, Katarina (2004) *Flickan och skulden. En bok om samhällets syn på våldtäkt*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Yeager, Daniel (2006) *J.L. Austin and the Law. Exculpation and the Explication of Responsibility*. Lewisburg: Bucknell University Press.
- Öberg, Britt-Marie (1995) *Negotiation processes as talk and interaction: interaction analyses of informal negotiations*. Linköping: Linköping Studies in Arts and Science 133.